

ΑΝΩΤΑΤΟ ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΟ ΚΥΠΡΟΥ
ΔΕΥΤΕΡΟΒΑΘΜΙΑ ΔΙΚΑΙΟΔΟΣΙΑ

(Πολιτική Έφεση Αρ. 142/2019)

21 Σεπτεμβρίου, 2022

[Τ. Θ. ΟΙΚΟΝΟΜΟΥ, Λ. ΔΗΜΗΤΡΙΑΔΟΥ-ΑΝΔΡΕΟΥ,
Ι. ΙΩΑΝΝΙΔΗΣ, Δ/στές]

ΓΕΝΙΚΟΣ ΕΙΣΑΓΓΕΛΕΑΣ ΤΗΣ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑΣ (ΔΙΑ ΤΜΗΜΑΤΟΣ
ΕΠΙΘΕΩΡΗΣΗΣ ΕΡΓΑΣΙΑΣ ΚΑΙ ΥΠΟΥΡΓΕΙΟΥ ΕΡΓΑΣΙΑΣ ΚΑΙ
ΤΜΗΜΑ ΠΟΛΕΟΔΟΜΙΑΣ),

Εφεσείων/Εναγόμενος 6,

v.

1. Λ.Ι.Κ. ΥΠΟ ΤΗΝ ΠΡΟΣΩΠΙΚΗ ΤΟΥ ΙΔΙΟΤΗΤΑ ΚΑΙ ΩΣ ΠΑΤΕΡΑΣ
ΚΑΙ ΚΗΔΕΜΟΝΑΣ ΤΟΥ ΤΕΚΝΟΥ ΤΟΥ ΕΠΙΣΗΣ ΕΝΑΓΟΝΤΑ Ι.Λ.Κ.,
2. Φ.Ι. ΥΠΟ ΤΗΝ ΠΡΟΣΩΠΙΚΗ ΤΗΣ ΙΔΙΟΤΗΤΑ ΚΑΙ ΩΣ ΜΗΤΕΡΑ ΚΑΙ
ΣΥΓΚΗΔΕΜΟΝΑ ΤΟΥ ΤΕΚΝΟΥ ΤΗΣ ΕΠΙΣΗΣ ΕΝΑΓΟΝΤΑ Ι.Λ.Κ.,

Εφεσίβλητων.

(Πολιτική Έφεση Αρ.143/2019)

ΓΕΝΙΚΟΣ ΕΙΣΑΓΓΕΛΕΑΣ ΤΗΣ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑΣ (ΔΙΑ ΤΜΗΜΑΤΟΣ
ΕΠΙΘΕΩΡΗΣΗΣ ΕΡΓΑΣΙΑΣ ΚΑΙ ΥΠΟΥΡΓΕΙΟΥ ΕΡΓΑΣΙΑΣ ΚΑΙ
ΤΜΗΜΑ ΠΟΛΕΟΔΟΜΙΑΣ),

Εφεσείων/Εναγόμενος 6,

v.

Μ.Π.,

Εφεσίβλητης/Ενάγουσας.

(Πολιτική Έφεση Αρ. 144/2019)

ΓΕΝΙΚΟΣ ΕΙΣΑΓΓΕΛΕΑΣ ΤΗΣ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑΣ (ΔΙΑ ΤΜΗΜΑΤΟΣ
ΕΠΙΘΕΩΡΗΣΗΣ ΕΡΓΑΣΙΑΣ ΚΑΙ ΥΠΟΥΡΓΕΙΟΥ ΕΡΓΑΣΙΑΣ ΚΑΙ
ΤΜΗΜΑ ΠΟΛΕΟΔΟΜΙΑΣ),

Εφεσείων/Εναγόμενος 6,

v.

1. Ν.Ι., ΜΕ ΤΗΝ ΠΡΟΣΩΠΙΚΗ ΤΟΥ ΙΔΙΟΤΗΤΑ ΚΑΙ ΩΣ
ΚΗΔΕΜΟΝΑΣ ΤΗΣ ΘΥΓΑΤΕΡΑΣ ΤΟΥ Ε.Ι.,
2. Α.Ι.,
3. Μ.Ι.,
4. Α.Ι.,

Εφεσιβλήτων/Εναγόντων.

(Πολιτική Έφεση Αρ. 145/2019)

ΓΕΝΙΚΟΣ ΕΙΣΑΓΓΕΛΕΑΣ ΤΗΣ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑΣ (ΔΙΑ ΤΜΗΜΑΤΟΣ
ΕΠΙΘΕΩΡΗΣΗΣ ΕΡΓΑΣΙΑΣ ΚΑΙ ΥΠΟΥΡΓΕΙΟΥ ΕΡΓΑΣΙΑΣ ΚΑΙ
ΤΜΗΜΑ ΠΟΛΕΟΔΟΜΙΑΣ),

Εφεσείων/Εναγόμενου 6

v.

1. Φ.Σ.,
2. Ε.Σ.,
3. Α.Σ.,
4. Χ.Σ.,

Εφεσιβλήτων/Εναγόντων.

(Πολιτική Έφεση Αρ. 146/2019)

ΓΕΝΙΚΟΣ ΕΙΣΑΓΓΕΛΕΑΣ ΤΗΣ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑΣ (ΔΙΑ ΤΜΗΜΑΤΟΣ
ΕΠΙΘΕΩΡΗΣΗΣ ΕΡΓΑΣΙΑΣ ΚΑΙ ΥΠΟΥΡΓΕΙΟΥ ΕΡΓΑΣΙΑΣ ΚΑΙ
ΤΜΗΜΑ ΠΟΛΕΟΔΟΜΙΑΣ),

Εφεσείων/Εναγόμενος 6,

v.

Α.Φ.,

Εφεσιβλητης/Ενάγουσας.

(Πολιτική Έφεση Αρ. 147/2019)

ΓΕΝΙΚΟΣ ΕΙΣΑΓΓΕΛΕΑΣ ΤΗΣ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑΣ (ΔΙΑ ΤΜΗΜΑΤΟΣ
ΕΠΙΘΕΩΡΗΣΗΣ ΕΡΓΑΣΙΑΣ ΚΑΙ ΥΠΟΥΡΓΕΙΟΥ ΕΡΓΑΣΙΑΣ ΚΑΙ
ΤΜΗΜΑ ΠΟΛΕΟΔΟΜΙΑΣ),

Εφεσείων/ Εναγόμενος 6,

v.

1. Α.Ι.Κ. ΥΠΟ ΤΗΝ ΠΡΟΣΩΠΙΚΗ ΤΗΣ ΙΔΙΟΤΗΤΑ ΚΑΙ ΩΣ ΜΗΤΕΡΑ
ΚΑΙ ΚΗΔΕΜΟΝΑ ΤΩΝ ΤΕΚΝΩΝ ΤΗΣ Ε.Ν. ΚΑΙ Ν.Ν.,
2. Φ.Ν.Θ. ΥΠΟ ΤΗΝ ΠΡΟΣΩΠΙΚΗ ΤΟΥ ΙΔΙΟΤΗΤΑ ΚΑΙ ΩΣ ΠΑΤΕΡΑΣ
ΚΑΙ ΣΥΓΚΗΔΕΜΟΝΑΣ ΤΩΝ ΤΕΚΝΩΝ ΤΟΥ Ε.Ν. ΚΑΙ Ν.Ν.,

Εφεσίβλητων/ Εναγόντων.

(Πολιτική Έφεση Αρ. 148/2019)

ΓΕΝΙΚΟΣ ΕΙΣΑΓΓΕΛΕΑΣ ΤΗΣ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑΣ (ΔΙΑ ΤΜΗΜΑΤΟΣ
ΕΠΙΘΕΩΡΗΣΗΣ ΕΡΓΑΣΙΑΣ ΚΑΙ ΥΠΟΥΡΓΕΙΟΥ ΕΡΓΑΣΙΑΣ ΚΑΙ
ΤΜΗΜΑ ΠΟΛΕΟΔΟΜΙΑΣ),

Εφεσείων/ Εναγόμενος 6,

v.

Χ.Π.,

Εφεσίβλητου/ Ενάγοντα.

(Πολιτική Έφεση Αρ. 149/2019)

ΓΕΝΙΚΟΣ ΕΙΣΑΓΓΕΛΕΑΣ ΤΗΣ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑΣ (ΔΙΑ ΤΜΗΜΑΤΟΣ
ΕΠΙΘΕΩΡΗΣΗΣ ΕΡΓΑΣΙΑΣ ΚΑΙ ΥΠΟΥΡΓΕΙΟΥ ΕΡΓΑΣΙΑΣ ΚΑΙ
ΤΜΗΜΑ ΠΟΛΕΟΔΟΜΙΑΣ),

Εφεσείων/ Εναγόμενος 6,

v.

1. Μ.Μ.,
2. Γ.Μ.,
3. Σ.Μ.,

Εφεσίβλητων/Εναγόντων.

(Πολιτική Έφεση Αρ. 189/2019)

ΓΕΝΙΚΟΣ ΕΙΣΑΓΓΕΛΕΑΣ ΤΗΣ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑΣ (ΔΙΑ ΤΜΗΜΑΤΟΣ
ΕΠΙΘΕΩΡΗΣΗΣ ΕΡΓΑΣΙΑΣ ΚΑΙ ΥΠΟΥΡΓΕΙΟΥ ΕΡΓΑΣΙΑΣ ΚΑΙ
ΤΜΗΜΑ ΠΟΛΕΟΔΟΜΙΑΣ),

Εφεσείων/Εναγόμενος 6,

v.

1. Χ.Μ.,
2. Α.Μ.,

Εφεσιβλήτων/Εναγόντων,

3. ΦΟΙΒΟΥ ΛΙΑΣΗ,
4. ΑΣΤΡΑΣΟΛ ΛΤΔ ,

Εφεσιβλήτων/Εναγομένων 3 & 4.

(Πολιτική Έφεση Αρ. 190/2019)

ΓΕΝΙΚΟΣ ΕΙΣΑΓΓΕΛΕΑΣ ΤΗΣ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑΣ (ΔΙΑ ΤΜΗΜΑΤΟΣ
ΕΠΙΘΕΩΡΗΣΗΣ ΕΡΓΑΣΙΑΣ ΚΑΙ ΥΠΟΥΡΓΕΙΟΥ ΕΡΓΑΣΙΑΣ ΚΑΙ
ΤΜΗΜΑ ΠΟΛΕΟΔΟΜΙΑΣ),

Εφεσείων/Εναγόμενος 6,

v.

1. Θ.Χ. ΜΕ ΤΗΝ ΠΡΟΣΩΠΙΚΗ ΤΟΥ ΙΔΙΟΤΗΤΑ ΚΑΙ ΩΣ ΠΑΤΕΡΑΣ
ΚΑΙ ΚΗΔΕΜΟΝΑΣ ΤΟΥ Σ. ΕΤΩΝ 11 ΑΜΦΟΤΕΡΟΙ ΑΠΟ ΤΑ
ΛΑΤΣΙΑ,

2. Κ.Μ. ΜΕ ΤΗΝ ΠΡΟΣΩΠΙΚΗ ΤΗΣ ΙΔΙΟΤΗΤΑ ΚΑΙ ΩΣ ΜΗΤΕΡΑ ΚΑΙ ΣΥΓΚΗΔΕΜΟΝΑΣ ΤΟΥ ΠΙΟ ΠΑΝΩ ΠΑΙΔΙΟΥ,

Εφεσιβλήτων/Εναγόντων.

3. ΦΟΙΒΟΥ ΛΙΑΣΗ,

4. ΑΣΤΡΑΣΟΛ ΛΤΔ,

Εφεσιβλήτων/Εναγομένων 3 & 4.

(Πολιτική Έφεση Αρ. 191/2019)

ΓΕΝΙΚΟΣ ΕΙΣΑΓΓΕΛΕΑΣ ΤΗΣ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑΣ (ΔΙΑ ΤΜΗΜΑΤΟΣ ΕΠΙΘΕΩΡΗΣΗΣ ΕΡΓΑΣΙΑΣ ΚΑΙ ΥΠΟΥΡΓΕΙΟΥ ΕΡΓΑΣΙΑΣ ΚΑΙ ΤΜΗΜΑ ΠΟΛΕΟΔΟΜΙΑΣ),

Εφεσείων/Εναγόμενος 6,

v.

1. Ι.Κ.

Εφεσίβλητου/Ενάγοντα,

1. ΦΟΙΒΟΥ ΛΙΑΣΗ,

2. ΑΣΤΡΑΣΟΛ ΛΤΔ,

Εφεσιβλήτων/Εναγομένων 3 & 4.

(Πολιτική Έφεση Αρ. 216/2019)

ΓΕΝΙΚΟΣ ΕΙΣΑΓΓΕΛΕΑΣ ΤΗΣ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑΣ (ΔΙΑ ΤΜΗΜΑΤΟΣ ΕΠΙΘΕΩΡΗΣΗΣ ΕΡΓΑΣΙΑΣ ΚΑΙ ΥΠΟΥΡΓΕΙΟΥ ΕΡΓΑΣΙΑΣ ΚΑΙ ΤΜΗΜΑ ΠΟΛΕΟΔΟΜΙΑΣ),

Εφεσείων/Εναγόμενος 6,

v.

Κ.Μ.,

Εφεσίβλητου/Ενάγοντα.

(Πολιτική Έφεση Αρ. 217/2019)

ΓΕΝΙΚΟΣ ΕΙΣΑΓΓΕΛΕΑΣ ΤΗΣ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑΣ (ΔΙΑ ΤΜΗΜΑΤΟΣ
ΕΠΙΘΕΩΡΗΣΗΣ ΕΡΓΑΣΙΑΣ ΚΑΙ ΥΠΟΥΡΓΕΙΟΥ ΕΡΓΑΣΙΑΣ ΚΑΙ
ΤΜΗΜΑ ΠΟΛΕΟΔΟΜΙΑΣ),

Εφεσείων/Εναγόμενος β,

v.

1. Γ.Γ. ΜΕ ΤΗΝ ΠΡΟΣΩΠΙΚΗ ΤΟΥ ΙΔΙΟΤΗΤΑ ΚΑΙ ΩΣ ΠΑΤΕΡΑΣ ΚΑΙ
ΚΗΔΕΜΟΝΑΣ ΤΩΝ Χ.Γ. ΚΑΙ Χ.Γ.,
2. Κ.Κ. ΜΕ ΤΗΝ ΠΡΟΣΩΠΙΚΗ ΤΗΣ ΙΔΙΟΤΗΤΑ ΚΑΙ ΩΣ ΜΗΤΕΡΑ ΚΑΙ
ΣΥΓΚΗΔΕΜΟΝΑΣ ΤΩΝ ΠΙΟ ΠΑΝΩ ΠΑΙΔΙΩΝ,

Εφεσίβλητων/Εναγόντων.

(Πολιτική Έφεση Αρ. 218/2019)

ΓΕΝΙΚΟΣ ΕΙΣΑΓΓΕΛΕΑΣ ΤΗΣ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑΣ (ΔΙΑ ΤΜΗΜΑΤΟΣ
ΕΠΙΘΕΩΡΗΣΗΣ ΕΡΓΑΣΙΑΣ ΚΑΙ ΥΠΟΥΡΓΕΙΟΥ ΕΡΓΑΣΙΑΣ ΚΑΙ
ΤΜΗΜΑ ΠΟΛΕΟΔΟΜΙΑΣ),

Εφεσείων/Εναγόμενος β,

v.

1. Ξ.Σ.,
2. Ε.Κ.

(ΜΕ ΤΗΝ ΠΡΟΣΩΠΙΚΗ ΤΟΥΣ ΙΔΙΟΤΗΤΑ ΚΑΙ ΩΣ ΓΟΝΕΙΣ
ΤΟΥ ΑΠΟΘΑΝΟΝΤΟΣ ΤΕΚΝΟΥ ΤΟΥΣ Μ.Σ.),

Εφεσιβλήτων/Εναγόντων.

(Πολιτική Έφεση Αρ. 219/2019)

ΓΕΝΙΚΟΣ ΕΙΣΑΓΓΕΛΕΑΣ ΤΗΣ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑΣ (ΔΙΑ ΤΜΗΜΑΤΟΣ
ΕΠΙΘΕΩΡΗΣΗΣ ΕΡΓΑΣΙΑΣ ΚΑΙ ΥΠΟΥΡΓΕΙΟΥ ΕΡΓΑΣΙΑΣ ΚΑΙ
ΤΜΗΜΑ ΠΟΛΕΟΔΟΜΙΑΣ),

Εφεσείων/Εναγόμενος β,

v.

1. Χ.Ν.,
2. Γ.Φ., ΘΥΓΑΤΕΡΕΣ ΤΟΥ ΑΠΟΒΙΩΣΑΝΤΟΣ Α.Ν. ΚΑΙ ΩΣ ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΤΡΙΕΣ ΤΗΣ ΠΕΡΙΟΥΣΙΑΣ ΤΟΥ ΕΝ ΛΟΓΩ ΑΠΟΒΙΩΣΑΝΤΟΣ,

Εφεσίβλητων/Εναγουσών.

(Πολιτική Έφεση Αρ. 220/2019)

ΓΕΝΙΚΟΣ ΕΙΣΑΓΓΕΛΕΑΣ ΤΗΣ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑΣ (ΔΙΑ ΤΜΗΜΑΤΟΣ ΕΠΙΘΕΩΡΗΣΗΣ ΕΡΓΑΣΙΑΣ ΚΑΙ ΥΠΟΥΡΓΕΙΟΥ ΕΡΓΑΣΙΑΣ ΚΑΙ ΤΜΗΜΑ ΠΟΛΕΟΔΟΜΙΑΣ),

Εφεσείων/Εναγόμενος 6,

v.

Ι.Κ. ΩΣ ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΤΟΥ ΤΗΣ ΠΕΡΙΟΥΣΙΑΣ ΤΗΣ ΣΥΖΥΓΟΥ ΤΟΥ Κ.Κ. ΠΡΟΣ ΟΦΕΛΟΣ ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ ΚΑΙ ΤΩΝ ΠΑΙΔΙΩΝ ΤΟΥΣ,

Εφεσιβλήτων/Εναγόντων.

(Πολιτική Έφεση Αρ. 241/2019)
(σχ. με 190/2019)

1. ΦΟΙΒΟΣ ΛΙΑΣΗΣ,
2. ΑΣΤΡΑΣΟΛ ΛΤΔ,

Εφεσεύοντες/Εναγόμενοι 3 και 4,

v.

1. Θ.Χ. ΜΕ ΤΗΝ ΠΡΟΣΩΠΙΚΗ ΤΟΥ ΙΔΙΟΤΗΤΑ ΚΑΙ ΩΣ ΠΑΤΕΡΑΣ ΚΑΙ ΚΗΔΕΜΟΝΑΣ ΤΟΥ Σ.,
2. Κ.Μ. ΜΕ ΤΗΝ ΠΡΟΣΩΠΙΚΗ ΤΗΣ ΙΔΙΟΤΗΤΑ ΚΑΙ ΩΣ ΜΗΤΕΡΑ ΚΑΙ ΣΥΓΚΗΔΕΜΟΝΑΣ ΤΟΥ ΠΙΟ ΠΑΝΩ ΠΑΙΔΙΟΥ,

Εφεσίβλητων/Εναγόντων.

(Πολιτική Έφεση Αρ. 268/2019)

ΓΕΝΙΚΟΣ ΕΙΣΑΓΓΕΛΕΑΣ ΤΗΣ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑΣ (ΔΙΑ ΤΜΗΜΑΤΟΣ
ΕΠΙΘΕΩΡΗΣΗΣ ΕΡΓΑΣΙΑΣ ΚΑΙ ΥΠΟΥΡΓΕΙΟΥ ΕΡΓΑΣΙΑΣ ΚΑΙ
ΤΜΗΜΑ ΠΟΛΕΟΔΟΜΙΑΣ),

Εφεσείων/Εναγόμενος 6,

v.

1. Γ.Κ. ΜΕ ΤΗΝ ΠΡΟΣΩΠΙΚΗ ΤΟΥ ΙΔΙΟΤΗΤΑ ΚΑΙ ΓΙΑ ΤΗΝ
ΑΠΟΒΙΩΣΑΣΑ ΣΥΖΥΓΟ ΤΟΥ Ε.Π.,
2. Ν.Κ. ΜΕ ΤΗΝ ΠΡΟΣΩΠΙΚΗ ΤΟΥ ΙΔΙΟΤΗΤΑ ΚΑΙ ΓΙΑ ΤΗΝ
ΑΠΟΒΙΩΣΑΣΑ ΜΗΤΕΡΑ ΤΟΥ Ε.Π.,
3. Ε.Κ. ΜΕ ΤΗΝ ΠΡΟΣΩΠΙΚΗ ΤΗΣ ΙΔΙΟΤΗΤΑ ΚΑΙ ΓΙΑ ΤΗΝ
ΑΠΟΒΙΩΣΑΣΑ ΜΗΤΕΡΑ ΤΗΣ Ε.Π.,

Εφεσίβλητων/Εναγόντων,

4. ΦΟΙΒΟΥ ΛΙΑΣΗ,

5. ΑΣΤΡΑΣΟΛ ΛΤΔ,

Εφεσίβλητων/Εναγομένων 3 και 4.

(Πολιτική Έφεση Αρ. 269/2019)

ΓΕΝΙΚΟΣ ΕΙΣΑΓΓΕΛΕΑΣ ΤΗΣ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑΣ (ΔΙΑ ΤΜΗΜΑΤΟΣ
ΕΠΙΘΕΩΡΗΣΗΣ ΕΡΓΑΣΙΑΣ ΚΑΙ ΥΠΟΥΡΓΕΙΟΥ ΕΡΓΑΣΙΑΣ ΚΑΙ
ΤΜΗΜΑ ΠΟΛΕΟΔΟΜΙΑΣ),

Εφεσείων/Εναγόμενος 6,

v.

1. Α.Θ. ΜΕ ΤΗΝ ΠΡΟΣΩΠΙΚΗ ΤΗΣ ΙΔΙΟΤΗΤΑ ΚΑΙ ΓΙΑ ΤΟΝ
ΑΠΟΒΙΩΣΑΝΤΑ ΣΥΖΥΓΟ ΤΗΣ Α.Θ.,

Εφεσίβλητης/Ενάγουσας,

2. ΦΟΙΒΟΥ ΛΙΑΣΗ,

3. ΑΣΤΡΑΣΟΛ ΛΤΔ,

Εφεσίβλητων/Εναγομένων 3 και 4.

(Πολιτική Έφεση Αρ. 270/2019)

ΓΕΝΙΚΟΣ ΕΙΣΑΓΓΕΛΕΑΣ ΤΗΣ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑΣ (ΔΙΑ ΤΜΗΜΑΤΟΣ
ΕΠΙΘΕΩΡΗΣΗΣ ΕΡΓΑΣΙΑΣ ΚΑΙ ΥΠΟΥΡΓΕΙΟΥ ΕΡΓΑΣΙΑΣ ΚΑΙ
ΤΜΗΜΑ ΠΟΛΕΟΔΟΜΙΑΣ),

Εφεσείων/Εναγόμενος 6,

v.

1. Χ.Π. ΩΣ ΣΥΖΥΓΟΣ ΚΑΙ ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΤΗΣ ΤΗΣ ΠΕΡΙΟΥΣΙΑΣ
ΤΗΣ ΑΠΟΒΙΩΣΑΣΗΣ Φ.Π.Π.,
2. Γ.Λ. ΩΣ ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΤΗΣ ΤΗΣ ΠΕΡΙΟΥΣΙΑΣ ΤΗΣ
ΑΠΟΒΙΩΣΑΣΗΣ Φ.Π.Π.,

Εφεσίβλητων/Εναγόντων

3. ΦΟΙΒΟΥ ΛΙΑΣΗ,
4. ΑΣΤΡΑΣΟΛ ΛΤΔ,

Εφεσίβλητων/Εναγομένων 3 και 4.

Α. Χριστοφόρου, ανώτερος δικηγόρος της Δημοκρατίας με Ι. Γεωργιάδου (κα) εκ μέρους του Γενικού Εισαγγελέα της Δημοκρατίας, για τον εφεσεύοντα σε όλες τις εφέσεις πλην της 241/19.

Σ. Κώστα με Ε. Μιντή (κα) για Στέλιος Αμερικάνος & Σία ΔΕΠΕ, για τους εφεσεύοντες στην 241/19.

Λ. Λουκαΐδης με Λ. Πατσαλίδου (κα), για τους εφεσίβλητους σε όλες τις εφέσεις.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

1. Το πρόβλημα.
2. Τα μέρη.
3. Οι αγωγές.

4. Η κατάληξη του πρωτόδικου δικαστηρίου.
5. Οι εφέσεις και οι αντεφέσεις.
6. Οι βάσεις των αγωγών.
7. Οι νομικές βάσεις στις οποίες το δικαστήριο δεν έκανε αναφορά και δεν απέδωσε ευθύνη στη βάση αυτών.
8. Οι βάσεις επί των οποίων το δικαστήριο απέδωσε ευθύνες.
 - (α) Ιδιωτική Οχληρία (Άρθρο 46 του περί Αστικών Αδικημάτων Νόμου Κεφ. 148).
 - (β) Η «παράβαση θεσμίων καθηκόντων».
 - (γ) Παράλειψη παροχής ασφαλούς συστήματος εργασίας.
9. Το ζήτημα της ευθύνης του εναγόμενου 3.
10. Το ζήτημα της πρόκλησης ιδιωτικής οχληρίας.
 - Η σχέση της οχληρίας με πολεοδομικές άδειες.
 - Η μαρτυρία των περιοίκων.
11. Το ζήτημα της «παράβασης θεσμίων καθηκόντων».
12. Η αιτιώδης συνάφεια (causation).
 - (α) Γενική αιτιώδης συνάφεια.
 - (β) Ειδική αιτιώδης συνάφεια.
13. Ο ρόλος της επιδημιολογικής και στατιστικής μαρτυρίας στα πλαίσια της στοιχειοθέτησης αιτιώδους συνάφειας.
14. Η επιδημιολογική και στατιστική μαρτυρία στην παρούσα υπόθεση.
15. Η παράλειψη εξέτασης και η πλήρης έλλειψη αιτιολογίας ως προς το κεφαλαιώδες ζήτημα της αιτιώδους συνάφειας.
16. Ο καρκίνος του εγκεφάλου.

17. Οι αποζημιώσεις.
18. Καταληκτικές Παρατηρήσεις.
19. Ο προβληματισμός μας για το θέμα των εξόδων.

Τ.Θ. ΟΙΚΟΝΟΜΟΥ, Δ.: Η απόφαση του Δικαστηρίου είναι ομόφωνη.

Α Π Ο Φ Α Σ Η

ΟΙΚΟΝΟΜΟΥ, Δ.:

1. Το πρόβλημα.

Σύμφωνα με τα ευρήματα του πρωτόδικου δικαστηρίου η εταιρεία Astrasol Ltd (εν τοις εφεξής «η Astrasol»), λειτουργούσε το επίδικο Εργοστάσιο (εν τοις εφεξής «το Εργοστάσιο») στην περιοχή Λατσιών εντός μικτής ζώνης κατοικίας και βιοτεχνίας κατηγορίας Β. Αρχικά ασχολείτο με την κατασκευή καλαποδιών υποδημάτων. Στη συνέχεια, μετά το 1976, κατασκεύαζε σόλες για υποδήματα μέχρι και το 2009 όταν το Εργοστάσιο έκλεισε.

Το Εργοστάσιο, εφαιπτόμενο σε κατοικίες, λειτουργούσε από τις 6:00 το πρωί μέχρι τη 01:00 τα μεσάνυχτα, καθημερινά εκτός Κυριακής, προκαλώντας δυνατό θόρυβο με τα μηχανήματα του και έντονη δυσοσμία από το φουγάρο. Εκτός αυτών, για την κατασκευή των σόλων, χρησιμοποιούσε ως διαλυτικό υλικό την ουσία διχλωρομεθάνιο (που παρακάτω θα αναφέρεται ως ΔΧΜ), την οποία εξέπεμπε το φουγάρο του εργοστασίου.

Συνοψίζουμε τα γεγονότα σε σχέση με το ΔΧΜ με βάση τα όσα αναφέρονται στην πρωτόδικη απόφαση και με όσα παρατίθενται σε σχετική έκθεση της Επιτροπής Διοικήσεως που είχε ετοιμάσει αναφορικά με παράπονο κατά του Υπουργείου Εργασίας και Κοινωνικών Ασφαλίσεων, του Δήμου Λασιών και του Επαρχιακού Γραφείου Λευκωσίας του Τμήματος Πολεοδομίας και Οικήσεως (τεκμήριο 48).

Καταρχάς θα πρέπει να σημειώσουμε ότι με βάση την αξιολόγηση του 1999 του Παγκόσμιου Οργανισμού Έρευνας για τον Καρκίνο (IARC) το ΔΧΜ κατατασσόταν στην χαμηλότερης σημασίας

κατηγορία 2B που συμπεριλαμβάνει χημικά για τα οποία υπάρχουν ανεπαρκή στοιχεία καρκινογένεσης για τον άνθρωπο και επαρκή στοιχεία καρκινογένεσης από μελέτες σε ζώα. Πάντως είναι δεδομένο ότι το ΔΧΜ έφερε την ένδειξη κινδύνου R40 (ύποπτο καρκινογένεσης) σύμφωνα με την ταξινόμηση με βάση την **Ευρωπαϊκή Οδηγία 2001/59/ΕΚ** της Επιτροπής της 6ης Αυγούστου, 2001, σχετικά με την προσαρμογή στην τεχνική πρόοδο, για εικοστή όγδοη φορά, της **Οδηγίας 67/548/ΕΟΚ** του Συμβουλίου περί προσεγγίσεως των νομοθετικών, κανονιστικών και διοικητικών διατάξεων που αφορούν στην ταξινόμηση, συσκευασία και επισήμανση των επικίνδυνων ουσιών, εξ ου και στις 20.7.2005 ο αν. Διευθυντής του Τμήματος Επιθεώρησης Εργασίας ζήτησε με επιστολή του προς την εταιρεία την αντικατάσταση ή τη μείωση των εκπομπών του σε αποδεκτά επίπεδα το αργότερο εντός τεσσάρων μηνών. Στην επικαιροποιημένη δε αξιολόγηση του 2014 του IARC, πολύ μετά τον επίδικο χρόνο, το ΔΧΜ αναβαθμίστηκε σε δυνητικά καρκινογόνα ουσία για τον άνθρωπο (κατηγορία 2A).

Η αλλαγή χρήσης του Εργοστασίου για μαζική παραγωγή σόλων για υποδήματα έγινε χωρίς την απαιτούμενη πολεοδομική άδεια. Ήταν η θέση του Υπουργείου Εργασίας και Κοινωνικών Ασφαλίσεων,

με βάση τον **περί Ελέγχου της Ρύπανσης Νόμο του 2002, Ν. 187(Ι)/2002** δεν αποτελούσε προϋπόθεση η κατοχή πολεοδομικής άδειας για την έκδοση Πιστοποιητικού Εγγραφής Διεργασίας και Άδειας Εκπομπής Αερίων Αποβλήτων. Το δε Υπουργείο Εργασίας και Κοινωνικών Ασφαλίσεων ακολουθούσε την ανορθόδοξη, όπως κρίνουμε, πρακτική χορήγησης του Πιστοποιητικού Εγγραφής Διεργασίας και αργότερα της Άδειας Εκπομπής Αερίων Αποβλήτων, ακόμα και στις περιπτώσεις για τις οποίες δεν είχε εκδοθεί πολεοδομική άδεια, με στόχο το Τμήμα Επιθεώρησης Εργασίας να είναι σε θέση να επιθεωρεί και να ελέγχει τις εγκαταστάσεις ώστε αυτές να μην λειτουργούν ανεξέλεγκτα ρυπαίνοντας την ατμόσφαιρα (βλ. έκθεση Επιτρόπου Διοικήσεως, σελ.3 και 4). Το ορθό επέβαλλε να μην λειτουργούν εργοστάσια έξω από τα πλαίσια της νομιμότητας. Εν πάση περιπτώσει, η Πολεοδομική Αρχή επέδωσε στην ιδιοκτήτρια του Εργοστασίου εταιρεία ειδοποίηση επιβολής, βάσει του **Άρθρου 46 του περί Πολεοδομίας και Χωροταξίας Νόμου του 1972, Ν. 90/1972**, ημερ. 12.10.2006, επειδή διαπίστωσε ότι για τη μαζική παραγωγή σόλων για υποδήματα δεν είχε εξασφαλιστεί πολεοδομική άδεια. Με την ειδοποίηση επιβολής η Πολεοδομική Αρχή κάλεσε την εταιρεία όπως μέσα σε προθεσμία δύο μηνών από την ημερομηνία της επίδοσης τερματίσει την αυθαίρετη αλλαγή της χρήσης του

Εργοστασίου και υποβάλει αίτηση για να μελετηθεί το ενδεχόμενο χορήγησης πολεοδομικής άδειας. Κατόπιν δε πληροφόρησης από το Τμήμα Επιθεώρησης Εργασίας ότι στο συγκεκριμένο Εργοστάσιο χρησιμοποιείται ΔΧΜ, το οποίο φέρει τη φράση κινδύνου R40, δηλαδή είναι ύποπτο καρκινογένεσης, η Πολεοδομική Αρχή με επιστολή της ημερ. 5.1.2007, επισήμανε στην εταιρεία ότι δεν ήταν δυνατόν να χορηγηθεί άδεια αλλαγής της χρήσης του Εργοστασίου και ζήτησε τον άμεσο τερματισμό της χρήσης του ως εργοστάσιο κατασκευής σόλων υποδημάτων και συμβούλευσε την εταιρεία όπως εξεύρει άλλο κατάλληλο τεμάχιο γης μέσα σε βιομηχανική ζώνη Α, όπου θα μπορούσε τέτοια χρήση να αδειοδοτηθεί. Η αίτηση του Εργοστασίου για πολεοδομική άδεια αλλαγής χρήσης που υπεβλήθη το 2009 απερρίφθη. Η αλλαγή χρήσης παρέμεινε χωρίς την απαιτούμενη πολεοδομική άδεια. Η χρήση δε του Εργοστασίου με εκπομπή ΔΧΜ συνεχίστηκε στην ίδια κατοικημένη περιοχή.

Η εταιρεία έλαβε στις 3.3.1999 Πιστοποιητικό Εγγραφής Διεργασίας με ισχύ από 1.7.1999 μέχρι 30.6.2004, για «*εργοστάσιο κατασκευής σόλων πολυουρεθάνης*». Στο πιστοποιητικό υπήρχε μέν όριο εκπομπής οργανικών ουσιών, δεν υπήρχε όμως ξεχωριστό όριο

για το ΔΧΜ. Όριο για ΔΧΜ τέθηκε δια νόμου και κανονισμών στις 31.10.2007.

Με τη λήξη της ισχύος του πιστοποιητικού χορηγήθηκε Άδεια Εκπομπής Αερίων Αποβλήτων, με ισχύ μέχρι 1.11.2009, στην οποία είχαν τεθεί όροι για την εκπομπή *«αλογουωμένων ΠΟΕ στις οποίες αντιστοιχεί η φράση κινδύνου R40 [...] πρέπει να τηρείται η οριακή τιμή εκπομπής 20 mg/Nm³ [...]»*.

Για τις μετρήσεις που έγιναν αναφορικά με τις εκπομπές ΔΧΜ θα αναφερθούμε στη συνέχεια.

Επίσης ο Δήμος Λατσιών ζήτησε από τον Υπουργό Εργασίας και Κοινωνικών Ασφαλίσεων, με απόφαση της αρμόδιας τεχνικής επιτροπής ημερ. 15.5.2009, την ανάκληση της εκδοθείσας Άδειας Εκπομπής Αερίων Αποβλήτων. Ας σημειωθεί ότι προηγουμένως, τον Ιούλιο του 2007, ο Δήμος εξασφάλισε διάταγμα κατεδάφισης του Εργοστασίου επειδή δεν είχε πιστοποιητικό τελικής έγκρισης, το οποίο, όμως, δεν εκτελέστηκε.

Εν τω μεταξύ, όμως, στις 2.6.2009 περιήλθε τελικά στην κατοχή του Επισήμου Παραλήπτη, μετά που η εναγόμενη 5 εταιρεία, ιδιοκτήτρια του υποστατικού όπου στεγαζόταν το Εργοστάσιο, τέθηκε υπό εκκαθάριση.

Οι ενάγοντες-εφεσίβλητοι, βασικά περίοικοι, αποδίδουν στην ουσία αυτή κρούσματα καρκίνου που διαγνώστηκαν στους κατοίκους της περιοχής. Είναι η θέση τους ότι από την εκπομπή ΔΧΜ στην ατμόσφαιρα προκλήθηκε στατιστικά σημαντικό σύμπλεγμα καρκίνου. Ως αποτέλεσμα κινήθηκε μεγάλος αριθμός αγωγών.

2. Τα μέρη.

Στις αγωγές αυτές ενάγοντες ήταν οι περίοικοι, νυν εφεσίβλητοι, προσωπικά και/ή ως διαχειριστές αποβιωσάντων συγγενών τους και/ή ως κηδεμόνες ανηλίκων τέκνων τους, πλην μιας όπου ενάγων και νυν εφεσίβλητος επίσης, ήταν ένας εργαζόμενος στο Εργοστάσιο (Αρ. Αγωγής 9226/2010). Έχουμε προχωρήσει σε ανωνυμοποίηση των εναγόντων εφόσον η απόφαση αφορά σε ευαίσθητα προσωπικά τους δεδομένα.

Οι αγωγές καταχωρίστηκαν εναντίον της Astrasol (εναγόμενη 4/εφεσείουσα 2 στην Πολ. Έφ. 241/19) και μιας άλλης εταιρείας (Liasis Shoelasts Company Ltd) (εναγόμενη 5) και εναντίον τριών φυσικών προσώπων, ήτοι του Σωτήρη Λιασή (εναγόμενος 1) και Μαρούλλας Λιασή (εναγόμενη 2), οι οποίοι ήταν διοικητικοί σύμβουλοι της Astrasol και του υιού τους Φοίβου Λιασή (εναγόμενος 3/εφεσείων 1 στην Πολ. Έφ. 241/19), ως διευθυντή του Εργοστασίου και υπεύθυνου για τη λειτουργία του. Με τους εναγόμενους 1, 2 και 5 δεν θα ασχοληθούμε εφόσον η αγωγή εναντίον τους απερρίφθη χωρίς να ακολουθήσει έφεση. Οι εφεσείοντες στην Πολ. Έφ. 241/19 Astrasol και Φ. Λιασής θα καλούνται στη συνέχεια ως «οι εναγόμενοι 3 και 4» αντίστοιχα.

Περιπλέον, συμπεριέλαβαν ως εναγόμενους 6 και 7, αντιστοίχως, τον Γενικό Εισαγγελέα της Δημοκρατίας (για το Τμήμα Επιθεώρησης Εργασίας και το Τμήμα Πολεοδομίας) και το Δήμο Λατσιών. Με το Δήμο Λατσιών δεν θα ασχοληθούμε εφόσον η αγωγή εναντίον του απερρίφθη χωρίς να ακολουθήσει έφεση.

Όλες οι αγωγές συνεκδικάστηκαν ως προς το θέμα της ευθύνης. Αργότερα αποσυνενώθηκαν και περατώθηκε η εκδίκαση τους ξεχωριστά αναφορικά με το θέμα των αποζημιώσεων. Ως προς το θέμα της ευθύνης, το πρωτόδικο δικαστήριο εξέδωσε απόφαση στις 29.12.2017. Για τις αποζημιώσεις εξέδωσε ξεχωριστές αποφάσεις σε διάφορες ημερομηνίες το 2019.

3. Οι αγωγές.

Σε αριθμό αγωγών ζητήθηκαν αποζημιώσεις μόνο για οχληρία λόγω οσμών και θορύβου από το Εργοστάσιο.

Σε άλλες αγωγές ζητήθηκαν (περιλαμβανομένης και της αγωγής του εργαζομένου) αποζημιώσεις σε σχέση με την πρόκληση καρκίνων διαφόρων τύπων, ως συνέπεια της έκθεσης στο ΔΧΜ και στις πλείστες από αυτές ως αποτέλεσμα του καρκίνου επήλθε ο θάνατος. Τα κρούσματα καρκίνου εμφανίστηκαν στις περιπτώσεις των αγωγών 4567/10 (λευχαιμία), 9226/10 (λέμφωμα Hodgkin), 4730/10 (εγκέφαλος), 4568/10 (τράχηλος της μήτρας), 4600/10 (προστάτης), 4729/10 (μαστός), 4689/10 (ουροδόχος κύστη), 4639/10

(λευχαιμία), 4688/10 (προστάτης), 9550/10 (τράχηλος της μήτρας) και 1860/11 (πάγκρεας).

4. Η κατάληξη του πρωτόδικου δικαστηρίου.

Το δικαστήριο, επί τη βάσει της μαρτυρίας περιοίκων και επιδημιολογικής/στατιστικής μαρτυρίας, καταληκτικά απέδωσε ευθύνη στους εναγόμενους 3 και 4 για το αστικό αδίκημα της ιδιωτικής οχληρίας, η οποία συνίστατο στη συστηματική εκπομπή θορύβου μεγάλης έντασης και ενοχλητικής δυσοσμίας για πάρα πολλές ώρες της ημέρας και της νύκτας. Τους απέδωσε, επίσης, ότι απέτυχαν να παράσχουν ασφαλές σύστημα και χώρο εργασίας στον ενάγοντα στην αγωγή 9226/10. Επιπλέον έκρινε ότι η συστηματική εκπομπή του ΔΧΜ, που είναι δυνητικά καρκινογόνα ουσία, δημιούργησε σύμπλεγμα καρκίνου στην επίδικη περιοχή και ότι τα κρούσματα καρκίνου που εμφανίστηκαν σε αριθμό αγωγών οφείλονται στο σύμπλεγμα καρκίνου που δημιούργησε το εργοστάσιο της Astrasol. Στη Δημοκρατία απέδωσε ευθύνη «για παράβαση θεσμίων καθηκόντων της Δημοκρατίας όπως αυτά πηγάζουν από τον Περί Ελέγχου της Ρύπανσης Νόμο 70/91 και τον Περί Ελέγχου της

Ρύπανσης της Ατμόσφαιρας Νόμο 187(Ι)/2002.» Στη συνέχεια κατέγραψε τα εξής: «Οι εναγόμενοι 3, 4 & 6 ευθύνονται έναντι των εναγόντων για οιαδήποτε ζημιά έχουν υποστεί λόγω της πιο πάνω συμπεριφοράς και της αντίστοιχης διάπραξης των αστικών αδικημάτων της ιδιωτικής οχληρίας, παράβασης ευθύνης εργοδότη και παράβαση θεσμίου καθήκοντος όπως πιο πάνω αναλυτικά αναφέρεται.»

5. Οι εφέσεις και οι αντεφέσεις.

Με τις εφέσεις και τις αντεφέσεις εγείρονται διάφορα θέματα. Μεταξύ άλλων εγείρεται ζήτημα σε σχέση με τις μετρήσεις ΔΧΜ στον ατμοσφαιρικό αέρα αφενός και στα φουγάρα αφετέρου. Αμφισβητείται από τους εφεσεύοντες η αντίληψη του πρωτόδικου δικαστηρίου ότι ήταν ανεπαρκείς οι δύο αναφερόμενες μετρήσεις του ατμοσφαιρικού αέρα που δεν έδειχναν υπέρβαση, αντίθετα με μετρήσεις στα φουγάρα, όπως αμφισβητείται και η κατάληξη του δικαστηρίου ότι οι μετρήσεις αυτές δεν μπορούσαν να αναιρέσουν το γεγονός της μεγάλης υπέρβασης στα φουγάρα. Είναι η θέση των εφεσειόντων ότι οι μετρήσεις στον ατμοσφαιρικό αέρα δεν ήταν δύο αλλά τρεις και ότι κακώς παραγνωρίστηκαν και κακώς

συσχετίστηκαν με τις μετρήσεις στα φουγάρα. Κατ' ουσίαν αμφισβητείται το εύρημα του δικαστηρίου αναφορικά με τη σημασία του βαθμού μόλυνσης του ατμοσφαιρικού αέρα από το ΔΧΜ. Επίσης εγείρονται τα ζητήματα της ευθύνης, της αιτιώδους συνάφειας και των αποζημιώσεων. Σε ό,τι αφορά την αιτιώδη συνάφεια προσβάλλεται η μεθοδολογία και η επάρκεια της επιδημιολογικής/στατιστικής μελέτης που οι εφεσίβλητοι παρουσίασαν, ως και η απουσία συγκεκριμένης ιατρικής μαρτυρίας για κάθε περίπτωση ξεχωριστά. Προσβάλλεται επίσης το εύρημα περί πρόκλησης οχληρίας εις βάρος των κατοίκων της περιοχής και η ευθύνη του εναγόμενου 3. Με την έφεση της Δημοκρατίας προβάλλεται, κυρίως, το ζήτημα της παράβασης των θεσμών ή νομίμων καθηκόντων και της αστικής ευθύνης της Δημοκρατίας.

6. Οι βάσεις των αγωγών.

Σε τέτοιας φύσης υποθέσεις προκειμένου να ζητηθούν αποζημιώσεις για σωματικές βλάβες, όπως εν προκειμένω η πρόκληση του καρκίνου, τίθενται, όπως θα εξηγήσουμε κατωτέρω από πλευράς κοινού δικαίου, ως βάσεις της αγωγής κυρίως η αμέλεια και/ή η παράβαση θεσμίου καθήκοντος και/ή η δημόσια οχληρία.

Η αγωγή που στηρίζεται σε ιδιωτική οχληρία, δεν δίδει δικαίωμα απαίτησης για αποζημιώσεις για προσωπικές βλάβες. Παράλληλα, είναι δυνατόν να επιδιωχθεί δικαστική προστασία έναντι του κράτους, για παραβίαση θεμελιωδών ανθρωπίνων δικαιωμάτων, όπως αυτά προστατεύονται από την Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (ΕΣΔΑ) και το Σύνταγμα.

Εν προκειμένω, στις εκθέσεις απαιτήσεων δεν περιλαμβάνεται αναφορά σε οποιαδήποτε αιτία αγωγής, εκτός σε ορισμένες όπου γίνεται αναφορά σε «οχληρία». Ειδικότερα, αν και η αμέλεια αποτελεί την πιο συνηθισμένη βάση για να αποδοθούν αποζημιώσεις για σωματική βλάβη, δεν περιλαμβάνεται οποιαδήποτε αναφορά στο αστικό αυτό αδίκημα και πολύ περισσότερο, φυσικά, δεν παρατίθενται «λεπτομέρειες αμέλειας» (*particulars of negligence*) σύμφωνα με τους κανόνες σύνταξης των δικογράφων. Η ίδια αρχή ισχύει και για τη δικογράφηση παράβασης θεσμίου καθήκοντος (*Bullen & Leake & Jacob's, Precedents of Pleadings, 12th ed., pp 120-122*). Ως προς τον τρόπο δικογράφησης απαίτησης για προσωπικές βλάβες στη βάση αμέλειας και/ή παράβασης θεσμίου καθήκοντος παραπέμπουμε ενδεικτικά στα δείγματα απαιτήσεων που παρατίθενται στον *Bullen & Leake & Jacob's, Precedents of*

Pleadings, 19th ed., 81-X11, «Claim under Personal Protective Equipment at Work Regulations 1992», 81-X27 «Claim relating dermatitis», 81-X24 «Claim relating to asbestos disease».

Παρατίθενται συγκεκριμένες λεπτομέρειες αμέλειας και συγκεκριμένες λεπτομέρειες παράβασης θεσμίου καθήκοντος, με παραπομπή στην αντίστοιχη νομοθετική ή κανονιστική πρόνοια που κατ' ισχυρισμόν έχει παραβιαστεί.

Εκτός της παράλειψης να δικογραφηθούν δεόντως λεπτομέρειες αμέλειας, δεν έχουν δικογραφηθεί ούτε λεπτομέρειες παράβασης θεσμίου καθήκοντος στις οποίες να εξειδικεύεται οποιαδήποτε συγκεκριμένη νομοθετική ή κανονιστική πρόνοια. Οι συνέπειες της παράλειψης σαφούς επίκλησης συγκεκριμένων νομοθετικών προνοιών έχουν προσδιοριστεί στην υπόθεση **Ελπινίκη Παναγή κ.ά. v. Παναγιώτη Κ. Παναγή (2009) 1 Α.Α.Δ. 145**. Στην υπόθεση εκείνη το Εφετείο έκρινε ότι η πρωτόδικη απόφαση με την οποία ακυρώθηκε η εγγραφή ακίνητης ιδιοκτησίας επ' ονόματι διαδίκου έπασχε καθότι, μεταξύ άλλων, δεν είχε γίνει οποιαδήποτε σαφής επίκληση στο δικόγραφο του ενάγοντα των συγκεκριμένων νομοθετικών προνοιών, πάνω στις οποίες βασίστηκε το Δικαστήριο για την απόφαση του και υποδείχθηκε η ανάγκη να τίθεται με

λεπτομέρεια η νομοθετική βάση, ιδιαίτερα σε ό,τι αφορά την παραβίαση των νομίμων καθηκόντων.

Σε ό,τι αφορά στην αγωγή του εργαζομένου αναφέρεται ότι ερχόταν κάθε ημέρα σε επαφή με το ΔΧΜ χωρίς καμιά προφύλαξη, γιατί η διεύθυνση του Εργοστασίου δεν τους είχε εφοδιάσει με ειδικές στολές, γάντια, μάσκες και ειδικά γυαλιά, με αποτέλεσμα να νιώθει δύσπνοια, κάψιμο στα μάτια, να μην αντέχει άλλο τις αναθυμιάσεις του ΔΧΜ και τελικά να υποστεί λεμφώματα Hodgkin's.

Ως προς τις θεραπείες που ζητήθηκαν αντιγράφουμε από το παρακλητικό της κύριας αγωγής, το οποίο επαναλαμβάνεται σε όλες τις αγωγές με κάποιες μικρές διαφοροποιήσεις:

«Γενικές και ειδικές αποζημιώσεις για παράνομη επέμβαση στα εξής δικαιώματα τους και εκείνα των τέκνων τους: (α) ζωής και υγείας, (β) κατοικίας, (γ) σεβασμού της ιδιοκτησίας των εναγόντων 1 και 2, (δ) σεβασμού της ιδιωτικής ζωής και (ε) σεβασμού του δικαιώματος οικογένειας ως αποτέλεσμα της παράνομης ή και επικίνδυνης ή και ανεπίτρεπτης λειτουργίας του εργοστασίου «με την ανοχή των εναγομένων 5, 6 και 7» με την ονομασία και ιδιοκτησία Liasis Shoelasts Company Ltd και αργότερα υπό την κατοχή της Astrasol Ltd (διευθυντές ή και διαχειριστές του οποίου κατά του ουσιώδη χρόνο ήταν οι εναγόμενοι 1, 2 και 3) το οποίο εξέπεμπε υπερβολικούς θορύβους και ή ενοχλητικές και ή επικίνδυνες για την υγεία ουσίες μεταξύ των οποίων πιο συγκεκριμένα διχλωρομεθάνιο (R40) το οποίο εμπίπτει στην

κατηγορία των καρκινογόνων ουσιών. Η εν λόγω οικογένεια κατοικούσε καθόλο του ουσιώδη χρόνο σε σπίτι το οποίο γεινιάζει με το Εργοστάσιο και υπέστησαν όλα τα μέλη της (ενάγοντες σύμφωνα με το κλητήριο) σοβαρή ζημιά στα πιο πάνω δικαιώματα τους ενόσω λειτουργούσε το εν λόγω Εργοστάσιο και εξέπεμπε τις εν λόγω ουσίες, ήτοι μέχρι το Μάιο του 2009.»

Παρατηρούμε ότι ούτε στο παρακλητικό των αγωγών γίνεται λόγος για αμέλεια ή παράβαση θεσμίου καθήκοντος, ή πρόκληση οχληρίας, η δε ευθύνη της Δημοκρατίας προσδιορίζεται ως «ανοχή» των όσων αποδίδονται στους λοιπούς εναγομένους.

Ελλείπει, ως εκ των άνω, ο απαιτούμενος προσδιορισμός της νομικής βάσης των αγωγών. Γενικά, αντί της ορθής δικογραφικής σύνταξης γίνεται μια εκτεταμένη περιγραφική παράθεση ισχυρισμών υπό τη μορφή μαρτυρίας, παρά δικογράφου.

Παρά ταύτα, γνωστή είναι η δυνατότητα απόδοσης θεραπείας που δεν προσδιορίζεται στα δικόγραφα, εάν και εφόσον στοιχειοθετούνται τα ουσιώδη γεγονότα, ασχέτως του ακριβούς νομικού πέπλου υπό το οποίο τίθεται η απαίτηση (***Kennedy Hotels Ltd v. Indjirdjian (1992) 1 A.A.Δ. 400, Maison Jenny Ltd v. Krashias Footwear Industry Ltd (2002) 1 A.A.Δ. 1156***).

Ειδικότερα στην *Kennedy Hotels* με αναφορά στην *Stylianou v. Paracleonoulou (1982) 1 C.L.R. 542*, κρίθηκε ότι δεν είναι απαραίτητος, όσο επιθυμητός και αν είναι, ο επακριβής προσδιορισμός της θεραπείας η οποία επιδιώκεται, ούτε αποκλείεται η παροχή θεραπείας άλλης από εκείνη η οποία επιζητείται, εφόσον στοιχειοθετούνται τα γεγονότα στο σώμα της έκθεσης απαιτήσεως για την παροχή τέτοιας θεραπείας με αναφορά στην *Drane v. Evangelou [1978] 2 All E.R. 437* και σε άλλη νομολογία. Μπορεί να παρασχεθεί οποιαδήποτε θεραπεία η οποία στοιχειοθετείται από τα γεγονότα που περιέχονται στην έκθεση απαιτήσεως, εφόσον αποδεικνύονται κατά τη δίκη. Η παράλειψη επιδίωξης ειδικής θεραπείας δεν αποτελεί κώλυμα για την απόδοση της.

Υπ' αυτό το διευρυντικό πρίσμα, σε μια προσπάθεια, να εντοπίσουμε τις ελλείψεις, από πλευράς δικογράφησης, νομικές βάσεις των αγωγών, θα μπορούσαμε να αντιληφθούμε ότι μέσα από τους ισχυρισμούς στις εκθέσεις απαιτήσεων και στα παρακλητικά, προκύπτουν ως αιτία αγωγής καταρχάς η οχληρία. Τούτο λόγω της αναφοράς σε εκπομπή υπερβολικών θορύβων και ουσιών. Η περαιτέρω αναφορά σε επηρεασμό της κατοικίας παραπέμπει ειδικότερα στην έννοια της ιδιωτικής οχληρίας (**Άρθρο 46 του περί**

Αστικών Αδικημάτων Νόμου, Κεφ. 148).¹ Επίσης η περαιτέρω αναφορά σε κίνδυνο ζωής και υγείας παραπέμπει ειδικότερα στην έννοια της δημόσιας οχληρίας (**Άρθρο 45, Κεφ. 148**).²

Όσον αφορά στην ευθύνη της Δημοκρατίας, στις εκθέσεις απαιτήσεων γίνονται γενικές αναφορές σε ευθύνες και/ή παραλείψεις του Τμήματος Επιθεώρησης Εργασίας του Υπουργείου Εργασίας και της Πολεοδομικής Αρχής, λόγω παραλείψεων να προβούν σε συγκεκριμένες ενέργειες, χωρίς, παράλληλα να εξειδικεύεται οποιαδήποτε νομοθετική πρόνοια που τους επέβαλλε τέτοιες νομικές υποχρεώσεις. Στα παρακλητικά γίνεται αναφορά σε προσβολή του δικαιώματος ζωής, ως επίσης και σε προσβολή του δικαιώματος για

¹ «46. Ιδιωτική οχληρία συνίσταται στο ότι πρόσωπο επιδεικνύει συμπεριφορά ή διεξάγει τις εργασίες του ή χρησιμοποιεί ακίνητη ιδιοκτησία που ανήκει σε αυτό κατά κυριότητα ή κατέχεται από αυτό, με τρόπο ώστε κατά συνήθεια να παρεμβαίνει στην εύλογη χρήση και απόλαυση, αφού ληφθούν υπόψη η θέση και η φύση αυτής, της ακίνητης ιδιοκτησίας οποιουδήποτε άλλου προσώπου:

Νοείται ότι ο ενάγοντας δεν τυχάνει αποζημίωσης σε σχέση με ιδιωτική οχληρία εκτός αν εξαιτίας αυτής υπέστη ζημιά:

Νοείται περαιτέρω ότι οι διατάξεις του άρθρου αυτού δεν εφαρμόζονται καθόσον αφορά παρέμβαση στο φως. »

² «45. Δημόσια οχληρία συνίσταται σε παράνομη πράξη, ή σε παράλειψη εκτέλεσης νομικής υποχρέωσης αν η πράξη αυτή ή η παράλειψη θέτει σε κίνδυνο τη ζωή, ασφάλεια, υγεία, ιδιοκτησία ή άνεση του κοινού ή παρακωλύει το κοινό στην άσκηση κοινού δικαιώματος:

Νοείται ότι καμιά αγωγή δεν εγείρεται για δημόσια οχληρία, παρά μόνο-

- (α) από το Γενικό Εισαγγελέα της Δημοκρατίας για έκδοση απαγορευτικού διατάγματος ή
- (β) από το πρόσωπο που υπέστη εξαιτίας αυτής ειδική ζημιά.»

σεβασμό της ιδιωτικής και οικογενειακής ζωής και κατοικίας. Θα μπορούσε να γίνει, με την ίδια διευρυντική προσέγγιση, αντιληπτή η αιτίαση εναντίον των αρμοδίων κρατικών αρχών για παράλειψη λήψης των αναγκαίων εύλογων μέτρων για προστασία των θεμελιωδών αυτών δικαιωμάτων του ανθρώπου (**Άρθρο 2 της ΕΣΔΑ** και **Άρθρο 7 του Συντάγματος** αφενός και **Άρθρο 8 της ΕΣΔΑ** και **Άρθρα 15 και 16 του Συντάγματος** αφετέρου).

7. **Οι νομικές βάσεις στις οποίες το δικαστήριο δεν έκανε αναφορά και δεν απέδωσε ευθύνη στη βάση αυτών.**

Για να διευκρινίσουμε περαιτέρω το νομικό πλαίσιο της υπόθεσης, θα παραθέσουμε όχι μόνο τις νομικές βάσεις τις οποίες εξέτασε το δικαστήριο και επ' αυτών απέδωσε ευθύνες, αλλά θα αναφερθούμε και στις νομικές βάσεις στις οποίες δεν αναφέρθηκε, ούτε στο στάδιο της νομικής ανάλυσης, μήτε στο στάδιο της απόδοσης ευθυνών.

Στο αντιπαραθετικό σύστημα που ισχύει στην Κύπρο το δικαστήριο δεν έχει εξεταστικές αρμοδιότητες. Τα πλαίσια δράσης και η δυνατότητα εξέτασης που έχει περιορίζονται στα επίδικα θέματα τα οποία προσδιορίζονται από τα δικόγραφα (**Παπαγεωργίου v. Λ.**

Κλάππα (Investments Services Ltd) (1991) 1 AAD 24 και **Λ.Δ. v. Μ.Φ., Πολ. Έφ. Αρ. 188/2014, ημερ. 19.1.2022)** και τα δικόγραφα συντάσσονται με βάση κανόνες, ώστε αφενός να δίνεται δίκαιη και έγκαιρη ειδοποίηση μεταξύ των αντιδίκων για τις θέσεις τους και αφετέρου να καθορίζεται το πλαίσιο της δίκης (βλ. **SIGMA RADIO TV PUBLIC LTD κ.ά. v. Γενικού Εισαγγελέα και Ελπινίκη Παναγή κ.ά. v. Παναγιώτη Κ. Παναγή** (ανωτέρω)).

Η δυνατότητα στην οποία έχουμε αναφερθεί με βάση την **Kennedy** δεν είναι χωρίς περιορισμούς, διαφορετικά δεν θα υπήρχε ανάγκη δικονομικών κανόνων που αφορούν στη σύνταξη των δικογράφων. Η σύνταξη των δικογράφων διέπεται από τη **Δ.19 των περί Πολιτικής Δικονομίας Διαδικαστικών Κανονισμών** και την πλούσια σχετική νομολογία. Όπως διευκρινίστηκε με σαφήνεια στην **Μ.Σ. Ιακωβίδης & Σία Λτδ κ.α. v. Γενικός Εισαγγελέας της Δημοκρατίας (2015) 1B AAD 1593**, αναφορικά, ειδικότερα, με την αμέλεια και την παράβαση θεσμίσιου καθήκοντος, αυτές αν και βεβαίως είναι έννοιες γνωστές στο δίκαιο:

«...είναι άνευ σημασίας, αν, κατά την επίκλησή τους σε δικόγραφο, δε συνοδεύονται από λεπτομέρειες, οι οποίες να τους

προσδίδουν το αναγκαίο περιεχόμενο, από το οποίο να προσδιορίζεται η επίδραση είτε της μιας, είτε της άλλης, ή και των δύο αιτιών, συγχρόνως, αναλόγως της περίπτωσης, στα δικαιώματα του διαδίκου που τις επικαλείται, (βλ. **Petros Koulias v. Ioannis Chr. Polydorides & Others (1969) 1 C.L.R. 616** και **Παναγή κ.ά. v. Κακόψιτου κ.ά. (2001) 1 Α.Α.Δ. 839**). Οι λεπτομέρειες αυτές, στην περίπτωση των υπό αναφορά αιτιών, αποτελούν, σύμφωνα με τη Δ.19, κ. 4, των περί Πολιτικής Δικονομίας Διαδικαστικών Κανονισμών, τα ουσιώδη γεγονότα, στα οποία βασίζεται ο ενάγων, για τον προσδιορισμό της φύσης και του περιεχομένου της απαίτησής του, καθιστώντας, συγχρόνως, το αντίδικο μέρος γνώστη αυτών, (βλ. **Παπαγεωργίου v. Κλάππα (1991) 1 Α.Α.Δ. 24**). Στην προκειμένη περίπτωση, όπως διαπιστώνεται, ελλείπουν, από την έκθεση απαιτήσεως της κάθε αγωγής, τα εν λόγω ουσιώδη γεγονότα, ώστε δεν είναι δυνατό να διαπιστωθεί σε τι, ακριβώς, συνίσταται, υπό οποιαδήποτε αιτία, η ευθύνη, σχετικά, της Δημοκρατίας.»

Το πρωτόδικο δικαστήριο αντιλαμβάνομενο, προφανώς, ότι δεν είχε τεθεί ως βάση της αγωγής η αμέλεια, δεν εξέτασε τα συστατικά στοιχεία του αστικού αυτού αδικήματος. Συνεπώς το πρόβλημα δεν είναι μόνο η δικογραφική παράλειψη, αλλά προφανώς ότι το αποτέλεσμα αυτής ήταν ότι ουδεμία νομική εξέταση έγινε σε σχέση με το αστικό αδίκημα της αμέλειας και τα συστατικά του στοιχεία, με βάση τις παγιωμένες αρχές της νομολογίας (**Donoghue v. Stevenson [1932] AC 562** και **Caparo Industries PLC v. Dickman [1990] 2 AC 605**). Κατά περαιτέρω συνέπεια, δεν απέδωσε ευθύνη σε οποιονδήποτε επί τη βάσει του αστικού αδικήματος της αμέλειας, αν και στη σελ. 156 της απόφασης του

αναφέρει ότι «...προκύπτει από τα δικόγραφα ότι η απαίτηση κατά του Εναγόμενου 6, στηρίζεται στα αστικά αδικήματα της αμέλειας και της παράβασης των νομίμων καθηκόντων της Δημοκρατίας». Στη Δημοκρατία, όμως, παρά την αναφορά εκείνη σε αμέλεια, τελικά απέδωσε ευθύνη στη βάση «παράβασης θεσμίων ή νομίμων καθηκόντων» (σελ. 170 της απόφασης). Εν πάση περιπτώσει ως προς τούτο δεν υπήρξε αντέφεση. Συνεπώς θέμα αμέλειας δεν τέθηκε και δεν υπάρχει προς εξέταση ενώπιον μας.

Περαιτέρω, δεν έγινε εισήγηση από πλευράς του ευπαίδευτου δικηγόρου των εφεσιβλήτων και κατά συνέπεια το δικαστήριο δεν εξέτασε την υπόθεση ούτε από πλευράς δημόσιας οχληρίας, ούτε αναφέρθηκε στο **Άρθρο 45** και δεν απέδωσε ευθύνη σε οποιονδήποτε επί τη βάσει του αστικού αυτού αδικήματος. Ούτε σε σχέση με το χειρισμό αυτό υπήρξε αντέφεση. Συνεπώς θέμα δημόσιας οχληρίας δεν τέθηκε και δεν υπάρχει προς εξέταση ενώπιον μας.

Έχουμε ανωτέρω αναφερθεί στο **Άρθρο 8 της Σύμβασης**. Σύμφωνα με το **Άρθρο** αυτό και τα **Άρθρα 15 και 16 του Συντάγματος**, μπορεί να παρασχεθεί δικαστική προστασία, σε περίπτωση παράλειψης εκ μέρους του κράτους και των υπηρεσιών του να λάβουν τα ευλόγως δυνατά και αναγκαία μέτρα, ώστε να αποτραπεί μια σοβαρή περιβαλλοντική επιβάρυνση, η οποία επηρεάζει δυσμενώς την οικογενειακή και ιδιωτική ζωή και κατοικία (*Lopez Ostra v. Spain, Appl. No.16798/90, [1994] ECHR 46, Fadeyeva v. Russia [2007] 45 EHRR 10, Budayeva and others, decision of 27 January 2009 (App. No.7702/01), Öneriyildiz v. Turkey [2005] 41 EHRR 20, Powell and Rayner v. United Kingdom [1990] 20 EHRR 277, Dubetska and others v. Ukraine, Appl. No.30499/03, 10.2.2011 και Hatton and Others v. United Kingdom [2003] 37 EHRR 28*). Στην τελευταία αυτή απόφαση επαναλήφθηκε ότι το **Άρθρο 8** μπορεί να εφαρμόζεται στις περιβαλλοντικές υποθέσεις είτε η μόλυνση προέρχεται ευθέως από δραστηριότητα του Κράτους είτε η ευθύνη του Κράτους απορρέει από την έλλειψη κατάλληλου κανονιστικού πλαισίου για την ιδιωτική δραστηριότητα, με τις εφαρμόσιμες αρχές να είναι βασικά οι ίδιες. Όμως τέτοια βάση δεν τέθηκε, ούτε καν προωθήθηκε στην τελική αγόρευση του κ. Λουκαΐδη και καθόλου, εν πάση περιπτώσει, δεν

εξετάστηκε από το δικαστήριο, ούτε αποδόθηκε ευθύνη στη Δημοκρατία με βάση το **Άρθρο 8**. Αν τούτο αποτελεί παράλειψη δεν υπήρξε αντέφεση ώστε να έχουμε δυνατότητα επέμβασης. Αντ' αυτού, στο μεταγενέστερο στάδιο των αποφάσεων για αποζημιώσεις αποδόθηκε στη Δημοκρατία ευθύνη ευθέως για διάπραξη οχληρίας.

Τέλος, όπως θα εξηγήσουμε κατωτέρω, αν και κατέληξε σε διαπιστώσεις για παραλείψεις της Δημοκρατίας σε σχέση με την πρόκληση θανάτων, δεν έκανε αναφορά, ούτε προέβη σε εύρημα για παράβαση του **Άρθρου 2**.

8. Οι βάσεις επί των οποίων το δικαστήριο απέδωσε ευθύνες.

Σε ό,τι αφορά τις βάσεις επί των οποίων τελικά το δικαστήριο απέδωσε ευθύνες σημειώνουμε τα ακόλουθα:

(α) Ιδιωτική Οχληρία (Άρθρο 46 του περί Αστικών Αδικημάτων Νόμου Κεφ. 148).

Το πρωτόδικο δικαστήριο εξέτασε το ζήτημα της ιδιωτικής οχληρίας και κατέληξε ότι το Εργοστάσιο προκαλούσε οχληρία στους

περιοίκους με δυνατό θόρυβο από τα μηχανήματα και με έντονη δυσσομία από τα φουγάρα του. Κατέγραψε ότι:

«...ο θόρυβος που προκαλούσε το εργοστάσιο της Astrasol και οι δυσάρεστες οσμές από τα φουγάρα του, ήταν τέτοιας έκτασης που ανάγκαζαν τους περιοίκους να κλείνουν τα παράθυρα τους το καλοκαίρι και μην βγαίνουν στα μπαλκόνια τους. Υπήρξε σύμφωνα με τα ευρήματα του Δικαστηρίου, μια μεγάλη και πρωτοφανής επέμβαση στην απόλαυση της ακίνητης περιουσίας των εναγόντων αφού αυτή η ανυπόφορη κατάσταση διαρκούσε σε συστηματική βάση, από τις 6.00 το πρωί μέχρι της 1.00 μετά τα μεσάνυχτα.»

Πρόσθεσε όμως και τα ακόλουθα:

«Όμως η οχληρία από το Εργοστάσιο της Astrasol δεν περιορίστηκε δυστυχώς στη δημιουργία θορύβου και δυσσομίας. Οι για πολλά χρόνια ανεξέλεγκτες εκπομπές της τοξικής και δυνητικά καρκινογόνου ουσίας του δικλωρομεθανίου από το φουγάρο της Astrasol, δημιούργησε σοβαρά προβλήματα στους περιοίκους. Αρκετοί από αυτοί πλήγηκαν από την ασθένεια του καρκίνου.»

Η διασύνδεση της ιδιωτικής οχληρίας με την πρόκληση σωματικών βλαβών έγινε χωρίς νομικό ή νομολογιακό έρεισμα, όπως θα εξηγήσουμε κατωτέρω.

Εν πάση περιπτώσει στους εναγόμενους 3 και 4 απέδωσε ευθύνη για το αστικό αδίκημα της ιδιωτικής οχληρίας εις βάρος όλων των εναγόντων, πλην του εργαζομένου. Αργότερα, ως άνω, στο στάδιο των αποζημιώσεων, απέδωσε ευθύνη ευθέως για οχληρία και στη Δημοκρατία.

(β) Η «παράβαση θεσμίων καθήκοντων».

Το δίκαιο, κατά κανόνα, δεν αναγνωρίζει καθήκον επιμέλειας ή μέριμνας (*duty of care*) ώστε να αποτραπεί η βλάβη ή η ζημία άλλου προσώπου, εκτός από συγκεκριμένες εξαιρέσεις (βλ. απόφαση της Baroness Hale στην ***Michael v. Chief Constable of South Wales [2015] UKSC 2***).³ Μεταξύ των εξαιρέσεων αυτών, συγκαταλέγεται η περίπτωση που προβλέπεται από το νόμο καθήκον ενέργειας για προστασία του άλλου από τον κίνδυνο (*duty to act*). Είναι επί αυτής της εξαιρέσης που θεμελιώνεται λ.χ. το εκ του κοινοδικαίου αγώγιμο δικαίωμα λόγω παράλειψης που λαμβάνει τη μορφή παράβασης θεσμίου καθήκοντος, ή λόγω αμέλειας σε περιπτώσεις που απαιτείται

³ S. Tofaris and Streel, *Police Liability in Negligence for Failure to Prevent Crime: Time to Rethink* (University of Cambridge Legal Studies Research Paper Series, Paper No 39/2014): «A is not under a duty to take care to prevent harm occurring to B through a source of danger not created by A unless either (i) A has assumed a responsibility to protect B from that danger, (ii) A has a special level of control over that source of the danger, or (iii) A's status creates an obligation to protect B from that danger.»

θετικό καθήκον ενέργειας (*duty to act*). Επίσης, επί της ίδιας εξαιρέσης, θεμελιώνεται το αγώγιμο δικαίωμα που προκύπτει εναντίον του κράτους σε περιπτώσεις στις οποίες, από παραλείψεις καθηκόντων του, παραβιάζονται θεμελιώδη ανθρώπινα δικαιώματα με αποτέλεσμα να προκαλείται ζημία ή βλάβη (βλ. απόφαση της Baroness Hale στη ***Michael v. Chief Constable of South Wales***, ανωτέρω).

Όπως έχουμε αναφέρει το δικαστήριο κατέληξε σε εύρημα ότι η Δημοκρατία «ευθύνεται έναντι όλων των εναγόντων για παράβαση των θέσμιων καθηκόντων της Δημοκρατίας όπως αυτά πηγάζουν από τον Περί Ελέγχου της Ρύπανσης Νόμο 70/91 και τον Περί Ελέγχου της Ρύπανσης της Ατμόσφαιρας Νόμο 187(I)/2002» και επιπρόσθετα ότι «Οι εναγόμενοι 3, 4 & 6, ευθύνονται έναντι των εναγόντων για οιαδήποτε ζημιά έχουν υποστεί λόγω της πιο πάνω συμπεριφοράς και της αντίστοιχης διάπραξης των ασικών αδικημάτων της ιδιωτικής οχληρίας, παράβασης ευθύνης εργοδότη και παράβασης θέσμιου καθήκοντος όπως πιο πάνω αναλυτικά αναφέρεται.»

Αλλού αναφέρεται σε «παράβαση των νομίμων καθηκόντων της Δημοκρατίας όπως αυτά πηγάζουν από τον Περί Ελέγχου της Ρύπανσης

Νόμο 70/91 και τον Περί Ελέγχου της Ρύπανσης της Ατμόσφαιρας Νόμο 187(Ι)/2002» την οποία προσδιόρισε ως ακολούθως:

- «1. Χορήγησε Πιστοποιητικό Διεργασίας και Άδεια Εκπομπής Αερίων Αποβλήτων στην Astrasol χωρίς να έχει εξασφαλιστεί πολεοδομική άδεια για παραγωγή σόλων υποδημάτων στα υποστατικά που η Astrasol λειτουργούσε ως εργοστάσιο. Αυτό, γνωρίζοντας ότι τέτοια άδεια δεν μπορούσε να παραχωρηθεί στα συγκεκριμένα υποστατικά που βρισκόταν σε μικτή βιοτεχνική - οικιστική περιοχή. Γνωρίζοντας επίσης ότι το δικλωρομεθάνιο που χρησιμοποιούσε η Astrasol και εξέπεμπε από το φουγάρο του εργοστασίου της, ήταν τοξικό υλικό δυνητικά καρκινογόνο και ενείχε κινδύνους για την υγεία των κατοίκων της περιοχής.
2. Μετά την χορήγηση του Πιστοποιητικού Εγγραφής Διεργασίας, δεν προέβη σε κανένα έλεγχο κατά πόσον η Astrasol τηρούσε τα όρια εκπομπής που είχαν καθοριστεί στο πιο πάνω πιστοποιητικό.
3. Μετά την έκδοση της Άδειας Εκπομπής Αερίων Αποβλήτων και μετά τις καταγγελίες των κατοίκων της περιοχής, παρότι διαπιστώθηκε η συνεχής και μεγάλη υπέρβαση του ορίου εκπομπής δικλωρομεθανίου από το φουγάρο του εργοστασίου, παρέλειψε να ανακαλέσει την εν λόγω άδεια.
4. Δεν λήφθηκε από το Τμήμα Πολεοδομίας, κανένα δικαστικό μέτρο εναντίον της Astrasol για την παράνομη μαζική κατασκευή σόλων υποδημάτων χωρίς να εξασφαλιστεί πολεοδομική άδεια για αυτό τον σκοπό.

Οι πιο πάνω παραλείψεις και παραβάσεις των νομίμων καθηκόντων των αρχών της Δημοκρατίας, επέτρεψαν

στην Astrasol να συνεχίσει να παρανομεί εις βάρος της υγείας και της απόλαυσης της περιουσίας των εναγόντων.»

Είναι ασαφές κατά πόσον με την αναφορά του το δικαστήριο σε «*παράβαση θεσμίων καθηκόντων*» είχε κατά νου το ομώνυμο αστικό αδίκημα (*breach of statutory duty*), υπό την έννοια της γνωστής αυτοτελούς αιτίας αγωγής (**SIGMA RADIO TV PUBLIC LTD κ.ά. ν. Γενικού Εισαγγελέα, Πολ. Έφ. Αρ. 272/2013, ημερ. 8.6.2021**), ή κατά πόσον αναφερόταν σε παράλειψη λήψης μέτρων για προστασία των περιοίκων, υπό την έννοια της προστασίας του δικαιωμάτων ζωής, ιδιωτικής και οικογενειακής ζωής και κατοικίας και της παράβασης δικαιωμάτων που προστατεύονται από τη Σύμβαση. Βεβαίως το ένα δεν αποκλείει το άλλο, εφόσον μάλιστα μπορούν να αλληλοκαλύπτονται.

Το ζητούμενο είναι, εν πάση περιπτώσει, να στοιχειοθετείται θετικό καθήκον και παράβαση αυτού.

(γ) Παράλειψη παροχής ασφαλούς συστήματος εργασίας.

Ως προς το ζήτημα αυτό ό,τι κατέγραψε το πρωτόδικο δικαστήριο ήταν τα ακόλουθα:

*«Για τους ίδιους λόγους, κρίνω ότι στην αγωγή 9226/2010, οι εναγόμενοι 3 & 4 απέτυχαν να εξασφαλίσουν ένα ασφαλές σύστημα εργασίας στον ενάγοντα (βλ. **Δήμος Λεμεσού ν. Χριστάκη Χαραλάμπους** (1989) 1 Α.Α.Δ 423) και **Μαυθόπουλος Πλάστικς Λιτδ ν. Αντώνη Χατζηϊωσήφ** (1983) 1 C.L.R 291 ως προς την ευθύνη του εργοδότη να εξασφαλίσει ασφαλές σύστημα εργασίας στους εργοδοτούμενους του).»*

Ειδικότερα ότι:

«Η καθημερινή και χρόνια επαφή του με το δυνητικά καρκινογόνο υλικό «Διχλωρομεθάνιο R40» με το οποίο καθάριζε τις μηχανές του εργοστασίου και η άρνηση των εναγομένων 3 & 4 να του προσφέρουν ειδικές στολές, μάσκες και γάντια παρά τις διαμαρτυρίες του, είχαν ως αποτέλεσμα να ασθενήσει με καρκίνο τύπου Hodgkin's.»

9. Το ζήτημα της ευθύνης του εναγόμενου 3.

Ήταν εύρημα του δικαστηρίου ότι εκτός από την εναγόμενη 4 Astrasol είχε ευθύνη και ο εναγόμενος 3.

Ο εναγόμενος 3 παραπονείται με την έφεση του ότι κακώς το δικαστήριο κατέληξε σε εύρημα ότι ήταν ο διευθυντής του εργοστασίου και το πρόσωπο που λάμβανε τις αποφάσεις για τον τρόπο λειτουργίας του. Αγνόησε, ισχυρίζεται, το Πιστοποιητικό Διευθυντών και Γραμματέων της Astrasol, στο οποίο ως διευθυντές φαίνονται ως άνω οι γονείς του.

Θεωρούμε καλό να ξεκαθαρίσουμε το ζήτημα αυτό εξ αρχής.

Προς τούτο θα επαναλάβουμε ότι δικαστήριο των γεγονότων είναι το πρωτόδικο δικαστήριο. Το Εφετείο είναι δικαστήριο για τα νομικά ζητήματα. Σκόπιμα δεν θα αναφερθούμε στη νομολογία για τα πολύ περιορισμένα πλαίσια επέμβασης του Εφετείου σε ευρήματα γεγονότων. Τούτο γιατί θέλουμε να τονίσουμε ότι πρόκειται για αρχές που έχουν λεχθεί τόσες πολλές φορές ώστε να μην χρειάζεται επανάληψη ξανά και ξανά.

Η μαρτυρία για την ουσιαστική συμμετοχή του εναγόμενου 3 στη διαχείριση των πραγμάτων βοούσε. Όχι μόνο το εύρημα του δικαστηρίου βρίσκει έρεισμα στη μαρτυρία, αλλά με τέτοια μαρτυρία δεν είχε άλλη επιλογή από του να καταλήξει, όπως κατέληξε.

10. Το ζήτημα της πρόκλησης ιδιωτικής οχληρίας.

Οι εναγόμενοι 3 και 4 δεν αμφισβήτησαν κατά τρόπο άμεσο το εύρημα του δικαστηρίου για πρόκληση ιδιωτικής οχληρίας. Θα μπορούσε, όμως, ίσως να λεχθεί ότι ήγειραν εμμέσως το θέμα με τον έκτο λόγο έφεσης δια του οποίου αποδίδεται στο δικαστήριο ότι κακώς κατέληξε ότι μια έκθεση, που κατατέθηκε ως τεκμήριο 53, κατέδειξε την ύπαρξη σοβαρού προβλήματος όχλησης των κατοίκων της άμεσα γειτνιάζουσας περιοχής λόγω θορύβου και οσμών από τη λειτουργία της εναγόμενης 4 σε ώρες κοινής ησυχίας. Τούτο εφόσον από τις 40 σχετικές απαντήσεις που περιλαμβάνονται στην έκθεση μόνο 7 εξ αυτών κατέδειξαν και/ή ανέφεραν για την εναγόμενη 4 ως πηγή της οχληρίας.

Όπως έχουμε εξ αρχής αναφέρει, παρά το γεγονός ότι στις αγωγές δεν χρησιμοποιείται ο νομικός όρος «ιδιωτική οχληρία», θα μπορούσε να θεωρηθεί ότι από τα προβαλλόμενα γεγονότα στην έκθεση απαίτησης και από το παρακλητικό της αγωγής εγείρεται ως αιτία αγωγής η ιδιωτική οχληρία, η οποία και εξετάστηκε, ως άνω, από το δικαστήριο. Ως προς την ευχέρεια αυτή για ελαστική

προσέγγιση, αλλά και επί της ουσίας ως προς την έννοια της ιδιωτικής οχληρίας, παραπέμπουμε στην υπόθεση **Medcon Construction Ltd v. Ελευθερίου κ.α. (1997) 1 ΑΑΔ 565** και ειδικότερα στο ακόλουθο απόσπασμα:

«Περαιτέρω, με βάση τα δικόγραφα και την ενώπιόν του μαρτυρία το πρωτόδικο Δικαστήριο κατέληξε στο εύρημα ότι η αγωγή ήταν θεμελιωμένη και στο αδίκημα της οχληρίας, παρόλου ότι η βάση της αγωγής αυτής δεν αναφερόταν ρητά στα δικόγραφα αλλά προέκυπε από τα ουσιώδη γεγονότα που περιγράφονται εκεί. (**Stylianou v. Paracleonoulou** (1982) 1 C.L.R. 542, 552 και **Αριστοδήμου v. Χαραλάμπους**, Π.Ε. 6831, ημερ. 11.5.90).

Η ιδιωτική οχληρία συνίσταται σε παράνομη επέμβαση στη χρήση ή απόλαυση ακίνητης ιδιοκτησίας κάποιου προσώπου, ή κάποιου δικαιώματος επί ή σε σχέση με αυτή. Αναφορικά με τις προεκτάσεις της έννοιας του όρου "παράνομη", στο σύγγραμμα *Textbook on Torts*, Michael A. Jones, 1986, στη σελ.140 αναφέρονται τα ακόλουθα:

"The word "unlawful" is crucial to this definition because it indicates that not all interferences with another's enjoyment of land will be actionable. It is applied in an ex post facto manner, however, since the interference normally derives its unlawful nature from the fact that it is held to be a nuisance. Most of the activities that give rise to claims in nuisance are, in themselves, perfectly lawful. It is only when the activity interferes with another's enjoyment of land to such a degree as to be an unreasonable interference that it will be regarded as a nuisance, and thereby 'unlawful'".

Η έννοια της μη εύλογης επέμβασης που θα καθιστούσε την πράξη οχληρία σχολιάζεται ως εξής στο ίδιο σύγγραμμα στη σελ. 139:

"Reasonableness' is a term that crops up frequently in relation to both private and public nuisance, but the word is not necessarily used in the same sense as it is used in the tort of negligence. In private nuisance, for example, the issue is not whether the defendant's conduct has fallen below the standard of the reasonable man, but whether the interference with the plaintiff's enjoyment of land is unreasonable bearing in mind the nature of the defendant's activity. This can be translated into the question: was the defendant's use of land reasonable? The focus shifts from the quality of the defendant's act, in negligence (was it careless?), to the nature of the plaintiff's damage and the reasonableness of the defendant's activity, in nuisance (although the distinction between activities and acts may be difficult to draw at times). Carelessness may be relevant to the reasonableness of the defendant's activity, but not necessarily so. An activity which is carried on with all reasonable precautions to prevent harm to others may nonetheless interfere unreasonably with the plaintiff's rights."»

Είναι δεδομένο ότι το εργοστάσιο λειτουργούσε χωρίς την απαιτούμενη πολεοδομική άδεια για την αλλαγή χρήσης. Όμως, υπό τις περιστάσεις της υπόθεσης, αυτό δεν είχαν σημασία. Ακόμα και αν υπήρχε πολεοδομική άδεια και γενικά το εργοστάσιο λειτουργούσε υπό καθεστώς νομιμότητας, η οχληρία μπορούσε να υφίσταται εντελώς ανεξάρτητα από την νομιμότητα ή μη του εργοστασίου ως υποστατικό και ως δραστηριότητα.

Προς τούτο τονίζουμε από το παραπάνω απόσπασμα από το σύγγραμμα *Textbook on Torts, Michael A. Jones, 1986, σελ.140*, ότι οι περισσότερες δραστηριότητες οι οποίες δίδουν δικαίωμα έγερσης αγωγής για οχληρία είναι αφ' εαυτών απόλυτα νόμιμες. Είναι αυτή τούτη η οχληρία που τις καθιστά παράνομες.

Κριτήριο ώστε να καταστεί μια τέτοια νόμιμη δραστηριότητα «παράνομη» είναι η επέμβαση στην απόλαυση της ιδιοκτησίας του άλλου, πέραν ευλόγων ορίων σε τέτοιο βαθμό ώστε να απολήγει σε οχληρία. Είναι υπ' αυτή την έννοια που μια καθ' όλα νόμιμη δραστηριότητα καθίσταται «παράνομη». Η ίδια αρχή διέπει τόσο την ιδιωτική, όσο και τη δημόσια οχληρία.

Όπως αναφέρεται, αναφορικά με τη δημόσια οχληρία, στα *Halsbury's Laws of England/ Nuisance (Volume 78 (2018))/ 1. Scope of Nuisance/ (1) Description and Classification/ (i) Public, Private and Statutory Nuisances/ 105 Public nuisance:*

«There is no requirement that an activity must in itself be unlawful to constitute a public nuisance, and disturbance caused by lawful use of the highway may constitute such a nuisance in an appropriate case.» (Gillingham Borough Council v Medway (Chatham) Dock Co Ltd [1993] QB 343

at 358, [1992] 3 All ER 923 at 933 per Buckley J; see also **Halsey v Esso Petroleum Co Ltd** [1961] 2 All ER 145, [1961] 1 WLR 683).

Σε ελεύθερη μετάφραση:

«Δεν απαιτείται ότι μία δραστηριότητα πρέπει να είναι καθαυτή παράνομη για να συνιστά δημόσια οχληρία, και η ενόχληση που προκαλείται από τη νόμιμη χρήση του αυτοκινητόδρομου δύναται να συνιστά μία τέτοια οχληρία σε κατάλληλες υποθέσεις.»

Στην ίδια γραμμή κινείται και η κυπριακή νομολογία. Στην υπόθεση **Γενικός Εισαγγελέας της Δημοκρατίας v. Cyfield κ.α.**, **Πολ. Εφ. Ε52/21**, ημερ. 10.2.2022 και **Γενικός Εισαγγελέας της Δημοκρατίας v. Cybarco Contracting Ltd κ.α.**, **Πολ. Εφ. Αρ. Ε53/21**, ημερ. 10.2.2022, αποφασίστηκε ότι δεν απαιτείται η (δημόσια στην περίπτωση εκείνη) οχληρία να συνοδεύεται από παρανομία, και ότι κριτήριο είναι το κατά πόσον ο εναγόμενος χρησιμοποιεί την ακίνητη ιδιοκτησία του κατά τρόπο μη εύλογο έναντι των περιοίκων, ώστε να τους προκαλεί οχληρία, ανεξάρτητα από το κατά πόσο το λειτουργούν με τον δέοντα τρόπο και από τη δική τους αντίληψη ότι ενεργούν ευλόγως.

Το ορθό κριτήριο διατυπώθηκε στην ***Attorney-General v. Cole & Son [1901] 1 Ch. 205:***

«In an action to restrain a nuisance, the question whether the defendant is acting reasonably from his own point of view is not material, and if he is carrying on business so as to cause a nuisance to his neighbors he is not acting reasonably as regards them, and may be restrained by injunction, although he may be conducting his business in a proper manner.»

Σε ελεύθερη μετάφραση:

«Σε μία αγωγή για περιορισμό της οχληρίας, το ερώτημα κατά πόσο ο εναγόμενος συμπεριφέρεται εύλογα από τη δική του οπτική γωνία, δεν είναι ουσιώδες και εάν διεξάγει τις εργασίες του, με τρόπο που προκαλεί οχληρία στο γείτονά του, τότε όσο αφορά αυτούς, δεν συμπεριφέρεται εύλογα και δύναται να περιοριστεί με απαγορευτικό διάταγμα, έστω και αν διεξάγει τις εργασίες του με αρμόζοντα τρόπο.»

- Η σχέση της οχληρίας με πολεοδομικές άδειες.

Η Δημοκρατία ισχυρίζεται ότι το κατά πόσον υπήρχε ανάγκη για εξασφάλιση πολεοδομικής άδειας είναι ζήτημα νομικό το οποίο δεν προτάθηκε, ούτε και αποφασίστηκε πρωτόδικα. Ήταν η θέση του ευπαιδευτού δικηγόρου της στην έφεση ότι από τη στιγμή που το Εργοστάσιο κατασκεύαζε παπούτσια από το 1976, όπως ήταν το

εύρημα του δικαστηρίου, «άνετα θα μπορούσε να εξασφαλίσει αν ήταν αναγκαίο πολεοδομική άδεια για την κατασκευή μέρους του παπουτσιού, δηλαδή σόλων παπουτσιών που αποδεκτά κατασκεύαζε.»

Ειδικά σε ό,τι αφορά τη σχέση της οχληρίας με την πολεοδομική άδεια του υποστατικού εκ του οποίου προέρχεται, σημειώνουμε ότι η ύπαρξη πολεοδομικής άδειας δεν αποτελεί, ούτως ή άλλως, υπεράσπιση στην οχληρία. Στην **Coventry and others (Respondents) v. Lawrence and another (Appellants) (No 2) [2014] UKSC 46**, λέχθηκαν τα ακόλουθα που υποδηλώνουν ότι η ύπαρξη πολεοδομικής άδειας ουδόλως επηρεάζει την ύπαρξη της οχληρίας:

«The grant of planning permission for a particular development does not mean that that development is lawful. All it means is that a bar to the use imposed by planning law, in the public interest, has been removed. Logically, it might be argued, the grant of planning permission for a particular activity in 1985 or 2002 should have no more bearing on a claim that that activity causes a nuisance than the fact that the same activity could have occurred in the 19th century without any permission would have had on a nuisance claim in those days.»

Σε ελεύθερη μετάφραση:

«Το γεγονός ότι έχει παραχωρηθεί πολεοδομική άδεια για την υλοποίηση μίας συγκεκριμένης οικοδομικής ανάπτυξης δεν σημαίνει ότι αυτή η ανάπτυξη είναι και νόμιμη. Το μόνο που καταδεικνύει είναι ότι η επιβαλλόμενη, προς το δημόσιο συμφέρον, απαγόρευση από την πολεοδομική νομοθεσία, έχει αρθεί. Λογικά, μπορεί να λεχθεί ότι, το γεγονός πως παραχωρήθηκε, το 1985 ή το 2002, πολεοδομική άδεια για συγκεκριμένη δραστηριότητα δεν δύναται να έχει οποιαδήποτε επίδραση σε μία αγωγή, ότι δηλαδή αυτή η δραστηριότητα προκαλεί οχληρία, όπως δεν θα είχε σε μία αγωγή οχληρίας του 19^ο αιώνα αναφορικά με την ίδια δραστηριότητα για την οποία δεν είχε εκδοθεί οποιαδήποτε άδεια.»

Παραπέμπουμε, επίσης, στα ακόλουθα από το άρθρο «*Do the rules of private nuisance breach the principles of environmental justice?*», *Environmental Law Review* 2019, Vol. 21(1) 21–37, Sam Porter, University of Cambridge:

«*In Wheeler v JJ Saunders, Staughton LJ explains that planning permission cannot, unlike statute, authorise nuisances (Wheeler v JJ Saunders Ltd [1996] Ch 19 at 28.). This is now well-established. (Barr v Biffa Waste Services Ltd [2012] EWCA Civ 312; [2012] LLR 567, [77]; Watson, Watson and Wilson v Croft Promosport Ltd [2009] EWCA Civ 15; [2009] LLR 800 at [32]). Indeed, whether a development has planning permission should, logically, have no bearing on a nuisance claim given that the same activity could have occurred in previous centuries before planning permission was required (Coventry v Lawrence [2014] UKSC 13; [2014] AC 822 at 89). This supports a twin-track approach, whereby the activity may be lawful in planning terms but unlawful in nuisance. (D. McGillivray and J. Wightman, 'Private Rights, Public Interests*

and the Environment' in T. Hayward and J. O'Neil (eds), Justice, Property and the Environment: Social and Legal Perspectives (Aldershot: Ashgate, 1997) 153.)»

Σε ελεύθερη μετάφραση:

«Στην Wheeler v JJ Saunders, ο Staughton LJ εξηγεί ότι η πολεοδομική άδεια, σε αντίθεση με το νόμο, δεν δίδει το δικαίωμα για πρόκληση οχληρίας. Αυτό είναι πλέον καλά εδραιωμένο. ... Πράγματι, εάν μία οικοδομική ανάπτυξη έχει πολεοδομική άδεια αυτό, λογικά, δεν μπορεί, να έχει οποιαδήποτε επίδραση σε μία αγωγή οχληρίας δεδομένου ότι η ίδια δραστηριότητα θα μπορούσε να είχε συμβεί και σε προηγούμενους αιώνες όπου η πολεοδομική άδεια δεν απαιτείτο. Αυτό ενισχύει μία διττή προσέγγιση όπου η δραστηριότητα μπορεί να είναι νόμιμη όσον αφορά στα πολεοδομικά πλαίσια, αλλά παράνομη όσον αφορά στην οχληρία.»

Συνεπώς, σε ό,τι αφορά το ζήτημα της οχληρίας, δεν είχε υπό τις περιστάσεις σημασία το κατά πόσο το Εργοστάσιο λειτουργούσε νόμιμα ή παράνομα, σε σχέση με το ζήτημα της αλλαγής χρήσης χωρίς πολεοδομική άδεια, ζήτημα που απασχόλησε ιδιαίτερα πρωτοδίκως. Άλλο είναι το κριτήριο της οχληρίας.

Είναι υπό το φως αυτών των αρχών που πρέπει να διαβαστούν τα ευρήματα του πρωτόδικου δικαστηρίου αναφορικά με την οχληρία.

- Η μαρτυρία των περιοίκων.

Το δικαστήριο αποδέχθηκε τη μαρτυρία των περιοίκων και απορρίπτοντας την μαρτυρία περί του αντιθέτου κατέληξε στα ευρήματα τα οποία έχουμε παραθέσει ανωτέρω (βλ. 7(α) ανωτέρω). Υπήρχε λόγος έφεσης εκ μέρους των εναγομένων 3 και 4 αναφορικά με την αξιοπιστία των μαρτύρων των εφεσιβλήτων, ο οποίος απεσύρθη (δεύτερος λόγος έφεσης).

Συνεπώς, τα εν λόγω ευρήματα του δικαστηρίου παραμένουν κατ' ουσίαν απρόσβλητα. Εν πάση περιπτώσει, δεν διαπιστώνεται κανένας λόγος επέμβασης στα ευρήματα αυτά, τα οποία αναμφίβολα στοιχειοθετούν την πρόκληση ιδιωτικής οχληρίας, κάτι που δεν έχει αμφισβητηθεί.

Με βάση τα όσα έχουμε προσπαθήσει ανωτέρω να εξηγήσουμε η μόνη αιτία αγωγής που εξετάστηκε κατά τρόπο έγκυρο είναι η ιδιωτική οχληρία με επιτυχή κατάληξη για τους εφεσίβλητους.

Εσφαλμένα όμως, ως άνω, το αστικό αυτό αδίκημα διασυνδέθηκε με την πρόκληση σωματικών βλαβών. Η ιδιωτική οχληρία, όπως ορθά κατέγραψε το πρωτόδικο δικαστήριο, στοχεύει στην προστασία του ενάγοντα από αδικαιολόγητες επεμβάσεις στην περιουσία του, ήτοι από πρόκληση φυσικής ζημίας ή παρεμβάσεις στην εύλογη απόλαυση και χρήση της ακίνητης περιουσίας του. Η πρόκληση καρκίνου σε περιοίκους δεν εμπίπτει, για σκοπούς αποζημίωσης για σωματικές βλάβες, στο αστικό αδίκημα της ιδιωτικής οχληρίας.

Όπως αναφέρθηκε από το Λόρδο Hoffmann στην υπόθεση

Transco v. Stockport MBC [2003] UKHL 61:

«... nuisance is a tort against land. It must, I think, follow that damages for personal injuries are not recoverable under the rule».

Σε ελεύθερη μετάφραση:

«... η οχληρία είναι αστικό αδίκημα κατά της ακίνητης περιουσίας. Κατά ακολουθία, είναι η άποψή μου ότι οι αποζημιώσεις για σωματικές βλάβες δεν είναι ανακτήσιμες με βάση τον κανόνα.».

Παρομοίως στο σύγγραμμα *Buckley - The Law of Negligence and Nuisance*, στην παρ. 1138 σημειώνονται τα ακόλουθα:

«Although evidence of ill-health is clearly admissible in order to prove the gravity of an annoyance in private nuisance, it is now clear that damages for personal injury as such cannot be recovered in private nuisance. In Hunter v. Canary Wharf Ltd three members of the House of Lords were emphatic that this is the law.»

Σε ελεύθερη μετάφραση:

«Παρόλο ότι μαρτυρία που καταδεικνύει προβλήματα υγείας είναι φυσικά αποδεκτή μαρτυρία στην ιδιωτική οκληρία ούτως ώστε να αποδειχθεί η σοβαρότητα της ενόκλησης, είναι πλέον ξεκάθαρο ότι αποζημιώσεις για σωματικές βλάβες στην ιδιωτική οκληρία δεν μπορούν να αξιωθούν. Στην υπόθεση Hunter v. Canary Wharf Ltd τρία μέλη της Βουλής των Λόρδων ήταν κατηγορηματικοί ότι, δηλαδή, έτσι έχει ο νόμος.»

Σχετικές είναι οι πιο κάτω περικοπές από την απόφαση **Hunter and others v. Canary Wharf Ltd [1997] 2 WLR 684**, σελ. 696 και 707:

«If the occupier of land suffers personal injury as a result of inhaling the smoke, he may have a cause of action in negligence. But he does not have a cause of action in nuisance for his personal injury, nor for interference with his personal enjoyment.»

Σε ελεύθερη μετάφραση:

«Εάν ο κάτοχος ακίνητης περιουσίας υποστεί σωματικές βλάβες ως αποτέλεσμα της εισπνοής καπνού, δύναται να έχει αγώγιμο δικαίωμα στην αμέλεια. Αλλά δεν έχει αγώγιμο δικαίωμα στην οχληρία για τις σωματικές του βλάβες, ούτε για την παρέμβαση στην απόλαυσή της.»

«So far as the claim is for personal injury, it seems to me that the only appropriate cause of action is negligence. It would be anomalous if the rules for recovery of damages under this head were different according as to whether, for example, the plaintiff was at home or at work.»

Σε ελεύθερη μετάφραση:

«Στο βαθμό που η απαίτηση αφορά σωματικές βλάβες, είναι προφανές σε εμένα ότι το μόνο κατάλληλο αγώγιμο δικαίωμα είναι αυτό της αμέλειας. Θα ήταν αντικανονικό εάν οι κανόνες για την αξίωση αποζημιώσεων κάτω από αυτό τον τίτλο ήταν διαφορετικοί ανάλογα με το εάν, για παράδειγμα, ο ενάγοντας ήταν στο σπίτι ή στη δουλειά.»

Χρήσιμη είναι η παραπομπή στην υπόθεση ***The Claimants appearing on the Register of the Corby Group Litigation v. Corby District Council [2009] EWHC 1944***, όπου για παρόμοια περίπτωση η αγωγή στηρίχθηκε σε αμέλεια, παράβαση θεσμίου καθήκοντος και δημόσια οχληρία. Έχει διευκρινιστεί από την νομολογία ότι αποζημιώσεις για προσωπικές βλάβες μπορούν να

έχουν ως βάση την δημόσια οχληρία (***In Re Corby Group Litigation (CA) [2008] EWCA Civ 463***). Όχι όμως την ιδιωτική οχληρία.

Επίσης στο σύγγραμμα *Πολύβιος Γ. Πολυβίου, Αστικά Αδικήματα στο Κυπριακό Δίκαιο, Τόμος Β, σελ 621*, αναφέρεται:

«Το αστικό αδίκημα της οχληρίας έχει αποσυνδεθεί πλήρως από συμφέροντα όπως η σωματική ακεραιότητα του ενάγοντα και η προσωπική αυτονομία του και έχει ως αποκλειστικό αντικείμενο την ακίνητη ιδιοκτησία του όχι μόνο ως περιουσιακό στοιχείο, αλλά και ως χώρο συνδεδεμένο με τη χρήση και απόλαυση της».

Συνεπώς, ούτως ή άλλως δεν θα μπορούσαν να δοθούν αποζημιώσεις για σωματικές βλάβες και ειδικά για πρόκληση καρκίνου στη βάση της ιδιωτικής οχληρίας που απέμεινε ως η επιτυχούσα πτυχή των αγωγών.

Περιπλέον, ορθά εγείρεται με την έφεση της Δημοκρατίας, ότι ενώ στη Δημοκρατία με την επί τούτου απόφαση για τον καθορισμό της ευθύνης δεν καταλογίζεται ευθύνη για οχληρία, παραδόξως στις αποφάσεις για καθορισμό των αποζημιώσεων η Δημοκρατία καταδικάστηκε μαζί με τους εναγόμενους 3 και 4 αλληλεγγύως και κεχωρισμένως και για αποζημιώσεις λόγω οχληρίας. Το ορθό θα ήταν

να συζητηθεί κατά πόσον χωρούσε καταδίκη της Δημοκρατίας για παραβίαση του **Άρθρου 8 της ΕΣΔΑ**, κάτι που δεν έγινε.

11. Το ζήτημα της «παραβάσης θεσμίων καθήκοντων».

Η Δημοκρατία αμφισβητεί με την έφεση της ότι προέκυπταν θέσμια καθήκοντα για την ίδια με βάση τους εν λόγω Νόμους και ότι, εν πάση περιπτώσει, η *«κακή εφαρμογή του Νόμου»* δεν δημιουργεί αστική ευθύνη.

Η έγκυρη στοιχειοθέτηση της *«παραβάσης θεσμίου καθήκοντος»* ως αστικό αδίκημα εκ του κοινοδικαίου σύμφωνα με την προεκτεθείσα νομολογία, προϋποθέτει τον προσδιορισμό εξ αρχής, στα δικόγραφα, των σχετικών νομοθετικών και κανονιστικών διατάξεων, οι οποίες δημιουργούν το θετικό καθήκον και οι οποίες έχουν παραβιαστεί. Όμως, ούτε στα δικόγραφα, ούτε στην πρωτόδικη απόφαση προσδιορίστηκαν συγκεκριμένες νομοθετικές ή κανονιστικές πρόνοιες που παραβιάστηκαν. Αντ' αυτού, αγορεύοντας και μόνο ο ευπαίδευτος δικηγόρων των εφεσιβλήτων παρέπεμψε γενικά στον σκοπό του **Νόμου 187(Ι)/2002**, όπως καθορίζεται στο

Άρθρο 3, σύμφωνα με το οποίο είναι «...η πρόληψη, η μείωση και ο έλεγχος της ατμοσφαιρικής ρύπανσης από εγκαταστάσεις, για την καλύτερη προστασία της υγείας και της ευημερίας του πληθυσμού και για την προστασία και βελτίωση του περιβάλλοντος, της πανίδας και της χλωρίδας στη Δημοκρατία.»

Ο σκοπός του νόμου είναι δεδομένος, όπως δεδομένη είναι η τεράστια σημασία του **περί Ελέγχου της Ρύπανσης της Ατμόσφαιρας Νόμου του 2002 (Ν.187(Ι)/2002)** (ο οποίος κατήργησε τον περί Ελέγχου της Ρύπανσης της Ατμόσφαιρας Νόμο, Ν. 70/1991) αλλά και του **περί Πολεοδομίας και Χωροταξίας Νόμου του 1972 (Ν. 90/1972)**.

Έχουμε υπόψη μας το νομοθετικό πλαίσιο που διέπει το ζήτημα των κινδύνων από εκπομπές πτητικών οργανικών ενώσεων στον ατμοσφαιρικό αέρα, ως επίσης τις υποχρεώσεις που επιβάλλει η πολεοδομική νομοθεσία.

Για την πρόληψη ή τον περιορισμό των άμεσων ή έμμεσων επιπτώσεων που έχουν τέτοιες εκπομπές, κυρίως στον ατμοσφαιρικό

αέρα, καθώς και των πιθανών κινδύνων που συνεπάγονται για την υγεία των ανθρώπων, το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο στις 11 Μαρτίου 1999 εξέδωσε την **Οδηγία 1999/13/ΕΚ** για τον περιορισμό των εκπομπών πτητικών οργανικών ενώσεων (ΠΟΕ) που οφείλονται στην χρήση οργανικών διαλυτών σε ορισμένες δραστηριότητες και εγκαταστάσεις, με την οποία καθορίστηκαν τα μέτρα και οι διαδικασίες που πρέπει τα κράτη μέλη να εφαρμόζουν σε σχέση με δραστηριότητες, περιλαμβανομένης της παραγωγής πλήρων υποδημάτων, κατά το μέτρο που ασκούνται πέραν από τα συγκεκριμένα όρια κατανάλωσης διαλυτών που εκτίθενται σε παράρτημα της Οδηγίας.

Το **Άρθρο 5.8 της Οδηγίας** προβλέπει ως ακολούθως:

«8. Σε περίπτωση έκλυσης αλογονωμένων ΠΟΕ, στις οποίες αντιστοιχεί η φράση κινδύνου R40, και εφόσον η ροή μάζας του αθροίσματος των ενώσεων στις οποίες οφείλεται η επισήμανση με τη φράση κινδύνου R40, είναι τουλάχιστον 100 g/ώρα, τηρείται οριακή τιμή εκπομπών 20 mg/Nm³. Η οριακή τιμή εκπομπών αναφέρεται στο άθροισμα των μαζών των επιμέρους ενώσεων.

Η έκλυση ΠΟΕ που αναφέρονται στις παραγράφους 6 και 8 πρέπει να ελέγχεται ως εκπομπή εγκατάστασης υπό συνθήκες κλειστού περιβάλλοντος, στο μέτρο που αυτό είναι εφικτό από τεχνική και οικονομική άποψη, προκειμένου να διασφαλίζεται η δημόσια υγεία και το περιβάλλον.»

Σύμφωνα με το **Άρθρο 4 της Οδηγίας** οι υποχρεώσεις για τις υφιστάμενες εγκαταστάσεις θα έπρεπε να ληφθούν το αργότερο στις 31.10.2007.

Για την εναρμόνιση με τις σχετικές Οδηγίες τέθηκε σε εφαρμογή την 1η Νοεμβρίου 2002 ο **περί Ελέγχου της Ρύπανσης της Ατμόσφαιρας Νόμος 187(Ι)/2002** (ο οποίος κατήργησε τον περί Ελέγχου της Ρύπανσης της Ατμόσφαιρας Νόμο, Ν. 70/1991) με σκοπό *«...την εξάλειψη ή μείωση και του έλεγχο της ρύπανσης της ατμόσφαιρας από βιομηχανικές πηγές, για την καλύτερη προστασία της υγείας και της ευημερίας του πληθυσμού και για την προστασία και βελτίωση του περιβάλλοντος...»*.

Ακολούθησαν την 31η Ιανουαρίου 2003 σχετικοί Κανονισμοί (οι περί Ελέγχου της Ρύπανσης της Ατμόσφαιρας) (Περιορισμός των Εκπομπών Πτητικών Οργανικών Ενώσεων από τη Χρήση Οργανικών Διαλυτών σε Ορισμένες Δραστηριότητες και Εγκαταστάσεις) Κανονισμοί ΚΔΠ 73/2003. Σύμφωνα με τους εν λόγω Κανονισμούς:

Καν. 8(3):

«Σε περίπτωση εκπομπής αλογουμένων ΠΟΕ, στις οποίες αντιστοιχεί η φράση κινδύνου R40 και εφόσον η ροή μάζας του αθροίσματος των ενώσεων, στις οποίες οφείλεται η σήμανση κινδύνου R40, είναι τουλάχιστον 100 g/ώρα, πρέπει να τηρείται οριακή τιμή εκπομπών 20 mg/Nm³. Η οριακή τιμή εκπομπών αναφέρεται στο άθροισμα των μαζών των επιμέρους ενώσεων.»

Καν. 6(2):

«Κάθε υφιστάμενη εγκατάσταση πρέπει να πληροί τις διατάξεις των Κανονισμών 7, 8, 13 και 14 μέχρι την 31η Οκτωβρίου 2007.»

Η εν λόγω νομοθεσία παρέχει τη δυνατότητα λήψης μέτρων, ώστε η παράβαση να αρθεί και σε περίπτωση μη συμμόρφωσης, η λειτουργία της εγκατάστασης να τερματιστεί.

Παράλληλα ο **περί Πολεοδομίας και Χωροταξίας Νόμος του 1972 (Ν. 90/1972)** παρέχει τη δυνατότητα επιβολής ελέγχου για την τήρηση της νομοθεσίας αναφορικά με τις πολεοδομικές άδειες και ειδικά στην περίπτωση που γίνεται αλλαγή χρήσης χωρίς την απαιτούμενη πολεοδομική άδεια. Ειδικότερα προβλέπεται ακόμα η λήψη δικαστικών μέτρων, αλλά και η δυνατότητα ανάληψης κατοχής του υποστατικού από την Πολεοδομική Αρχή, με σκοπό τη λήψη των μέτρων που προβλέπονται στην «ειδοποίηση επιβολής», ήτοι την

ειδοποίηση που δύναται να αποστείλει η Αρχή προς συμμόρφωση με το νόμο (βλ. **Άρθρα 46 – 50**).

Υπήρξαν, ως άνω, λόγοι έφεσης σχετικά με τα συμπεράσματα του δικαστηρίου που προέκυπταν από τις μετρήσεις εκπομπών ΔΧΜ.

Σχετική με τις μετρήσεις εκπομπών ΔΧΜ, τόσο στο φουγάρο, όσο και στον ατμοσφαιρικό αέρα, ήταν μόνο η μαρτυρία του ΜΥ4 Στ. Γεωργιάδη, ο οποίος είναι Ανώτερος Λειτουργός Επιθεώρησης Εργασίας στο Τμήμα Επιθεώρησης Εργασίας και Προϊστάμενος του Κλάδου Ελέγχου Βιομηχανικής Ρύπανσης στο εν λόγω Τμήμα. Μεταξύ των καθηκόντων του περιλαμβάνεται και η επιτήρηση της εφαρμογής του εν λόγω Νόμου και των **περί Βιομηχανικών Εκπομπών Νόμων του 2013 και 2016** και οι μετρήσεις εκπομπής ρύπων.

Η υπεράσπιση δεν αμφισβήτησε τη μαρτυρία του και το πρωτόδικο δικαστήριο την αποδέχθηκε ως αξιόπιστη και ειλικρινή, χωρίς οποιαδήποτε προσπάθεια, όπως χαρακτηριστικά σημειώνει το δικαστήριο, *«να αποφύγει να αναφέρει την αλήθεια στο δικαστήριο»*.

Περαιτέρω έκρινε τη μαρτυρία του ως κατατοπιστική σε σχέση με τους ελέγχους που διεξήγαγε το Τμήμα του στο φουγάρο του Εργοστασίου και στον ατμοσφαιρικό αέρα της περιοχής.

Όπως έχουμε ανωτέρω (βλ. «1. Το πρόβλημα») όριο εκπομπών για το ΔΧΜ τέθηκε σε ισχύ δια νόμου και κανονισμών στις 31.10.2007. Από το 1999 μέχρι το 2004 δεν έγινε καμιά μέτρηση από το Τμήμα Επιθεώρησης Εργασίας. Σε ό,τι αφορά στις υπόλοιπες μετρήσεις παραθέτουμε τη μαρτυρία του ΜΥ4 Στέλιου Γεωργιάδη, όπως την κατέγραψε το πρωτόδικο δικαστήριο:

«Στις 13.1.2005 έγιναν μετρήσεις στο φουγάρο του εργοστασίου. Σκοπός ήταν ο έλεγχος των εκπομπών ολικών ΠΟΕ από τη διεργασία παραγωγής σόλων, για να διαπιστωθεί αν υπήρχε συμμόρφωση με τη δοθείσα άδεια. Τα αποτελέσματα των μετρήσεων έδειξαν ότι δεν υπήρχε υπέρβαση του ορίου εκπομπής ολικών ΠΟΕ. Αποφασίστηκε όμως όπως γίνουν εξειδικευμένες μετρήσεις στο φουγάρο του εργοστασίου για έλεγχο των εκπομπών δικλωρομεθανίου. Οι μετρήσεις αυτές έγιναν στις 8.6.2005 και τα δείγματα που λήφθηκαν δόθηκαν στο γενικό χημείο για αναλύσεις. Τα αποτελέσματα έδειξαν υπέρβαση του ορίου εκπομπής δικλωρομεθανίου, το οποίο όμως θα ετίθετο σε ισχύ στις 31.10.2007. Συγκεκριμένα, ο μέσος όρος της συγκέντρωσης εκπομπής δικλωρομεθανίου ήταν 57 mg/nm^3 ενώ το όριο ήταν 20 mg/nm^3 .

Στις 12.7.2005, αρμόδιος επιθεωρητής του Τμήματος Επιθεώρησης Εργασίας επισκέφθηκε το εργοστάσιο και εξήγησε τα αποτελέσματα στον υπεύθυνο παραγωγής. Ο υπεύθυνος παραγωγής αναφέρθηκε σε δοκιμές με άλλες χημικές ουσίες στην παραγωγική διαδικασία με σκοπό του περιορισμό της χρήσης δικλωρομεθανίου.

Το Τμήμα Επιθεώρησης Εργασίας με διπλοσυστημένη επιστολή του ημερ. 20.7.2005 (τεκμ.112), ενημέρωσε επίσημα για τα αποτελέσματα των μετρήσεων και ζήτησε από την εταιρεία Astrasol Ltd, την λήψη μέτρων για συμμόρφωση παρόλο που το όριο εκπομπής θα ετίθειτο σε ισχύ στις 31.10.2007. Στις 8.9.2005, το Τμήμα Επιθεώρησης Εργασίας απέστειλε επιστολή στον Γενικό Διευθυντή του Υπουργείου Υγείας με την οποία του ανέφερε ότι το Τμήμα είναι έτοιμο να συνεργαστεί με το Υπουργείο σε περίπτωση που αυτό αποφασίσει τη διεξαγωγή έρευνας για τις επιπτώσεις στην υγεία των κατοίκων της περιοχής (τεκμ.13).

Στις 28.9.2005 έγιναν νέες μετρήσεις στο φουγάρο του εργοστασίου οι οποίες έδειξαν και πάλι υπέρβαση του ορίου εκπομπής δικλωρομεθανίου. Ο μέσος όρος της συγκέντρωσης εκπομπής δικλωρομεθανίου ήταν 116 mg/nm^3 .

Κατά του μήνες Νοέμβριο και Δεκέμβριο του 2005 λήφθηκαν 14 δείγματα ατμοσφαιρικού αέρα στην περιοχή γύρω από το εργοστάσιο για προσδιορισμό της συγκέντρωσης δικλωρομεθανίου στον ατμοσφαιρικό αέρα στο επίπεδο που αναπνέει ο άνθρωπος. Ο μάρτυρας ανέφερε ότι ούτε στην Κυπριακή Νομοθεσία, ούτε σε οποιαδήποτε Ευρωπαϊκή Οδηγία υπάρχει όριο ποιότητας αέρα για το δικλωρομεθάνιο. Ως μέτρο σύγκρισης όμως, χρησιμοποιήθηκε ο οκτάωρος μέσος όρος συγκέντρωσης έκθεσης των εργαζομένων στα 95 mg/nm^3 του Οργανισμού OSHA (Occupational Safety and Health Administration) της Αμερικής.

Με βάση της αναλύσεις του Γενικού Χημείου υπολογίστηκε ότι η μέγιστη συγκέντρωση δικλωρομεθανίου ήταν $0,22 \text{ mg/nm}^3$, δηλαδή δέκα φορές πιο κάτω από το αντίστοιχο όριο που υπολογίστηκε με βάση Ευρωπαϊκή Πρακτική σε $2,4 \text{ mg/nm}^3$.

Στις 4.11.2005 λήφθηκαν και δύο δείγματα αέρα από τον εργασιακό χώρο του εργοστασίου για προσδιορισμό της συγκέντρωσης διχλωρομεθανίου. Τα αποτελέσματα έδειξαν ότι η συγκέντρωση διχλωρομεθανίου ήταν $0,4 \text{ mg/nm}^3$ ενώ το μέγιστο επιτρεπτό όριο στο χώρο εργασίας όπως καθορίζεται από την ΚΔΠ 166/81 είναι 360 mg/nm^3 .

Στις 27.4.2006, έγιναν νέες μετρήσεις στο φουγάρο του εργοστασίου και τα αποτελέσματα έδειξαν ότι ο μέσος όρος συγκέντρωσης εκπομπής διχλωρομεθανίου ήταν 78 mg/nm^3 . Όλα τα πιο πάνω αποτελέσματα, στάλθηκαν στις 19.7.2006 στο Δήμο Λατινών (τεκμ.114).

Στις 20.6.2006 έγιναν και πάλι μετρήσεις στο φουγάρο και τα αποτελέσματα έδειξαν ότι ο μέσος όρος της συγκέντρωσης διχλωρομεθανίου ήταν 35 mg/nm^3 . Στις 21.6.2006 έγιναν νέες μετρήσεις συγκέντρωσης διχλωρομεθανίου στον ατμοσφαιρικό αέρα της περιοχής κοντά στο εργοστάσιο. Η μέγιστη συγκέντρωση διχλωρομεθανίου που μετρήθηκε στον ατμοσφαιρικό αέρα ήταν $0,068 \text{ mg/nm}^3$. Η συγκέντρωση αυτή είναι 35 φορές πιο κάτω από το όριο των $2,4 \text{ mg/nm}^3$.

Στις 27.9.2006 έγιναν νέες μετρήσεις στο φουγάρο του εργοστασίου και τα αποτελέσματα έδειξαν ότι ο μέσος όρος της συγκέντρωσης εκπομπής διχλωρομεθανίου ήταν 49 mg/nm^3 . Κατά τον μάρτυρα, από τα πιο πάνω αποτελέσματα και τις πρώτες ύλες που χρησιμοποιήθηκαν για μερική αντικατάσταση του διχλωρομεθανίου, φάνηκε πτωτική τάση στις εκπομπές αλλά αυτές εξακολουθούσαν να υπερβαίνουν το όριο το οποίο όμως θα ετίθετο σε ισχύ στις 31.10.2007.

Τα πιο πάνω αποτελέσματα των μετρήσεων στο φουγάρο καθώς και στον ατμοσφαιρικό αέρα έξω από τις οικίες των κατοίκων, απεστάλησαν στον βουλευτή κ. Γιώργο Περδίκη στις 13.10.2006 (τεκμ.44).

Επιθεωρήσεις για σκοπούς διεξαγωγής μετρήσεων έγιναν ξανά την περίοδο από 15.12.2006 μέχρι 31.1.2007, αλλά διαπιστώθηκε ότι το εργοστάσιο την περίοδο εκείνη ήταν κλειστό λόγω έλλειψης παραγγελιών.

Νέες μετρήσεις που έγιναν στο φουγάρο του εργοστασίου στις 19.3.2007, έδειξαν υπέρβαση του ορίου αφού ο μέσος όρος της συγκέντρωσης εκπομπής διχλωρομεθανίου ήταν 85 mg/nm^3 . Ως εκ τούτου, ο διευθυντής του Τμήματος Επιθεώρησης Εργασίας με επιστολή προς την εταιρεία Astrasol Ltd ημερομηνίας 13.4.2007, ζήτησε τη μη λειτουργία του εργοστασίου αν δεν ληφθούν προηγουμένως μέτρα για μείωση των εκπομπών διχλωρομεθανίου κάτω από 20 mg/nm^3 (τεκμ.116).

Με την έναρξη ισχύος του ορίου εκπομπής διχλωρομεθανίου στις 31.10.2007, έγιναν εκ νέου μετρήσεις στο φουγάρο του εργοστασίου. Τα αποτελέσματα έδειξαν ότι υπήρξε συμμόρφωση με την οριακή τιμή εκπομπής διχλωρομεθανίου. Το ίδιο συνέβηκε και στις 17.1.2008 για τον έλεγχο των εκπομπών των ολικών ΠΟΕ.

Στις 26.3.2009 έγιναν νέες μετρήσεις στο φουγάρο του εργοστασίου, οι οποίες έδειξαν ότι υπήρχε και πάλι υπέρβαση του ορίου εκπομπής διχλωρομεθανίου. Ως εκ τούτου ο διευθυντής του Τμήματος Επιθεώρησης Εργασίας με επιστολή του ημερομηνίας 30.4.2009, ενημέρωσε το εργοστάσιο ότι θα ζητηθεί η λήψη ποινικών μέτρων εναντίον της εναγομένης 4 εταιρείας (τεκμ.118).

Στην συνέχεια, το Τμήμα Επιθεώρησης Εργασίας ζήτησε τη λήψη ποινικών μέτρων εναντίον της εταιρείας και των διευθυντών της. Επιπλέον, εξασφάλισε στις 26.5.2009 με βάση το άρθρο 27 του Περί Ελέγχου της Ρύπανσης της Ατμόσφαιρας Νόμου του 2002, διάταγμα από το Επαρχιακό Δικαστήριο Λευκωσίας, το οποίο απαγόρευε τη λειτουργία του εργοστασίου με την εκπομπή διχλωρομεθανίου σε τιμές μεγαλύτερες από 20 mg/nm^3 .

Μια πρώτη παρατήρηση είναι ότι από τη μαρτυρία αυτή δεν προκύπτει πως η παράβαση του ορίου στο φουγάρο του Εργοστασίου ήταν συνεχής, όπως αποφάνθηκε, ως άνω, το πρωτόδικο δικαστήριο.

Τούτο διότι στις 13.1.2005 ο έλεγχος των εκπομπών ολικών ΠΟΕ έδειξε ότι δεν υπήρχε υπέρβαση. Επίσης, μετά την έναρξη ισχύος του ορίου εκπομπής ΔΧΜ, δηλαδή στις 31.10.2007, έλεγχος στο φουγάρο του Εργοστασίου κατέδειξε ότι υπήρξε συμμόρφωση. Το ίδιο συνέβηκε και στις 17.1.2008 για τον έλεγχο των εκπομπών των ολικών ΠΟΕ.

Πέραν τούτου, το δικαστήριο, όπως ορθά εγείρεται στις εφέσεις, αναφέρθηκε σε δύο μετρήσεις στον ατμοσφαιρικό αέρα που δεν είχαν δείξει υπέρβαση, ενώ στην πραγματικότητα τέτοιες μετρήσεις ήταν τρεις. Παρέλειψε να αναφερθεί στη μέτρηση που έγινε στις 21.6.2006, κατά την οποία η μέγιστη συγκέντρωση ΔΧΜ στον ατμοσφαιρικό αέρα ήταν 35 φορές πιο κάτω από το όριο (0,068 mg/Nm³ αντί 2,4 mg/Nm³).

Κρίνουμε ότι η παράλειψη αυτή ήταν ουσιαστική, εφόσον ο ΜΕ9 είχε αναφέρει ότι έπρεπε να γίνονται μετρήσεις τουλάχιστον τρεις φορές τον χρόνο και σε εποχές που υπάρχει σκόνη στην ατμόσφαιρα, ενώ εν προκειμένω, όπως ο ίδιος ανέφερε και το δικαστήριο δέχθηκε, οι μετρήσεις έγιναν μόνο τον χειμώνα. Στην

πραγματικότητα όμως οι μετρήσεις ήταν τρεις και η μία είχε γίνει το καλοκαίρι. Παραθέτουμε αυτολεξεί την σχετική ερώτηση και την απάντηση στην επανεξέταση του ΜΕ9:

- «Ε. Για μίαν επιμελή παρακολούθηση αυτού του θέματος θα αναμένατε περισσότερες από αυτές τις δύο;
- Α. Σίγουρα θα έπρεπε... Έγιναν πρώτα από όλα σε μια συγκεκριμένη εποχή που ήταν χειμώνα, Νοέμβριο και Δεκέμβριο. Μπορούσαν να γίνονται τουλάχιστον τρεις φορές τον χρόνο, τουλάχιστον ακόμα και τις εποχές φανταστείτε όταν υπάρχει πολλή σκόνη στην ατμόσφαιρα όπως είχαμε κάποτε και πέρσι τον Σεπτέμβριο ή συνήθως τον Απρίλιο έχουμε την σκόνη, ότι θα ήταν ίσως διαφοροποιημένες οι μετρήσεις, δεν μπορεί να είναι ακριβώς οι ίδιες.»

Παρά ταύτα, το δικαστήριο, αναφερόμενο σε δύο μετρήσεις στον ατμοσφαιρικό αέρα έκρινε ότι αυτές ήταν ανεπαρκείς και επιπλέον δεν μπορούσαν «να αναιρέσουν το γεγονός της μεγάλης υπέρβασης των ορίων στο φουγάρο του εργοστασίου». Εξ αυτής της αναφοράς προκύπτει ότι το δικαστήριο δεν διέκρινε ανάμεσα στις εκπομπές και τα όρια του ΔΧΜ στο φουγάρο, στον ατμοσφαιρικό αέρα και στον εργασιακό χώρο.

Είναι χαρακτηριστικό ότι σε κάποιο σημείο που ανέφερε ότι στον ατμοσφαιρικό αέρα η συγκέντρωση του ΔΧΜ ήταν περίπου 10 φορές πιο χαμηλή από το όριο, αμέσως αντιδιέστειλε ότι σε νέες

μετρήσεις υπήρξε σοβαρή παράβαση των ορίων εκπομπής ΔΧΜ από το φουγάρο.

Υπενθυμίζουμε ότι το όριο προκειμένου για το φουγάρο από 31.10.2007 ήταν 20 mg/Nm^3 , το όριο για τον ατμοσφαιρικό αέρα στο επίπεδο που αναπνέει ο άνθρωπος ήταν $2,4 \text{ mg/Nm}^3$ (βλ. μαρτυρία ΜΥ4 Στ. Γεωργιάδη) και το όριο για τον εργασιακό χώρο με βάση τους περί Ελέγχου της Ατμόσφαιρας και Επικινδύνων Ουσιών εις Εργοστάσια τροποποιητικούς Κανονισμούς του 1981, ΚΔΠ 166/81, ήταν 360 mg/Nm^3 .

Τα διαφορετικά όρια που προβλέπονται αφενός στο φουγάρο και αφετέρου στον ατμοσφαιρικό αέρα στο επίπεδο αναπνοής του ανθρώπου εξηγήθηκαν από τον αξιόπιστο ΜΥ4 ως ακολούθως:

«Μιλούμε για τις εκπομπές από το φουγάρο. Άλλο οι εκπομπές από το φουγάρο, άλλο τι εισπνέει ο άνθρωπος. Εάν δείτε όλη τη Νομοθεσία για τη ρύπανση της ατμόσφαιρας και για την ποιότητα του αέρα της ατμόσφαιρας, θα δείτε διαφορετικά όρια στα φουγάρα και διαφορετικά όρια στο επίπεδο που αναπνέει ο άνθρωπος.»

Τα διαφορετικά δε όρια που προβλέπονται αφενός στον εργασιακό χώρο και αφετέρου στον ατμοσφαιρικό αέρα στο επίπεδο αναπνοής του ανθρώπου εξηγήθηκαν από τον αξιόπιστο ΜΥ4 ως ακολούθως:

- «Ε. [...] λογικά εσείς με την ειδικότητα σας δεν μπορείτε να συμφωνήσετε ότι πρέπει να διαφέρει, δηλαδή ένας ανοικτός χώρος ένας χώρος βιομηχανικής περιοχής εκπέμπει γενικά ουσίες οι οποίες μπορεί να είναι βλαβερές, αλλά παίρνουν και τα μέτρα τους οι εργάτες δεν είναι; Γάντια, μάσκες.
- A. Οι εργάτες ναι, βάσει άλλης Νομοθεσίας πρέπει να παίρνουν μέτρα προστασίας συμφωνώ.
- Ε. Ο πληθυσμός όμως ο ευρύτερος που δεν έχει ιδέα για τοξικές ουσίες εάν βγαίνουν στην περιοχή του δεν παίρνει μέτρα;
- A. Αυτός είναι ο λόγος ο οποίος βρήκαμε όριο για τον πληθυσμό όπως έχω αναφέρει, υπάρχει όριο συγκέντρωσης διχλωρομεθανίου για έκθεση των εργαζομένων στην Κυπριακή Νομοθεσία το οποίο είναι –
- Ε. Εργαζομένων;
- A. Των εργαζομένων το οποίο είναι μέγιστο 360, εμείς χρησιμοποιήσαμε στον υπολογισμό μας το αμερικανικό όριο το οποίο είναι 95 και το χρησιμοποιήσαμε διότι είναι πιο αυστηρό από το Κυπριακό και επειδή το 95 αναφέρεται σε οκτάωρο και όχι μέγιστο και εκείνο το όριο για έκθεση των εργαζομένων με βάση έναν πρακτικό Διεθνή Κανόνα το αραιώσαμε 40 φορές, γι' αυτό ακριβώς τον λόγο που λέτε, αυτός ο κανόνας το αραιώνει κατά 4 φορές πρώτα για να λάβει υπόψη ότι ο κάτοικος εκτίθεται 168 ώρες την εβδομάδα σε οτιδήποτε υπάρχει, ενώ ο εργαζόμενος 40 ώρες την εβδομάδα, άρα μένει 4 φορές περισσότερο ο κάτοικος από τον εργαζόμενο, άρα αραιώσαμε το 4 φορές εκεί και μετά άλλες 10 αραιώνεται για να λάβει υπόψη ότι οι κάτοικοι περιέχουν παιδιά, περιέχουν ηλικιωμένους και λοιπά. Αυτός είναι ένας πρακτικός Κανόνας τον οποίο εφαρμόσαμε ακριβώς επειδή υπήρχαν σπίτια στην περιοχή.»

Με δεδομένα τα όρια αυτά συνοψίζουμε κατωτέρω τα αποτελέσματα των μετρήσεων, σύμφωνα με τη μαρτυρία του ΜΥ4 από

της έναρξης ισχύος του ορίου εκπομπής ΔΧΜ, στις 31.10.2007, στο φουγάρο:

Την ίδια ημέρα, 31.10.2007, όπως και την επομένη, 1.11.2007, έγιναν μετρήσεις οι οποίες έδειξαν συμμόρφωση. Στις 17.1.2008 έγιναν νέες μετρήσεις που επίσης έδειξαν συμμόρφωση και με τα δύο όρια εκπομπής. Ακολούθως το Τμήμα επιχείρησε να προβεί σε περαιτέρω μετρήσεις. Έτσι στις 28.5.2008, 12.11.2008, 21.1.2009 και 23.1.2009 έγιναν νέες επιθεωρήσεις στο Εργοστάσιο με σκοπό τη διεξαγωγή μετρήσεων, όμως κατ' εκείνη την περίοδο η διεργασία παραγωγής σόλων ήταν εκτός λειτουργίας. Στις 26.3.2009, όταν προφανώς η παραγωγή επανάρχισε, οι μετρήσεις έδειξαν υπέρβαση και ο διευθυντής του Τμήματος Επιθεώρησης Εργασίας ενημέρωσε το Εργοστάσιο ότι θα ληφθούν ποινικά μέτρα εναντίον τους. Όντως, στις 26.5.2009 το Τμήμα εξασφάλισε με βάση τον περί Ελέγχου της Ρύπανσης της Ατμόσφαιρας Νόμο, διάταγμα από το Επαρχιακό Δικαστήριο Λευκωσίας με το οποίο απαγορευόταν η λειτουργία του Εργοστασίου με την εκπομπή ΔΧΜ με τιμές μεγαλύτερες. Ας σημειωθεί ότι ακόμα και λίγες ημέρες πριν την έκδοση του διατάγματος, ήτοι στις 12.5.2009, έγιναν νέες μετρήσεις

στο φουγάρο και διαπιστώθηκε ότι δεν υπήρχε υπέρβαση. Παρά ταύτα η διαδικασία προχώρησε στην έκδοση του διατάγματος.

Ενώ το δικαστήριο έκρινε τον ΜΥ4 αξιόπιστο και κατατοπιστικό δεν έλαβε καθόλου υπόψη του τις εξηγήσεις του περί διαφοράς μεταξύ των μετρήσεων στο φουγάρο και στον ατμοσφαιρικό αέρα. Αντ' αυτού έλαβε υπόψη τις παραπάνω εξηγήσεις του ΜΕ9 οι οποίες όχι μόνο δεν είχαν περιληφθεί, όπως θα αναμενόταν, στην έκθεση του, αλλά ούτε και είχαν υποβληθεί στον ΜΥ4, ώστε να δώσει τις δικές του θέσεις επί των εξηγήσεων του ΜΕ9.

Συνεπώς, ως εκ τούτου, οι εν λόγω λόγοι έφεσης είναι βάσιμοι αναφορικά με τον αριθμό μετρήσεων στον ατμοσφαιρικό αέρα.

Η διαπίστωση όμως αυτή δεν αναιρεί το γεγονός ότι το Εργοστάσιο λειτουργούσε ως βιομηχανία αυξημένου βαθμού οχληρίας με την εκπομπή ΔΧΜ, χωρίς να έχει λάβει την αναγκαία πολεοδομική άδεια για την αλλαγή χρήσης και χωρίς η πολεοδομική νομοθεσία να εφαρμοστεί, παρά την παρέλευση των χρόνων, ενώ θα έπρεπε να μετακινηθεί σε βιομηχανική ζώνη Α και όχι να παραμένει

ανάμεσα σε κατοικίες, σε μικτή ζώνη κατοικίας και βιοτεχνίας κατηγορίας Β, εκπέμποντας ΔΧΜ με νόμιμη μάλιστα άδεια από το κράτος.

Μας φαίνεται βάσιμη και εύλογη η θέση των ΜΕ8 και ΜΕ9 ότι, εν πάση περιπτώσει, δεν είχε σχέση το όριο εκπομπής ΔΧΜ, εφόσον κανονικά δεν θα έπρεπε να υπάρχει εργοστάσιο που να εκπέμπει ΔΧΜ σε κατοικημένη περιοχή. Κανονικά οι εκπομπές ΔΧΜ θα έπρεπε να ήταν μηδενικές, εάν η πολεοδομική νομοθεσία εφαρμοζόταν. Τότε δεν θα συζητούσαμε για την εκπομπή ΔΧΜ σε οποιοδήποτε βαθμό και όριο, είτε στο φουγάρο, είτε στον ατμοσφαιρικό αέρα.

Έχουμε αναφερθεί ανωτέρω στην αρχή ότι η ύπαρξη πολεοδομικής άδειας δεν συνιστά υπεράσπιση σε οχληρία. Εν προκειμένω, όμως, το ζήτημα της πολεοδομικής άδειας είναι σχετικό, διότι τώρα συζητούμε την έλλειψη πολεοδομικής άδειας και την παράλειψη των αρχών να εφαρμόσουν την πολεοδομική νομοθεσία, η οποία είχε ως άμεσο αποτέλεσμα να συνεχίζεται η λειτουργία του Εργοστασίου ως βιομηχανία αυξημένου βαθμού οχληρίας με

εκπομπή ΔΧΜ σε μια κατοικημένη περιοχή και μάλιστα δίπλα από τα σπίτια των ανθρώπων.

Δεν αμφισβητείται επ' ουδενί ότι οι παραλείψεις του κράτους, όταν παραβιάζονται θεμελιώδη ανθρώπινα δικαιώματα που προστατεύονται από την ΕΣΔΑ και από το Σύνταγμα, μπορούν να δημιουργήσουν αγωγίμο δικαίωμα. Η νομολογία αναγνωρίζει ότι η παράλειψη εύλογα δυνατών και αναγκαίων μέτρων εκ μέρους του κράτους μπορεί να συνιστά παράβαση του ανθρωπίνου δικαιώματος της ζωής (**Άρθρο 2 της ΕΣΔΑ/Άρθρο 7 του Συντάγματος**), ή παράβαση του δικαιώματος για ιδιωτική και οικογενειακή ζωή και κατοικία (**Άρθρο 8 της ΕΣΔΑ και Άρθρα 15 και 16 του Συντάγματος**) αναλόγως, η οποία δημιουργεί αγωγίμο δικαίωμα για αποζημιώσεις.

Ειδικότερα, αναγνωρίζεται ότι το **Άρθρο 2 της ΕΣΔΑ** δεν επιβάλλει μόνο απαγόρευση αφαίρεσης ανθρώπινης ζωής, αλλά υπό συγκεκριμένες περιστάσεις, μπορεί να στοιχειοθετήσει θετική υποχρέωση του κράτους και των δημοσίων υπηρεσιών για προστασία της ανθρώπινης ζωής. Το κράτος έχει υποχρέωση, η οποία πηγάζει

από το **Άρθρο 2.1**, να δημιουργήσει ένα πλαίσιο νόμων, διαδικασιών, προφυλακτικών μέτρων και μέσων, ώστε να προστατεύεται στο μεγαλύτερο δυνατό και ευλόγως πρακτικό βαθμό η ανθρώπινη ζωή. Πέραν τούτου, το κράτος και οι δημόσιες αρχές έχουν επίσης εξυπακουόμενη θετική υποχρέωση, υπό συγκεκριμένες προϋποθέσεις, να λαμβάνουν προληπτικά επιχειρησιακά μέτρα για να προστατεύουν τη ζωή όσων βρίσκονται υπό τη δικαιοδοσία του. Το πότε υφίσταται τέτοια θετική υποχρέωση συναρτάται από τις περιστάσεις της υπόθεσης. Κριτήριο είναι κατά πόσον, από τα γεγονότα της υπόθεσης, στοιχειοθετείται πραγματικός και άμεσος κίνδυνος για τη ζωή, ο οποίος είναι γνωστός ή θα έπρεπε να ήταν γνωστός (*a real and immediate danger*) (**Osman v. United Kingdom (23453/94) [1999] 1 F.L.R. 193 (ECHR), Smith and Others v. The Ministry of Defence [2013] UKSC 41,⁴ Stoyanovi v. Bulgaria, Appl. No. 42980/04, 9.11.2010**).

Όπως χαρακτηριστικά έχει λεχθεί στην **Osman** (ανωτέρω):

«...it is sufficient for an applicant to show that the authorities did not do all that could be reasonably expected of them to

⁴ «It is in general terms clear from Strasbourg jurisprudence that art.2 of the Human Rights Convention includes substantive duties on the part of the state, namely (a) a systems or framework duty, viz to establish a framework which is appropriately protective of life and (b) an operational duty, viz “in appropriate circumstances, a positive duty ... to take preventive operational measures to protect an individual whose life is at list”: *Watts v United Kingdom* (2010) 51 EHRR SE5.»

avoid a real and immediate risk to life of which they have or ought to have knowledge. This is a question which can only be answered in the light of all the circumstances of any particular case.

On the above understanding the Court will examine the particular circumstances of this case.»

Σε ελεύθερη μετάφραση:

«... είναι επαρκές όπως ένας Αιτητής επιδείξει ότι οι αρχές δεν έπραξαν ότι λογικά αναμενόταν από αυτές για αποφυγή ενός υπαρκτού και άμεσου κινδύνου για τη ζωή για τον οποίο είχαν γνώση ή θα έπρεπε να είχαν γνώση. Αυτό είναι ένα ερώτημα το οποίο μπορεί να απαντηθεί λαμβάνοντας υπόψη όλα τα περιστατικά μίας συγκεκριμένης υπόθεσης.

Υπό την ανωτέρω αντίληψη το Δικαστήριο θα εξετάσει τα συγκεκριμένα περιστατικά αυτής της υπόθεσης.»

Το δικαστήριο, όμως, ούτε καν αναφέρθηκε στο **Άρθρο 2** στην απόφαση του για την ευθύνη ημερ. 27.12.2017, και πολύ περισσότερο δεν εξέτασε τις προϋποθέσεις του Άρθρου αυτού περί παράλειψης προστασίας ζωής από πραγματικό και άμεσο κίνδυνο, παρά το ότι ο ευπαιδευτος δικηγόρος των εφεσιβλήτων καταλήγοντας στην αγόρευση του αναφέρθηκε ακροθιγώς στο δικαίωμα της ζωής, ως βασικό ανθρώπινο δικαίωμα που προστατεύεται τόσο από το Σύνταγμα όσο και από την ΕΣΔΑ και στην υποχρέωση του κράτους, με βάση τη νομολογία του ΕΔΔΑ, να λαμβάνει τα κατάλληλα μέτρα για να προστατεύει τη ζωή εκείνων που βρίσκονται στη δικαιοδοσία

του. Δεν προέβη, όμως, σε οποιαδήποτε περαιτέρω ανάλυση και ειδικότερα δεν έδωσε τους λόγους για τους οποίους, κατά την εισήγηση του, εύρισκαν εφαρμογή οι προϋποθέσεις του **Άρθρου 2**. Το δικαστήριο, εν πάση περιπτώσει, στο τέλος δεν απέδωσε ευθύνη με αναφορά στο **Άρθρο 2**, στην απόφαση του η οποία σκοπό είχε, ακριβώς, όπως ρητά δηλώθηκε και όπως επιβεβαιώθηκε στην **Γενικός Εισαγγελέας της Δημοκρατίας ν. Λιασή κ.α., Πολ. Έφ. Αρ. 32/18 και 33/18, 24.7.2018**.

Σημειώνουμε μάλιστα ότι το δικαστήριο εσφαλμένα απέδωσε ευθύνη και στους εναγόμενους 3 και 4 με βάση την τριτενέργεια. Όπως αναφέρεται στο σύγγραμμα Π.Δ. Δαγτόγλου, *Συνταγματικό Δίκαιο, Ατομικά Δικαιώματα, Τέταρτη Ενημερωμένη Έκδοση 2012*, παρ. 328, σελ. 204:

«Το δικαίωμα ζωής δεν αναπτύσσει τριτενέργεια. Η επίκληση και η εφαρμογή του από ιδιώτη έναντι ιδιώτη δεν είναι ορθή, αλλά ούτε αναγκαία· αρκεί η επίκληση και εφαρμογή των κανόνων του ποινικού και ιδιωτικού δικαίου. ...»

Είναι η Δημοκρατία – οι αρχές της οποίας υποχρεούνται κατά το **Άρθρο 35 του Συντάγματος** να διασφαλίζουν την αποτελεσματική εφαρμογή των ανθρωπίνων δικαιωμάτων – που

οφείλει να προβαίνει στη λήψη όλων των αναγκαίων νομοθετικών και διοικητικών μέτρων για την προστασία του δικαιώματος της ζωής από ιδιωτικές προσβολές. Η αναγνώριση της τριτενέργειας στην υπόθεση **Γιάλλουρος v. Νικολάου (2001) 1 AAD 558**, στην οποία αναφέρθηκε ο ευπαίδευτος δικηγόρος των εφεσιβλήτων, αφορούσε σε διαφορετική περίπτωση.

Προϋποτίθεται, βεβαίως, συνάφεια του θανάτου με τον κίνδυνο, προϋπόθεση που εν πάση περιπτώσει, εν προκειμένω, δεν έχει στοιχειοθετηθεί, για τους λόγους στους οποίους θα αναφερθούμε κατωτέρω.

12. Η αιτιώδης συνάφεια (causation).

Ουδείς νοήμων άνθρωπος μπορεί να έχει οποιαδήποτε αμφιβολία για την αξία του περιβάλλοντος και την ανάγκη προστασίας του, ιδιαίτερα από τη ρύπανση της ατμόσφαιρας από τις βιομηχανίες. Η προστασία αυτή μπορεί να λάβει έναντι του κράτους και τη μορφή προστασίας θεμελιωδών ανθρωπίνων δικαιωμάτων όπως είναι οι περιπτώσεις των **Άρθρων 2 και 8 της ΕΣΔΑ**.

Το Ανώτατο Δικαστήριο έχει προ πολλού αναγνωρίσει το αυτονόητο ότι «το φυσικό περιβάλλον είναι άρρηκτα συνυφασμένο με το δικαίωμα στη ζωή» (**Δημοκρατία v. Κοινότητα Πυργών (1996) 3 A.A.Δ. 503**). Πολύ πρόσφατα, με αφορμή την ποινική πτυχή του προβλήματος, διακήρυξε ότι «η αυστηρή τιμωρία και η αυστηρή αντιμετώπιση εγκλημάτων που καταστρέφουν ή επιβαρύνουν το φυσικό περιβάλλον αποτελεί ύψιστο καθήκον των δικαστηρίων» (**Χρυσόστομος Ιωακείμ v. Δημοκρατίας, Ποιν. Εφ. Αρ. 144/2021, ημερ. 26.7.2022**).

Όμως, όσο σπουδαία και αν είναι η αξία που καλείται η δικαιοσύνη να προστατεύσει, όσο απαράδεκτη ή και σε ανθρώπινο επίπεδο εξοργιστική μπορεί να είναι μια παράβαση την οποία καλείται η δικαιοσύνη να τιμωρήσει, η παράβαση του καθήκοντος ή η παραβίαση του δικαιώματος δεν επαρκεί για να αποδοθεί δικαστική θεραπεία. Ένας ενάγων δεν αρκεί να αποδείξει παράβαση καθήκοντος ή δικαιώματος, αλλά θα πρέπει περαιτέρω να αποδείξει ότι η παράβαση αυτή έχει προκαλέσει, ή ότι έχει συμβάλει ουσιαστικά στην πρόκληση της βλάβης ή της ζημίας που υπέστη («*must prove not only negligence or breach of duty but also that such fault caused or materially contributed to his injury,*» **Wardlaw v.**

Bonnington Castings Ltd [1956] SC (HL) 26 at 31). Στην αγγλική νομολογία συνήθως γίνεται αναφορά στο «*but for test*» το οποίο υποδηλώνει ότι εάν η ζημία δεν θα συνέβαινε χωρίς τη συγκεκριμένη παράβαση, τότε αυτή η παράβαση συνιστά την αιτία της ζημίας. Όπως, όμως, θα δούμε κατωτέρω αναγνωρίζεται κατ' εξαίρεση και ευνοϊκότερο κριτήριο για τον ενάγοντα.

Η έννοια της αιτιώδους συνάφειας, δεν είναι εφεύρημα του κοινοδικαίου, αλλά απόρροια της κοινής λογικής. Διέπει λ.χ. την καταβολή δίκαιης αποζημίωσης (ικανοποίησης) από το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου σε περίπτωση που διαπιστώνεται παράβαση θεμελιώδους ανθρωπίνου δικαιώματος. Παραπέμπουμε για συνοπτικούς σκοπούς στον Πρακτικό Οδηγό που συντάχθηκε από τον Πρόεδρο του ΕΔΔΑ, σύμφωνα με το Άρθρο 32 του Κανονισμού της 28 Μαρτίου 2007 (Αιτήματα Δίκαιης Ικανοποίησης) (βλ. επίσης το αγγλικό κείμενο όπως έχει τροποποιηθεί στις 3.6.2022).

Εν προκειμένω, το πρωτόδικο δικαστήριο, όπως ορθά εισηγήθηκε η ευπαιδευτη δικηγόρος των εναγομένων 3 και 4, δεν

εξέτασε και δεν προέβη σε εύρημα για αιτιώδη συνάφεια μεταξύ της έκθεσης στο ΔΧΜ και των κρουσμάτων καρκίνου. Απλώς χρησιμοποίησε την φράση «*συνδέονται επιδημιολογικά*», χωρίς καμιά εξέταση του θέματος από νομικής πλευράς.

Συγκεκριμένα ανέφερε τα ακόλουθα:

«Το σύμπλεγμα καρκίνου που εμφανίστηκε στην περιοχή, συνδέεται επιδημιολογικά σύμφωνα με τα ευρήματα του Δικαστηρίου, με την για πολλά χρόνια ανεξέλεγκτη εκπομπή διχλωρομεθανίου από το εργοστάσιο της Astrasol.»

Το πρόβλημα δεν αφορά στην φραστική διατύπωση. Η στοιχειοθέτηση αιτιώδους συνάφειας είναι καίριας σημασίας σε τέτοιας φύσεως αγωγές.

Η ευπαιδευτη δικηγόρος των εναγομένων 3 και 4 εισηγήθηκε ειδικότερα ότι «*δεν αποδείχθηκε ενώπιον του πρωτόδικου δικαστηρίου η απαιτούμενη εκ του νόμου αιτιώδης συνάφεια μεταξύ της συγκεκριμένης ζημιάς που έπαθε έκαστος ενάγοντας σε σχέση με τη διαπίστωση του δικαστηρίου. Είναι ένα θέμα, όπως πολύ καλά γνωρίζετε, η διαπίστωση της αδικοπραξίας, και είναι άλλο θέμα, πολύ σημαντικό, η διασύνδεση της ζημιάς που έπαθε ένας ενάγοντας με τη*

διαπιστωθείσα αδικοπραξία ως προς το αν τα δύο αλληλοσυνδέονται και υπάρχει αλληλουχία. Είναι η άποψη μας ότι δεν υπήρξε τέτοια μαρτυρία η οποία να επιτρέπει το πρωτόδικο δικαστήριο να καταλήξει σε συμπεράσματα.»

Σε περιπτώσεις όπως η παρούσα, όπου ζητούμενο είναι η στοιχειοθέτηση της αιτιώδους σχέσης μεταξύ πρόκλησης μιας νόσου και της έκθεσης σε κάποια χημική ουσία, το ζήτημα εξετάζεται σε δύο στάδια:

(α) Γενική αιτιώδης συνάφεια.

Κατά πρώτον, θα πρέπει να αποδειχθεί, επί του ισοζυγίου των πιθανοτήτων, ότι η έκθεση σε τέτοια ουσία θα ήταν δυνατόν, γενικά, να προκαλέσει τέτοιας μορφής βλάβη. Προς τούτο χρήσιμη είναι η επιδημιολογική και η στατιστική μαρτυρία.

(β) Ειδική αιτιώδης συνάφεια.

Εάν αυτή η γενική αιτιώδης συνάφεια αποδειχθεί, τότε θα πρέπει περαιτέρω, κατά κανόνα επί του ισοζυγίου των πιθανοτήτων, να αποδειχθεί ότι στη συγκεκριμένη περίπτωση η νόσος προκλήθηκε όντως από την συγκεκριμένη ουσία (***Kay's Tutor v. Ayrshire and Arran Health Board [1987] 2 All ER 417 HL***, βλ. επίσης ***Reay v. British Nuclear Fuel Plc [1995] Med L.R. 1*** και ***Sienkiewicz v. Greif [2011] UKSC 10, [2011] A.C. 229***)

Αυτό το δεύτερο στάδιο παρουσιάζει τη μεγαλύτερη δυσκολία για τους ενάγοντες, εφόσον σε κάποιες υποθέσεις εκείνο που ένας ενάγοντας μπορεί μόνο να αποδείξει είναι η στατιστική διασύνδεση μεταξύ μιας συγκεκριμένης κατάστασης με την πρόκληση βλάβης σε άτομα που εκτίθενται σε τέτοια κατάσταση (*Clerk & Lindsell on Torts, 23th ed., [2-29]*).

13. Ο ρόλος της επιδημιολογικής και στατιστικής μαρτυρίας στα πλαίσια της στοιχειοθέτησης αιτιώδους συνάφειας.

Ενώ η επιδημιολογική και στατιστική μαρτυρία μπορεί ασφαλώς να είναι υποβοηθητική, η νομολογία έχει σαφώς υποδείξει

ότι το τελικό ερώτημα, δηλαδή οι επιπτώσεις επί του συγκεκριμένου προσώπου υπό τις συγκεκριμένες περιστάσεις, δεν μπορεί να κριθεί επί τη βάσει τέτοιας φύσεως μαρτυρίας και μόνο.

Στην υπόθεση **Hotson v. East Berkshire AHA [1987] A.C.**

759, 769, αναφέρθηκαν τα εξής από τον Croom-Johnson, LJ:

«To be a figure in a statistic does not by itself give [...] a cause of action. »

Σε ελεύθερη μετάφραση:

«Το να είναι κάποιος ένας αριθμός σε μία στατιστική, αυτό καθαυτό δεν δημιουργεί [...] αγώγιμο δικαίωμα.»

Η στατιστική μαρτυρία μπορεί να συνεκτιμηθεί και να αποτελέσει μέρος του συνόλου της μαρτυρίας.

Όπως λέχθηκε χαρακτηριστικά στην **Wardlaw v. Farrar [2003] EWCA Civ 1719**:

«... While judges are of course entitled to place such weight on statistical evidence as is appropriate, they must not blind

themselves to the effect of other evidence which might put a particular patient in a particular category, regardless of the general probabilities.»

Σε ελεύθερη μετάφραση:

«... Παρόλο ότι οι δικαστές μπορούν φυσικά να δώσουν τέτοια βαρύτητα σε στατιστική μαρτυρία ως αρμόζει, δεν πρέπει όμως να κλείσουν τα μάτια στην επίδραση άλλης μαρτυρίας η οποία μπορεί να θέσει ένα συγκεκριμένο ασθενή σε μία συγκεκριμένη κατηγορία, ανεξαρτήτως των γενικών πιθανοτήτων.»

Στο ζήτημα της επιδημιολογικής και στατιστικής μαρτυρίας αναφέρθηκε ιδιαίτερα το Ανώτατο Δικαστήριο της Αγγλίας στην υπόθεση **Sienkiewicz** (ανωτέρω) όπου, ενώ δεν αμφισβητήθηκε η αξία τέτοιας μαρτυρίας, εκφράστηκαν, υπό τη μορφή μεν obiter, πλην ισχυρών παρατηρήσεων, σαφείς επιφυλάξεις αναφορικά με την χρήση επιδημιολογικών δεδομένων, ως καθοριστική από μόνη της μαρτυρία, προς απόδειξη της απαιτούμενης αιτιώδους συνάφειας.

Παραθέτουμε χαρακτηριστικά αποσπάσματα:

Ο Lord Rodger ανέφερε τα εξής, παραθέτοντας ένα ιδιαίτερα χαρακτηριστικό απόσπασμα από τον *Phipson on Evidence*, το οποίο και υπογραμμίζουμε:

«...quoting Phipson on Evidence, 17th ed (2010), para 34–27, that, unless a special rule applies, 'Where there is epidemiological evidence of association, the court should not proceed to find a causal relationship without further, non-statistical evidence.' In other words, since, by its very nature, the statistical evidence does not deal with the individual case, something more will be required before the court will be able to reach a conclusion, on the balance of probability, as to what happened in that case.»

Σε ελεύθερη μετάφραση:

« ... επικαλούμαι τον Phipson on Evidence, 17^η έκδοση (2010), παράγραφος 34-27, ότι, εκτός εάν τυγχάνει εφαρμογής ένας ειδικός κανόνας, 'Εκεί όπου υπάρχει επιδημιολογική μαρτυρία συσχετισμού, το δικαστήριο δεν δύναται να προχωρήσει σε εύρημα αιτιώδους σχέσης χωρίς την ύπαρξη περαιτέρω μαρτυρίας μη-στατιστικής φύσεως.' Με άλλα λόγια καθώς, εκ της ίδιας της φύσης της, η στατιστική μαρτυρία δεν καταπιάνεται με τη συγκεκριμένη υπόθεση, χρειάζεται κάτι περαιτέρω πριν το δικαστήριο να είναι σε θέση να συμπεράνει, επί του ισοζυγίου των πιθανοτήτων, τί ακριβώς συνέβη στη συγκεκριμένη υπόθεση.»

Ο Lord Mance ανέφερε τα εξής:

«... epidemiological evidence used with proper caution, can be admissible and relevant in conjunction with specific evidence

related to the individual circumstances and parties is, however, common ground and clearly right. What significance a court may attach to it must depend on the nature of the epidemiological evidence, and of the particular factual issues before the court ... Whether and if so when epidemiological evidence can by itself prove a case is a question best considered not in the abstract but in a particular case, when and if that question arises. If it can, then, I would hope and expect that this would only occur in the rarest of cases.»

Σε ελεύθερη μετάφραση:

« ... η επιδημιολογική μαρτυρία η οποία θα τύχει χρήσης με κατάλληλη προσοχή, δύναται να είναι αποδεκτή αλλά και σχετική σε συνδυασμό με συγκεκριμένη μαρτυρία η οποία σχετίζεται με τις περιστάσεις έκαστης υπόθεσης καθώς και τους διαδίκους, είναι, εντούτοις, κοινό έδαφος και σαφώς ορθή προσέγγιση. Η σημασία που το δικαστήριο δύναται να δώσει σε αυτή εξαρτάται από τη φύση της επιδημιολογικής μαρτυρίας καθώς και από τα συγκεκριμένα γεγονότα που τέθηκαν ενώπιον του δικαστηρίου ... Κατά πόσο και σε περίπτωση καταφατικής απάντησης, πότε η επιδημιολογική μαρτυρία είναι ικανή από μόνη της να αποδείξει μία υπόθεση είναι ένα ερώτημα που μπορεί να απαντηθεί καλύτερα στα πλαίσια μίας συγκεκριμένης υπόθεσης και όχι αφηρημένα, όταν και εφόσον ένα τέτοιο ερώτημα εγερθεί. Εάν δύναται, τότε, ελπίζω και αναμένω ότι αυτό θα προκύψει μόνο σε πολύ σπάνιες περιπτώσεις.»

Ο Lord Dyson ανέφερε τα ακόλουθα:

«I do not find it necessary to decide whether there are any circumstances in which, as a matter of English law, causation can be proved on the basis of epidemiological evidence alone. I am unaware of any English authority in which the question whether causation can be proved in a straightforward

personal injury case on the basis of epidemiological evidence alone has been the subject of decision. Toxic torts, such as mesothelioma, give rise to particular causation problems. That is why special rules sometimes have been devised so as to avoid injustice. Such problems are not inherent in straightforward personal injury cases where it must be rare for a claimant to rely exclusively on epidemiological evidence to prove his or her claim. The claimant will almost always also be able to point to some specific evidence relating to the particular circumstances of the case. I note that in [Rapid Transit] it was held on the facts of that case that statistical likelihood alone was insufficient to support a finding that the bus that injured the plaintiff was the defendant's.»

Σε ελεύθερη μετάφραση:

«Δεν το θεωρώ αναγκαίο να αποφασίσω κατά πόσο υπάρχουν περιπτώσεις στις οποίες, ως θέμα Αγγλικού δικαίου, η αιτιώδης συνάφεια μπορεί να αποδειχθεί στη βάση επιδημιολογικής μαρτυρίας και μόνο. Δεν γνωρίζω οποιαδήποτε Αγγλική αυθεντία στην οποία αποτέλεσε θέμα απόφασης το ερώτημα κατά πόσο η αιτιώδης συνάφεια, σε μία ξεκάθαρη υπόθεση σωματικής βλάβης, δύναται να αποδειχθεί αποκλειστικά στη βάση επιδημιολογικής μαρτυρίας. Αστικά αδικήματα τα οποία σχετίζονται με την τοξικότητα, όπως το μεσοθηλίωμα, εγείρουν ιδιαίτερα προβλήματα αναφορικά με την αιτιώδη συνάφεια. Αυτός είναι και ο λόγος που μερικές φορές έχουν επινοηθεί ειδικοί κανόνες προς αποφυγή αδικίας. Τέτοια προβλήματα δεν υπάρχουν σε ξεκάθαρες υποθέσεις σωματικής βλάβης όπου είναι σπάνιο ένας ενάγοντα να στηρίζεται αποκλειστικά σε επιδημιολογική μαρτυρία για να αποδείξει την απαίτησή του. Ο ενάγοντας είναι σχεδόν πάντοτε σε θέση να υποδείξει και συγκεκριμένη μαρτυρία που σχετίζεται με τα περιστατικά της υπόθεσής του. Σημειώνω ότι στη [Rapid Transit] αποφασίστηκε στα γεγονότα της υπόθεσης ότι η στατιστική πιθανότητα από μόνη της δεν επαρκούσε για να υποστηρίξει εύρημα ότι το λεωφορείο που τραυμάτισε τον ενάγοντα ήταν αυτό του εναγομένου.»

Ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα του ρόλου της επιδημιολογικής και στατιστικής μαρτυρίας δίδει η υπόθεση ***The Claimants appearing on the Register of the Corby Group Litigation v. Corby District Council [2009] EWHC 1944***, η οποία παρουσιάζει ομοιότητες με την υπό κρίση υπόθεση. Αφορούσε σε ομαδικές αγωγές σε σχέση με την γέννηση παιδιών με παραμορφώσεις στα άνω και κάτω άκρα ως, κατ' ισχυρισμόν, αποτέλεσμα εισπνοής και έκθεσης των εγκύων μητέρων σε επιβλαβείς ουσίες και σε μόλυνση της ατμόσφαιρας και του περιβάλλοντος από έργα που διεξήγαγε η τοπική αρχή. Οι αγωγές είχαν ως βάση την αμέλεια, την παράβαση θεσμίων καθηκόντων και τη δημόσια οχληρία.

Σημειώνουμε δε, ότι δεν επρόκειτο για την τελική απόφαση, αλλά για ενδιάμεση απόφαση με την οποία επιλύθηκαν, προς περιορισμό των επιδίκων θεμάτων, διάφορα προδικαστικά ερωτήματα, μεταξύ των οποίων η γενική αιτιώδης συνάφεια, με ζητούμενο το κατά πόσον, όπως έθεσε ο δικαστής:

«704. The issues of the pleadings could be reduced in effect to one simple issue: where there any breaches of duty or any

public nuisance which realistically may have caused the birth defects in question? »

Σε ελεύθερη μετάφραση:

«704. Τα επίδικα θέματα των δικογράφων μπορούν στην ουσία να περιοριστούν σε ένα απλό θέμα: υπήρξε οποιαδήποτε παράβαση καθήκοντος ή οποιαδήποτε δημόσια οχληρία η οποία ρεαλιστικά μπορούσε να προκαλέσει τα εν λόγω εκ γενετής ελαττώματα;»

Ειδικότερα σε σχέση με τη γενική αιτιώδη συνάφεια το ερώτημα που τέθηκε προς απάντηση ήταν το εξής:

«Question 28 of the Issues is:

“Whether the rate of upper and/or lower limb defects of the Claimants on the Register born between 1985 and 1999 was higher than that of the surrounding districts and constituted a statistically significant cluster of such defects for the location and in the relevant period?”»

Σε ελεύθερη μετάφραση:

«Το ερώτημα 28 των επίδικων θεμάτων είναι:

‘Κατά πόσο ο δείκτης για τα ελαττώματα των άνω και/ή κάτω άκρων των Εναγόντων στο Μητρώο ατόμων που γεννήθηκαν μεταξύ των ετών 1985 και 1999 ήταν υψηλότερος από το δείκτη των γύρω επαρχιών και συνιστούσε ένα στατιστικά σημαντικό σύμπλεγμα τέτοιων ελαττωμάτων για την περιοχή καθώς και για την σχετική περίοδο;’»

Παρά το ότι επρόκειτο για το πρώτο στάδιο επίλυσης του ζητήματος, ήτοι το στάδιο της γενικής αιτιώδους συνάφειας, εκτός από την επιδημιολογική μαρτυρία, προσφέρθηκε τοξικολογική μαρτυρία αλλά και εξειδικευμένη ιατρική μαρτυρία (*foetal medicine and neonatal evidence*), ως επίσης ακούστηκαν και άλλοι σχετικοί με την περίπτωση εκείνη εμπειρογνώμονες. Επί του συνόλου της μαρτυρίας το δικαστήριο απάντησε θετικά στο προαναφερθέν ερώτημα 28, καταλήγοντας στην παράγρ. 884 ότι είχε δημιουργηθεί ένα σημαντικό στατιστικά σύμπλεγμα γενετικών ελαττωμάτων (*statistically significant cluster of birth defects*) κατά την ουσιώδη περίοδο, για το οποίο ήταν υπεύθυνο το συμβούλιο στη βάση δημόσιας οχληρίας, αμέλειας και παράβασης θεσμίων καθηκόντων, υπό την επιφύλαξη του τελικού ευρήματος αναφορικά με το συγκεκριμένο κάθε φορά ενάγοντα και τις συγκεκριμένες περιστάσεις:

«...CBC is liable in public nuisance, negligence and breach of statutory duty, obviously subject to it being established in later proceedings by individual Claimants that their particular conditions were actually caused by the defaults identified in this judgement. »

Σε ελεύθερη μετάφραση:

« ... το CBC είναι υπεύθυνο για δημόσια οχληρία, αμέλεια και για παράβαση θέσμιου καθήκοντος, νοουμένου φυσικά ότι αυτό θα αποδειχθεί σε μεταγενέστερες διαδικασίες από τον κάθε Ευάγοντα ξεχωριστά, ότι δηλαδή, οι δικές τους συγκεκριμένες καταστάσεις προκλήθηκαν από τις παραβάσεις που διαπιστώθηκαν σε αυτή την απόφαση.»

Στο ερώτημα όμως κατά πόσον θα μπορούσε από τα υπάρχοντα επιδημιολογικά δεδομένα να στοιχειοθετηθεί η απαιτούμενη συνάφεια (Question 30) η απάντηση ήταν αρνητική. Ειδικότερα το ερώτημα αυτό απαντήθηκε ως ακολούθως [917]:

«The answer is no, not from the epidemiological data alone. There was however a statistically significant cluster in Corby which needs explanation other than chance.»

Σε ελεύθερη μετάφραση:

«Η απάντηση είναι όχι, όχι μόνο από τα επιδημιολογικά δεδομένα. Υπήρχε όμως ένα στατιστικά σημαντικό σύμπλεγμα στο Corby η οποία χρήζει εξήγησης εξαιρουμένης της απλής σύμπτωσης.»

14. Η επιδημιολογική και στατιστική μαρτυρία στην παρούσα υπόθεση.

Είναι δεδομένη η εκπομπή του ΔΧΜ στον ατμοσφαιρικό αέρα από το Εργοστάσιο. Είναι επίσης δεδομένα τα όσα αναφέραμε για την κατάταξη του ΔΧΜ ως δυνητικά καρκινογόνου ουσίας με την ένδειξη

R40 (ύποπτη καρκινογένεσης). Είναι δεδομένα τα κρούσματα καρκίνου στην υπό εξέταση περιοχή του εργοστασίου Astrasol. Σε κάποιες δε περιπτώσεις η έκθεση του δρος Μιχάλη Βωνιάτη, υγιεινολόγου-επιδημιολόγου (ME9) (τεκμήριο 54) αναφέρεται σε άμεση εγγύτητα⁵ με το Εργοστάσιο παραπέμποντας σε σχετική χαρτογράφηση.

Δεν προσφέρθηκε, όμως, μαρτυρία αναφορικά με την ιατρική αιτιολογία (*medical aetiology*) σε σχέση με την κάθε περίπτωση χωριστά.

Συγκεκριμένα η μαρτυρία που προσφέρθηκε ήταν επιδημιολογικής και στατιστικής φύσεως ως ακολούθως:

Οι εφεσίβλητοι πρόσφεραν τη μαρτυρία του δρος Κωνσταντίνου Μακρή, αναπληρωτή καθηγητή Περιβαλλοντικής Τεχνολογίας στο

⁵ Στην αγωγή 4567/10 η κατοικία των εναγόντων απέιχε 15 μ. από το Εργοστάσιο, στην αγωγή 4730/2010 απέιχε 3-4 μ., στις αγωγές 4568/2010 και 5904/2010 η απόσταση του επαγγελματικού υποστατικού των εναγόντων ήταν 100μ. από το Εργοστάσιο, στις αγωγές 4600/2010 και 4729/2010 η κατοικία των εναγόντων εφάπτεται του εργοστασίου, στην αγωγή 4569/2010 η κατοικία του ενάγοντα γειτνιάζει με το Εργοστάσιο, στις αγωγές 4689/2010 και 4601/2010 η κατοικία εφάπτεται του εργοστασίου, στην αγωγή 4639/2010 η κατοικία γειτνιάζει με το Εργοστάσιο, στην αγωγή 4688/2010 η κατοικία επίσης γειτνιάζει με το Εργοστάσιο, στην αγωγή 9550/2010 η κατοικία εφάπτεται του εργοστασίου.

ΤΕΠΑΚ (ΜΕ8) και του δρος Μιχάλη Βωνιάτη, υγιεινολόγου-επιδημιολόγου (ΜΕ9). Κατέθεσαν σχετικές εκθέσεις ως τεκμήρια 52 και 54 αντίστοιχα. Αμφότεροι δια της μαρτυρίας τους επεχείρησαν να καταδείξουν την αιτιώδη διασύνδεση της εκπομπής ΔΧΜ με την πρόκληση καρκίνου διαφόρων τύπων.

Οι εφεσεύοντες κάλεσαν ως εμπειρογνώμονα τους για να αμφισβητήσει τις θέσεις και τη μεθοδολογία Μακρή-Βωνιάτη τον Δημήτρη Παρασκευή, πτυχιούχο του Τμήματος Φυσικής του Αριστοτέλειου Πανεπιστημίου με μετεκπαίδευση στη μοριακή βιολογία και διδακτορική διατριβή στο αντικείμενο της επιδημιολογίας στο Πανεπιστήμιο Αθηνών. Είναι επίκουρος καθηγητής στην επιδημιολογία και προληπτική ιατρική στην ιατρική σχολή του Πανεπιστημίου Αθηνών. Σκοπός της μαρτυρίας του ήταν να υποδειχθούν οι, κατά την άποψη του, ατέλειες στις εκθέσεις και μεθοδολογία των Βωνιάτη/Μακρή.

Το πρωτόδικο δικαστήριο αποδεχόμενο τη μαρτυρία Βωνιάτη-Μακρή, χωρίς αναφορά στον νομικό όρο «αιτιώδης συνάφεια» (*causation*), δέχθηκε, ως άνω, ότι υπήρξε «επιδημιολογική διασύνδεση

των κρουσμάτων καρκίνου με την εκπομπή ΔΜΧ». Οι Astrasol/Λιασής έθεσαν με την έφεση ζήτημα ότι δεν στοιχειοθετήθηκε αιτιώδης συνάφεια.

Η μαρτυρία Βωνιάτη παρουσιάστηκε υπό τη μορφή επιδημιολογικής μελέτης. Η μεθοδολογία που ακολουθήθηκε, αναφέρει, ήταν μια αναδρομική συγκριτική πληθυσμιακή μελέτη που περιλάμβανε την ομάδα ασθενών με διάφορες μορφές καρκίνου σε ακτίνα 500μ. από το Εργοστάσιο («Περιοχή Astrasol») και στατιστικά στοιχεία για τους ασθενείς με καρκίνο που δηλώθηκαν στο αρχείο καρκίνου του Υπουργείου Υγείας στις κοινότητες Λατσιών, Αγλαντζιάς, Αγίου Δομετίου και στην επαρχία Λευκωσίας κατά τα έτη 1998 – 2008.

Στην έκθεση του ο δρ Βωνιάτης καταγράφει ότι ενώ γύρω από το εργοστάσιο Astrasol καταγράφηκαν, από το 1985 μέχρι το 2011, 82 περιστατικά διαφορετικών καρκίνων, περιέλαβαν στη στατιστική μελέτη και ανάλυση τους μόνο τα 40, τα οποία πληρούσαν τα κριτήρια της συγκριτικής χρονικής περιόδου (1998 - 2008) και τα πληθυσμιακά κριτήρια που έθεσαν. Το 15% των καταγραφέντων

κρουσμάτων καρκίνου (αριθμός 6) στην υπό εξέταση περίοδο (1998-2008) ήταν εργαζόμενοι στο Εργοστάσιο (2 περιστατικά λευχαιμίας, 1 περιστατικό λεμφώματος, 1 περιστατικό καρκίνου του εγκεφάλου, 1 περιστατικό καρκίνου του παγκρέατος, 1 περιστατικό καρκίνου του πνεύμονα).

Επιπρόσθετα ο δρ Βωνιάτης ετοίμασε επιμέρους πίνακες για τις διάφορες μορφές καρκίνου που παρουσιάστηκαν στην Περιοχή Astrasol, οι οποίοι και καταδεικνύουν τον βαθμό γειννίασης με το Εργοστάσιο. Η χαρτογράφηση όλων των ειδών των καρκίνων στην Περιοχή Astrasol καταδεικνύει ότι οι πλείστοι (το 70%) βρίσκονταν γεωγραφικά σε μεγάλη εγγύτητα με το Εργοστάσιο Astrasol. Επίσης χαρακτηρίζεται ως σημαντικό εύρημα το γεγονός ότι το 15% των καταγραφέντων κρουσμάτων ήταν εργαζόμενοι στο Εργοστάσιο.

Αναφέρεται στα συμπεράσματα του ο δρ Βωνιάτης ότι σε αριθμό επιδημιολογικών μελετών η επαγγελματική έκθεση στο ΔΧΜ συνδέεται με την εμφάνιση ορισμένων τύπων καρκίνου όπως εγκεφάλου και νευρικού συστήματος, λευχαιμίας, καρκίνου του παγκρέατος, λεμφωμάτων, καρκίνου του μαστού, των πνευμόνων και του ήπατος. Μεγάλες πληθυσμιακές μελέτες για λεμφώματα στην

Ευρώπη και Ηνωμένες Πολιτείες παρατήρησαν αυξημένο κίνδυνο εμφάνισης λεμφώματος. Μικρές σχετικά μελέτες έδειξαν αυξημένο κίνδυνο για πιο σπάνιες μορφές καρκίνου, όπως του εγκεφάλου και του αιμοποιητικού συστήματος.

Τα συγκριτικά στατιστικά δεδομένα δεν στοιχειοθετούν στατιστικά σημαντική αύξηση στην Περιοχή Astrasol σε σύγκριση με άλλες περιοχές της Λευκωσίας και την υπόλοιπη Κύπρο. Εξαιρέση αποτελεί ο καρκίνος του εγκεφάλου. Σε δύο μάλιστα περιπτώσεις ο μέσος όρος ήταν σε πιο χαμηλά επίπεδα από τις συγκρινόμενες περιοχές.

Σε σχέση με τον καρκίνο του εγκεφάλου στον οποίο αφορά μόνο η αγωγή 4730/10, ο ετήσιος νέος μέσος όρος 1998 - 2008 ανά 100.000 πληθυσμού ήταν 41, ενώ της Επαρχίας Λευκωσίας 6, της Αγλαντιζιάς 5, του Αγίου Δομετίου 8, των Λατσιών 8 και της Κύπρου γενικά 6. Επίσης, πέραν της σημαντικά στατιστικής αύξησης, η χαρτογράφηση κατέδειξε άμεση εγγύτητα με το Εργοστάσιο στις πλείστες περιπτώσεις (στο χάρτη σημειώνονται 11 περιστατικά από τα οποία τα 7 σημειώνονται γύρω από το Εργοστάσιο) ενώ 1

περιστατικό σημειώνεται μέσα στο Εργοστάσιο. Προφανώς πρόκειται για το καταγραφέν ως κρούσμα σε εργαζόμενο στο Εργοστάσιο.

Για να δώσουμε πληρέστερη εικόνα παραθέτουμε τον ετήσιο μέσο όρο για την περίοδο αυτή (αν και στην έκθεση Βωνιάτη παρατίθεται ξεχωριστά ο μέσος όρος για όλα τα χρόνια της περιόδου) και τα τελικά συμπεράσματα Βωνιάτη για κάθε περίπτωση καρκίνου:

Καρκίνος μαστού.

Κατά την επίδικη περίοδο 1998 - 2008 σημειώνονται 15 κρούσματα καρκίνου του μαστού.

Ο ετήσιος μέσος όρος νέων περιστατικών ανά 100.000 πληθυσμού κατά την υπό εξέταση περίοδο 1998 – 2008, είχε συγκριτικά ως ακολούθως (περιορίζομαστε στην παράθεση του μέσου ετήσιου όρου):

Κύπρος	Επαρχία Λευκωσίας	Αγλαντζιά	Άγιος Δομέτιος	Λατσιά	Περιοχή Astrasol
50,3	53,7	58	66,4	47,9	59,7

Με αυτά τα δεδομένα η έκθεση Βωνιάτη καταλήγει ως ακολούθως:

«Η στατιστική ανάλυση για τα κρούσματα καρκίνου μαστού δεν έδειξε αύξηση που να είναι στατιστικά σημαντική ($p=0.670233217046$). Από την άλλη, βρίσκουμε αυξημένα κρούσματα καρκίνου του μαστού στην περιοχή Astrasol (59,7/100.000) σε σύγκριση με όλα τα Λατσιά που βρίσκονται σε πιο χαμηλά επίπεδα (47,9/100.000) σε σύγκριση με όλες τις υπό εξέταση περιοχές.»

Λεμφώματα.

Κατά την επίδικη περίοδο 1998-2008 σημειώνονται 4 κρούσματα.

Ο ετήσιος μέσος όρος νέων περιστατικών ανά 100.000 πληθυσμού κατά την υπό εξέταση περίοδο 1998 – 2008, είχε συγκριτικά ως ακολούθως:

Κύπρος	Επαρχία Λευκωσίας	Αγλαντιζιά	Άγιος Δομέτιος	Λατσιά	Περιοχή Astrasol
15,5	15,4	9,2	23	14,3	15,7

Με αυτά τα δεδομένα η έκθεση Βωνιάτη καταλήγει ως ακολούθως:

«Δεν έγινε στατιστική ανάλυση επειδή η αύξηση των κρουσμάτων λεμφώματος στην περιοχή Astrasol ήταν περιθωριακή. Η χαρτογράφηση όμως των λεμφωμάτων κατέδειξε άμεση εγγύτητα με το Εργοστάσιο Astrasol.»

Λευχαιμία.

Κατά την επίδικη περίοδο 1998-2008 σημειώνονται 5 κρούσματα.

Ο ετήσιος μέσος όρος νέων περιστατικών ανά 100.000 πληθυσμού κατά την υπό εξέταση περίοδο 1998 – 2008, είχε συγκριτικά ως ακολούθως:

Κύπρος	Επαρχία Λευκωσίας	Αγλαντιζιά	Άγιος Δομέτιος	Λατσιά	Περιοχή Astrasol
11,1	11,7	13,9	15	10,9	11,1

Με αυτά τα δεδομένα η έκθεση Βωνιάτη καταλήγει ως ακολούθως:

«Εν προκειμένω δεν αναγράφεται οτιδήποτε σε σχέση με στατιστική ανάλυση προφανώς διότι τα στατιστικά δεδομένα υποδηλώνουν ότι ο ετήσιος μέσος όρος στην περιοχή Astrasol ταυτίζεται με τον ετήσιο μέσο όρο παγκύπρια ενώ είναι πιο χαμηλός από την επαρχία Λευκωσίας, την Αγλαντζιά και τον Άγιο Δομέτιο. Ότι αναφέρεται είναι ότι «η χαρτογράφηση των κρουσμάτων λευχαιμίας κατέδειξε άμεση εγγύτητα των κρουσμάτων λευχαιμίας με το Εργοστάσιο Astrasol».

Καρκίνος εγκεφάλου και κεντρικού νευρικού συστήματος.

Κατά την επίδικη περίοδο 1998-2008 σημειώνονται 11 κρούσματα.

Ο ετήσιος μέσος όρος νέων περιστατικών ανά 100.000 πληθυσμού κατά την υπό εξέταση περίοδο 1998 – 2008, είχε συγκριτικά ως ακολούθως:

Κύπρος	Επαρχία Λευκωσίας	Αγλαντζιά	Άγιος Δομέτιος	Λατσιά	Περιοχή Astrasol
6	6	5	8	8	41

Με αυτά τα δεδομένα η έκθεση Βωνιάτη καταλήγει ως ακολούθως:

«Στατιστική ανάλυση (χ^2 – test) των κρουσμάτων καρκίνου του εγκεφάλου και του νευρικού συστήματος επιβεβαίωσε την πολύ σημαντική στατιστικά αύξηση των κρουσμάτων στην περιοχή του εργοστασίου Astrasol με τιμή $p=0,000000000000082$. Πέραν της στατιστικά σημαντικής αύξησης των κρουσμάτων καρκίνου του εγκεφάλου στην περιοχή της Astrasol η χαρτογράφηση κατέδειξε άμεση εγγύτητα με το Εργοστάσιο Astrasol στις πλείστες περιπτώσεις.»

Καρκίνος πνευμόνων.

Κατά την επίδικη περίοδο 1998-2008 σημειώνονται 9 κρούσματα.

Ο ετήσιος μέσος όρος νέων περιστατικών ανά 100.000 πληθυσμού κατά την υπό εξέταση περίοδο 1998 – 2008, είχε συγκριτικά ως ακολούθως:

Κύπρος	Επαρχία Λευκωσίας	Αγλαντζιά	Άγιος Δομέτιος	Λατσιά	Περιοχή Astrasol
23,7	23,8	27	38,6	20,1	26,4

Με αυτά τα δεδομένα η έκθεση Βωνιάτη καταλήγει ως ακολούθως:

«Η αύξηση κρουσμάτων καρκίνου των πνευμόνων στην υπό εξέταση περιοχή και χρονική περίοδο (1998 – 2008) ήταν περιθωριακή και γι' αυτό δεν έγινε στατιστική ανάλυση.»

Καρκίνος παγκρέατος.

Κατά την επίδικη περίοδο 1998-2008 σημειώνονται 2 κρούσματα.

Ο ετήσιος μέσος όρος νέων περιστατικών ανά 100.000 πληθυσμού κατά την υπό εξέταση περίοδο 1998 – 2008, είχε συγκριτικά ως ακολούθως:

Κύπρος	Επαρχία Λευκωσίας	Αγλαντζιά	Άγιος Δομέτιος	Λατσιά	Περιοχή Astrasol
6	6	8	9,5	8,5	11

Με αυτά τα δεδομένα η έκθεση Βωνιάτη καταλήγει ως ακολούθως:

«Παρόλη την αυξημένη επίπτωση καρκίνου του παγκρέατος στην περιοχή του εργοστασίου Astrasol η στατιστική ανάλυση έδειξε πως αυτή δεν ήταν στατιστικά σημαντική ($p=0,678$). Η

γεωγραφική όμως κατανομή τους δείχνει άμεση εγγύτητα με το Εργοστάσιο Astrasol και συμφωνεί με άλλες παρόμοιες μελέτες.»

Καρκίνος παχέος εντέρου.

Δεν έχουμε εντοπίσει την καταγραφή του αριθμού κρουσμάτων. Ο ετήσιος μέσος όρος νέων περιστατικών ανά 100.000 πληθυσμού κατά την υπό εξέταση περίοδο 1998 – 2008, είχε συγκριτικά ως ακολούθως:

Κύπρος	Επαρχία Λευκωσίας	Αγλαντζιά	Άγιος Δομέτιος	Λατσιά	Περιοχή Astrasol
33	31	34	52	26	9,5

Με αυτά τα δεδομένα η έκθεση Βωνιάτη καταλήγει ως ακολούθως:

«Τα κρούσματα καρκίνου του παχέος εντέρου ήταν εμφανώς μειωμένα (το 1/3 των αναμενομένων) στην υπό εξέταση περιοχή και την υπό εξέταση χρονική περίοδο. Δεν ευδεικνύτο οποιαδήποτε στατιστική μελέτη.»

Καρκίνος προστάτη.

Δεν έχουμε εντοπίσει την καταγραφή του αριθμού κρουσμάτων.

Ο ετήσιος μέσος όρος νέων περιστατικών ανά 100.000 πληθυσμού κατά την υπό εξέταση περίοδο 1998 – 2008, είχε συγκριτικά ως ακολούθως:

Κύπρος	Επαρχία Λευκωσίας	Αγλαντζιά	Άγιος Δομέτιος	Λατσιά	Περιοχή Astrasol
38,5	40	41	49	32,5	24

Με αυτά τα δεδομένα η έκθεση Βωνιάτη καταλήγει ως ακολούθως:

«Τα κρούσματα του καρκίνου του προστάτη ήταν επίσης εμφανώς μειωμένα περίπου 40% των αναμενομένων και αυτό μπορεί να εξηγείται από την ηλικιακή κατανομή του πληθυσμού γύρω από το Εργοστάσιο Astrasol. Στην υπό εξέταση περιοχή και την υπό εξέταση χρονική περίοδο, όπως και στα Λατσία. Δεν ευδεικνυτο οποιαδήποτε στατιστική μελέτη.»

Άλλοι καρκίνοι.

Οι ακόλουθοι καρκίνοι δεν αξιολογήθηκαν γιατί ήταν αδιευκρίνιστοι ή γιατί ήταν πολύ μικρός και σποραδικός ο αριθμός τους στην υπό εξέταση περιοχή και την χρονική περίοδο (1998 – 2008):

- Ένα κρούσμα αδενοκαρκινώματος, επειδή δεν υπήρχαν πληροφορίες ποιο ήταν το όργανο που προσβλήθηκε πρωτοπαθώς.
- Δύο κρούσματα καρκίνου της μήτρας
- Ένα κρούσμα καρκίνου του οισοφάγου
- Ένα κρούσμα καρκίνου της ουροδόχου κύστης.

Συνολική σύγκριση

Στην έκθεση Βωνιάτη περιλαμβάνονται και παγκύπρια δεδομένα για περιστατικά καρκίνου όλων των τύπων ανά 100.000 πληθυσμό, 1998 – 2008 ως ακολούθως:

Κύπρος	Επαρχία Λευκωσίας	Αγλαντζιά	Άγιος Δομέτιος	Λατσία	Περιοχή Astrasol
304,5	305,4	325,8	412	270,6	216,6

Αναφορικά με τα συνολικά αυτά δεδομένα στην έκθεση Βωνιάτη αναφέρονται τα ακόλουθα:

«Όταν συνυπολογίστηκαν και σταθμίστηκαν όλοι οι υπό εξέταση τύποι καρκίνου βρέθηκε πως ο ετήσιος μέσος όρος επίπτωσης 1998 -2008 στην περιοχή Astrasol να είναι 2016,6/100.000 πληθυσμού και να είναι ο χαμηλότερος από όλες τις υπό σύγκριση περιοχές. Παρουσιάζεται μια σημαντική αύξηση το 2004, φθάνοντας στους 446/100.000, χωρίς όμως αυτή η τάση να συνεχίζεται. Επιπρόσθετα και όλος ο Δήμος Λατσιών βρέθηκε να έχει μια επίπτωση λίγο κάτω από τον μέσο όρο για την επαρχία Λευκωσίας, δηλαδή 270,6/100.000 σε σύγκριση με 305,4/100.000. Αυτό συνηγορεί ότι αν κάποιος ζει στα Λατσιά έχει μικρότερη πιθανότητα να προσβληθεί από οποιοδήποτε καρκίνο παρά αν ζούσε στον Άγιο Δομέτιο ή ακόμη και στην Αγλαντζιά.»

Η έκθεση Μακρή αναφέρεται ως κατάθεση «*εμπειρογνωμοσύνης σχετικά με την υπόθεση ύπαρξης συμπλέγματος καρκίνου γύρω από το Εργοστάσιο στην περιοχή των Λατσιών*». Αναφέρει ότι προς διερεύνηση, κατ' εντολήν της επιτροπής καρκινοπαθών Λατσιών, του ενδεχομένου αυτού έγινε συλλογή στοιχείων και η ομάδα Μακρή σχεδίασε τη μεθοδολογία διερεύνησης στην περιοχή γύρω από το Εργοστάσιο και σε ακτίνα 500 μ. Αναφέρεται επίσης ότι σχεδιάστηκε αναδρομική συγκριτική πληθυσμιακή μελέτη ασθενών με καρκίνο από το Εργοστάσιο Astrasol και της διαχρονικά παρατηρούμενης επίπτωσης περιστατικών καρκίνου, δηλωμένων στο Αρχείο Καρκίνου του Υπουργείου Υγείας, από συγκεκριμένες γεωγραφικές περιοχές

όπως τους Δήμους Λατσιών, Αγλαντζιάς, Αγίου Δομετίου, επαρχίας Λευκωσίας αλλά και ολόκληρης της Κύπρου, κατά τα έτη 1998 μέχρι και το 2008. Στη συνέχεια εξηγείται η έννοια του σημαίνοντος συμπλέγματος καρκίνου, ως προϋποθέτουσα την στατιστικώς σημαντική αύξηση παρατηρούμενων περιστατικών καρκίνου σε συγκεκριμένη περιοχή και συγκεκριμένο χρονικό διάστημα, με υψηλό ρίσκο εμφάνισης καρκίνου για συγκεκριμένη ομάδα του γενικού πληθυσμού. Ο υψηλός κίνδυνος θα πρέπει να οφείλεται σε κάποιο παράγοντα έκθεσης για την εν λόγω ομάδα πληθυσμού, ο οποίος έχει σημαντικά αυξήσει τον κίνδυνο ανάπτυξης καρκίνου. Ταυτόχρονα, για να ικανοποιείται ο ορισμός του σημαίνοντος συμπλέγματος καρκίνου, θα πρέπει να τηρούνται ένας ή και οι δύο πιο κάτω όροι, ήτοι, (i) το σύμπλεγμα καρκίνου να αναφέρεται σε ασυνήθιστο και σπάνιο είδος καρκίνου και/ή (ii) η ύπαρξη ενός πιθανού αιτιολογικού παράγοντα ρίσκου που συνδέεται με τον εν λόγω τύπο καρκίνου. Εν προκειμένω, διαπιστώθηκε με 99% στατιστική βεβαιότητα ($p < 0.00001$) η σημαντική αύξηση της επίπτωσης νέων περιστατικών καρκίνου του εγκεφάλου και κεντρικού νευρικού συστήματος στην περιοχή μελέτης γύρω από το Εργοστάσιο Astrasol, σε σύγκριση με άλλες περιοχές της Κύπρου. Ο συνδυασμός των στοιχείων αυτών, ήτοι η σπανιότητα του εν λόγω

τύπου του καρκίνου του εγκεφάλου και η στατιστικά σημαντική αύξηση των παρατηρούμενων νέων περιστατικών, έναντι των αναμενόμενων στην περιοχή ακτίνας μόλις 500 μ., συνέτειναν στη διατύπωση συμπεράσματος για την ύπαρξη ενός πραγματικά σημαίνοντος συμπλέγματος καρκίνου του εγκεφάλου και του κεντρικού νευρικού συστήματος γύρω από το Εργοστάσιο, που εξέπεμπε ΔΧΜ τουλάχιστον για 16 χρόνια. Βάσει των στοιχείων της εταιρείας Astrasol, συνεχίζει η έκθεση Μακρή, σχετικά με τον ετήσιο αριθμό ωρών λειτουργίας του εργοστασίου, υπολογίζεται ένα μέσο ετήσιο εκπομπών ΔΧΜ της τάξης των 6,9 τόνων ανά έτος, από τα 16 αυτά χρόνια εκπομπών. Αναφέρεται επίσης στην έκθεση Μακρή ότι άλλα είδη καρκίνου *«ήταν αυξημένα στην εν λόγω περιοχή γύρω από το Εργοστάσιο όπως καρκίνος του μαστού, λευχαιμία, προστάτης αλλά όχι στο βαθμό και τη στατιστική σημαντικότητα όπως αυτή του καρκίνου του εγκεφάλου και κεντρικού νευρικού συστήματος.»*

Έχοντας υπόψη όλα τα ανωτέρω δεν παραβλέπουμε την άμεση γειννίαση αριθμού κρουσμάτων, όπως την προσδιόρισε με χαρτογράφηση στην έκθεση του ο δρ Βωνιάτης, ούτε και τα κρούσματα καρκίνου των εργαζομένων στο Εργοστάσιο τα οποία, ως άνω, ο δρ Βωνιάτης χαρακτήρισε ως σημαντικό εύρημα. Από την

αυτό της ουσιαστικής συμβολής στην πρόκληση της βλάβης αυτής καθ' εαυτής («*material contribution to an injury*») αλλά εκείνο της ουσιαστικής αύξησης του κινδύνου πρόκλησης της βλάβης («*material increase in the risk of damage*») (*Atkin's Court Forms/Professional and Clinical Negligence Vol 32(2)/Practice/C: CAUSATION AND LOSS [23], McGhee v. National Coal Board [1972] 3 All ER 1008, Fairchild v. Glenhaven Funeral Services Ltd [2002] UKHL 22, Sienkiewicz (ανωτέρω)*).

Δεν χρειάζεται να επεκταθούμε στις προϋποθέσεις εφαρμογής της εξαιρέσης, εφόσον το ζήτημα της αιτιώδους συνάφειας δεν εξετάστηκε καθόλου, ούτε σε σχέση με τους περιοίκους, ούτε σε σχέση με τον εργαζόμενο.

Το σχετικό επιχείρημα του ευπαιδευτού δικηγόρου των εφεσιβλήτων ενώπιον μας είχε ως εξής:

«Λοιπόν, εάν ερωτήσεις ένα παιδί, εδώ έχει ένα εργοστάσιο που βγάζει καρκινογόνο ουσία, ουσία η οποία είναι δυνατόν να είναι καρκινογόνος, και γύρω της πέθαναν από καρκίνο ή έπαθαν καρκίνο μία ομάδα ανθρώπων περίπου 50, τι θα σου πει; Πώς έπαθαν καρκίνο; Θα σου πει από το τοξικό οξύ που έβγαине από το εργοστάσιο. Σε κανένα άλλο μέρος της Κύπρου δεν έγινε τέτοιο πράγμα. Είναι απλή η σκέψη σας.

[...]

Όσοι έπαθαν καρκίνο τέλειωσε. Όπως θα πει και ένα παιδί, πέθαναν από το τοξικό αέριο του εργοστασίου.»

Πρωτοδικώς δε, είχε αναφέρει τα ακόλουθα:

«Ευσεβάσως υποβάλλω ότι η αιτιώδης συνάφεια του δικλωρομεθανίου του εργοστασίου ΑΣΤΡΑΣΟΛ και του καρκίνου των Εναγόντων αποδείχτηκε. Ο καρκίνος ήταν αποτέλεσμα του δικλωρομεθανίου του εργοστασίου ΑΣΤΡΑΣΟΛ. Σχετική επί του θέματος είναι και η κατάθεση του κ. Περδίκη.»

Η κατάθεση όμως του κ. Περδίκη, βουλευτή του Κινήματος Οικολόγων (ΜΕ10), όπως διευκρινίστηκε από το πρωτόδικο δικαστήριο, δεν προερχόταν από εμπειρογνώμονα μάρτυρα. Έτσι, το δικαστήριο, αν και επέτρεψε να δοθεί εν εκτάσει μαρτυρία γνώμης, στο τέλος ορθά σημείωσε ότι *«Η έκφραση γνώμης από τον μάρτυρα που είναι μάρτυρας γεγονότων και όχι εμπειρογνώμονας και ιδιαίτερα σε ζητήματα που επαφίονται αποκλειστικά στο Δικαστήριο να αποφασίσει δεν μπορεί να γίνει αποδεκτή.»* Ειδικότερα, ρητά δεν έκανε αποδεκτή τη θέση του για την προέλευση των κρουσμάτων καρκίνου στην επίδικη περιοχή, θέση την οποία επικαλέστηκε, ως άνω, ο κ. Λουκαΐδης ως ένα στοιχείο σχετικό με τη θεμελίωση της αιτιώδους συνάφειας.

Σημειώνουμε ότι ο ΜΕ10 αναφέρθηκε σχετικά και στο τεκμήριο 56, το οποίο ήταν πρακτικά από συζήτηση στο Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο στις 13.1.2009, με θέμα την έκθεση του κ. Carl Schlyter εξ ονόματος της Επιτροπής Περιβάλλοντος, Δημόσιας Υγείας και Ασφάλειας των Τροφίμων, σχετικά με την πρόταση απόφασης του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου για την τροποποίηση της **Οδηγίας 76/769/ΕΟΚ** του Συμβουλίου όσον αφορά τους περιορισμούς κυκλοφορίας στην αγορά και χρήση μερικών επικίνδυνων ουσιών και σκευασμάτων (δικλωρομεθάνιο). Το τεκμήριο 56 το είχε καταθέσει ο δρ Βωνιάτης για να καταδείξει το επικίνδυνο της ουσίας. Το τεκμήριο 56, εάν κατατέθηκε ως μαρτυρία εμπειρογνωμοσύνης και όχι απλώς ως μια εξ ακοής μαρτυρία, θα έπρεπε να είχε κατατεθεί από τον εμπειρογνώμονα από τον οποίο προέρχεται, ή να είχε υιοθετηθεί από πρόσωπο αντίστοιχης εμπειρογνωμοσύνης ως μέρος της δικής του μαρτυρίας. Εξ ου και το δικαστήριο δεν αναφέρθηκε ξανά, ούτε έδωσε οποιαδήποτε βαρύτητα στο τεκμήριο 56. Εν πάση περιπτώσει, η επικινδυνότητα της ουσίας αποτέλεσε βασικά κοινό τόπο, εξ ου και η ένδειξη R40. Επίσης το δικαστήριο ρητά δεν έκανε αποδεκτή τη θέση του μάρτυρα περί επίδειξης αμέλειας εκ μέρους των κρατικών υπηρεσιών.

Δεν παραγνωρίζουμε την αρχή ότι η αιτιώδης συνάφεια πρέπει να αποδεικνύεται ως πραγματικό γεγονός (***Layland Shipping Co Limited v. Norwich Union [1918] A.C. 350***) και πως το ζήτημα προσεγγίζεται με πραγματιστική διάθεση ως ένα σύνηθες πρόβλημα της καθημερινής ζωής και όχι ως αντικείμενο θεωρητικής ενασχόλησης (***Monarch Steamship Co Ltd v. Karlhamns Oljefabriker [1949] 1 All E.R. 16***).

Όπως παρατήρησε ο Lord Bridge στην ***Attorney - General of Hong Kong v. Tse Hung-lit [1986] 1 AC 876 (PC)***:

«Questions of causation arise in many different legal contexts and no single theory of causation will provide a ready-made answer to the question whether [the accused's] action is to be treated as the cause or a cause of some ensuing event. The approach must necessarily be pragmatic.»

Σε ελεύθερη μετάφραση:

«Ζητήματα που σχετίζονται με την αιτιώδη συνάφεια εγείρονται μέσα στα πλαίσια πολλών και διαφορετικών νομικών συνηθών και ουδεμία θεωρία δεν προσφέρει μία έτοιμη απάντηση στο ερώτημα κατά πόσο η πράξη του [κατηγορούμενου] πρέπει να θεωρηθεί ως η αιτία ή ως η αιτία ενός επακόλουθου γεγονότος. Η προσέγγιση πρέπει να είναι απαραίτητως ρεαλιστική.»

Υπό το ίδιο πνεύμα στην ποινική υπόθεση ***Campbell (1980) 2 A Crim R 157 (WACCA)***, ο δικαστής Burt C.J. είπε τα εξής:

«It would seem to me to be enough if juries were told that the question of cause for them to decide is not a philosophical or scientific question, but a question to be determined by them applying their common sense to the facts as they find them, they appreciating that the purpose of the enquiry is to attribute legal responsibility in a criminal matter».

Σε ελεύθερη μετάφραση:

«Κατά την άποψή μου είναι αρκετό όπως στους ενόρκους λεχθεί ότι το ζήτημα της αιτίας, επί του οποίου θα πρέπει να αποφανθούν, δεν είναι ένα φιλοσοφικό ή επιστημονικό ζήτημα, αλλά ένα ερώτημα το οποίο θα πρέπει να εξακριβωθεί από αυτούς εφαρμόζοντας την κοινή τους λογική επί των γεγονότων, όπως οι ίδιοι τα έχουν διαπιστώσει, εκτιμώντας ότι ο σκοπός του ερωτήματος είναι η απόδοση νομικής ευθύνης σε ένα ποινικό θέμα.»

Επίσης, ο Lord Salmon είχε πει τα εξής στην υπόθεση

Alphacell Ltd v Woodward [1972] AC 824 (HL):

«What or who has caused a certain event to occur is essentially a practical question of fact which can best be answered by ordinary common sense rather than by abstract metaphysical theory».

Σε ελεύθερη μετάφραση:

«Τί ή ποιος έχει προκαλέσει ένα γεγονός είναι ουσιαστικά ένα πρακτικό ερώτημα πραγματικού γεγονότος το οποίο δύναται καλύτερα να απαντηθεί με την απλή κοινή λογική παρά με θεωρητική μεταφυσική θεωρία.»

Η αρχή αυτή αποτυπώνεται και στο σύγγραμμα *Αριέμης & Ερωτοκρίτου, Αστικά Αδικήματα, Δίκαιο και Αποφάσεις, Τόμος 2*, σελ.23 ως ακολούθως:

«Το θέμα της αιτιώδους συνάφειας είναι, σε τελευταία ανάλυση, πραγματικό και πρέπει να αποφασίζεται ως τέτοιο, με βάση τη συνηθισμένη, απλή κοινή λογική.»

Αυτή όμως η λογική προσέγγιση δεν σημαίνει ότι τα δικαστήρια αποφασίζουν αυθαίρετα χωρίς την εφαρμογή νομικών κριτηρίων τα οποία, μάλιστα, αποτελούν και αναγκαίες προϋποθέσεις για την επιτυχία της αξίωσης. Όπως στην ***Voicu v. Αστυνομίας, Ποιν. Έφ. Αρ. 78/16, ημερ. 10.9.2018***, αναφέρθηκε «η συμπεριφορά του κατηγορούμενου θα πρέπει να συνιστά μια *conditio sine qua non*, αναγκαίο και απαραίτητο όρο της παραγωγής του αποτελέσματος (*factual causation*) (***R. v. White [1910] 2 Q.B. 124***)».

Στην παρούσα υπόθεση δεν ακούστηκε από πλευράς εφεσιβλήτων κανένα νομικό επιχείρημα για στοιχειοθέτηση της αναγκαίας αιτιώδους συνάφειας, ούτε ο ευπαίδευτος δικηγόρος των εφεσιβλήτων κάλεσε το δικαστήριο να εξετάσει το ενδεχόμενο εφαρμογής του ευνοϊκότερου κριτηρίου της ***Fairchild***. Το δε δικαστήριο αρκέστηκε να αναφερθεί σε «*επιδημιολογική σύνδεση*»,

χωρίς καμιά αναφορά στον νομικό όρο «αιτιώδης συνάφεια», καταλήγοντας σε ένα γενικόλογο συμπέρασμα το οποίο, ακριβώς, χαρακτήρισε ως «γενικό συμπέρασμα» ως ακολούθως:

«Βρίσκω και αποδέχομαι ως ορθά όλα τα ευρήματα των ΜΕ8 και ΜΕ9 όπως αναφέρονται στις πιο πάνω εκθέσεις τους (τεκμήρια 52 και 54) και τα ανάγω σε δικά μου ευρήματα. Ειδικότερα υιοθετώ και παραθέτω ως δικό μου εύρημα, το γενικό και σημαντικό συμπέρασμα των πιο πάνω μελετών ότι όλα τα αυξημένα κρούσματα καρκίνου που καταγράφηκαν στην περιοχή Astrasol όπως και εκείνα που συνέβησαν στους εργαζομένους στο Εργοστάσιο Astrasol, συνδέονται επιδημιολογικά με τις εκπομπές και την έκθεση στην τοξική ουσία δικλωρομεθάνιο R40 που χρησιμοποιούσε και εξέπεμπε στην ατμόσφαιρα από τα φουγάρα του εργοστασίου της για πολλά χρόνια η εναγόμενη 4 εταιρεία Astrasol Ltd.»

Ποια ήταν όμως «όλα τα αυξημένα κρούσματα καρκίνου», αναφορά που υιοθέτησε το δικαστήριο από την έκθεση Βωνιάτη, αφού τέτοια αύξηση υπήρξε μόνο στην περίπτωση των καρκίνων εγκεφάλου; Τούτο, άλλωστε, δέχθηκε και ο κ. Βωνιάτης ο οποίος αναφερόμενος στους τύπους καρκίνου που βρήκαν στατιστικά σημαντικά αυξημένους διευκρίνισε ότι μιλά συγκεκριμένα για τον καρκίνο στον εγκέφαλο.

Παρά ταύτα, το δικαστήριο δεν διευκρινίζει σε ποιους καρκίνους αναφέρεται ως «αυξημένα κρούσματα».

Ουδείς επίσης αναφορά έκανε στην διάκριση και στην ανάγκη στοιχειοθέτησης γενικής, πρώτα, και ειδικής, ύστερα, αιτιώδους συνάφειας. Αντίθετα, το δικαστήριο είχε σαφώς την αντίληψη ότι η στοιχειοθέτηση της πρώτης είχε ως αναγκαίο επακόλουθο τη δεύτερη, εφόσον αφού προβαίνει σε εύρημα ότι το ΔΧΜ προξένησε σύμπλεγμα καρκίνου, προχώρησε αμέσως, χωρίς άλλο, και χωρίς καμιά αναφορά σε αιτιώδη συνάφεια σε εύρημα ότι τα κρούσματα καρκίνου σε όλες τις προαναφερθείσες αγωγές οφείλονται στο σύμπλεγμα καρκίνου που δημιούργησε το εργοστάσιο της Astrasol λόγω των συστηματικών εκπομπών ΔΧΜ από το 1976 μέχρι το 2009.

Στο τέλος της απόφασης μας, ως ενδεικτικό της γενικής εικόνας που παρουσιάζει η όλη πρωτόδικη διαδικασία, θα αναφερθούμε σε ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα όπου η παράβλεψη του στοιχείου της αναγκαίας αιτιώδους συνάφειας έλαβε ακραία μορφή. Αναφερόμαστε στην αγωγή 4688/2010 (Πολ. Έφ. 270/19).

16. Ο καρκίνος του εγκεφάλου.

Η μοναδική περίπτωση που διαφοροποιείται από στατιστικής απόψεως είναι η περίπτωση της αγωγής 4730/2010 που αφορά σε

καρκίνο του εγκεφάλου. Πρόκειται για αγωγή των γονέων ενός κοριτσιού που γεννήθηκε στις 9.6.1996 και απεβίωσε στις 6.8.1999 λόγω της νόσου αυτής. Υπενθυμίζουμε ότι σύμφωνα με τον πίνακα που παραθέσαμε ανωτέρω από την έκθεση Βωνιάτη ενώ ο ετήσιος μέσος όρος ανά 100.000 πληθυσμού για την περίοδο 1998 – 2008 παγκύπρια ήταν 6 νέα περιστατικά, ο ετήσιος μέσος όρος στην περιοχή Astrasol ήταν 41. Υπενθυμίζουμε επίσης την άμεση γειτνίαση της οικίας του παιδιού με το Εργοστάσιο και ότι σύμφωνα με τη χαρτογράφηση Βωνιάτη κατά την περίοδο 1998-2008 υπήρξε συγκέντρωση κρουσμάτων καρκίνου ιδιαιτέρως του εγκεφάλου γύρω από το εργοστάσιο.

Υπενθυμίζουμε, επίσης, τη θέση Μακρή ότι λόγω της σπανιότητας του εν λόγω τύπου καρκίνου και της στατιστικά σημαντικής αύξησης των παρατηρούμενων νέων κρουσμάτων έναντι των αναμενομένων, προκύπτει το συμπέρασμα περί ύπαρξης ενός πραγματικά σημαίνοντος συμπλέγματος καρκίνου του εγκεφάλου και του κεντρικού νευρικού συστήματος.

Ο σχετικός πίνακας Βωνιάτη αποκαλύπτει για τον καρκίνο του εγκεφάλου ότι η αύξηση για την περίοδο 1998-2008 υπήρξε κατά τα

έτη 1998 (64 έναντι 6 παγκύπρια), το 1999 (62 έναντι 5 παγκύπρια), το 2005 (163 έναντι 4 παγκύπρια) και το 2008 (95 έναντι 6,5 παγκύπρια). Για σειρά ετών όμως από την περίοδο 1998 – 2008 (2001, 2002, 2003, 2004, 2006, 2007) τα κρούσματα ήταν μηδενικά, ενώ ο παγκύπριος μέσος όρος κυμαίνεται μεταξύ 5 και 7. Για την περίοδο 1996 – 1997 δεν παρέχονται στοιχεία.

Δεν παραβλέπουμε και μια «ΑΝΑΚΟΙΝΩΣΗ ΣΤΑ ΜΜΕ» ημερ. 25.6.2009 του Παγκύπριου Ιατρικού Συλλόγου (τεκμήριο 49) σύμφωνα με την οποία το ΔΧΜ χαρακτηρίζεται ως τοξικό αέριο που μολύνει την ατμόσφαιρα και θεωρείται άκρως επικίνδυνο για τις ζωές των κατοίκων των Λατσιών. Ο ΠΙΣ δηλώνει στην εν λόγω ανακοίνωση ότι είναι στο πλευρό των κατοίκων τονίζοντας ότι η εκπομπή τοξικών αερίων μολύνει το περιβάλλον σε κατοικημένες περιοχές αφού μπορεί να βλάψει σοβαρά την υγεία των κατοίκων της γύρω περιοχής και *«η σχέση της τοξικότητας του αερίου είναι επιστημονικά αποδεδειγμένη.»* Βέβαια, τονίζουμε παράλληλα ότι η ανακοίνωση αυτή δεν έχει την έννοια της ιατρικής μαρτυρίας, έστω και αν προέρχεται από τον ΠΙΣ και ότι αναφερόμενη στους κινδύνους δεν αναφέρεται ρητά σε κίνδυνο πρόκλησης καρκίνου.

Όμως αυτά ήταν στοιχεία που θα μπορούσαν να αποτελέσουν μέρος της αναγκαίας μαρτυρίας. Το ερώτημα είναι κατά πόσον πρόκειται για μαρτυρία που θα επαρκούσε ώστε να ικανοποιηθούν και τα δύο προαναφερθέντα κριτήρια της αιτιώδους συνάφειας.

Παρά την έλλειψη ιατρικής μαρτυρίας, όπως είχε δοθεί στην υπόθεση **Corby**, υπό το σύνολο της υπάρχουσας μαρτυρίας και για τους λόγους που εξήγησε ο κ. Μακρής, με βάση το ισοζύγιο των πιθανοτήτων, θα μπορούσαμε, έστω χάριν συζήτησης εφόσον στο τέλος δεν στοιχειοθετείται η απαιτούμενη ειδική συνάφεια, να δεχθούμε ότι έχει στοιχειοθετηθεί η γενική αιτιώδης συνάφεια υπό την έννοια της πρόκλησης σημαίνοντος συμπλέγματος καρκίνου του εγκεφάλου.

Αλλά ακόμα και σε τέτοια περίπτωση, δεν θα μπορούσε να θεωρηθεί, τουλάχιστον υπό τα γεγονότα της παρούσας υπόθεσης, ότι στοιχειοθετήθηκε η αναγκαία ειδική αιτιώδης συνάφεια, χωρίς την απαιτούμενη ιατρική μαρτυρία που να διασυνδέει την συγκεκριμένη αυτή περίπτωση με το σύμπλεγμα καρκίνου. Διαπιστώνουμε ως προς το ζήτημα αυτό ότι συμπλέοντας ακριβώς με τη νομολογία ο κ. Μακρής ανέφερε αντεξαιραζόμενος ότι ο καρκίνος είναι

πολυπαραγοντική ασθένεια και κάθε περίπτωση είναι διαφορετική. Αντιδιαστέλλοντας τη δική του εμπειρογνωμοσύνη εξήγησε ότι αυτή αφορά στη διερεύνηση του κατά πόσον εάν ένας συγκεκριμένος πληθυσμός σε μια περιοχή έχει σημαντικώς αυξημένα, στατιστικώς, περιστατικά καρκίνου σε σχέση με μια γειτνιάζουσα περιοχή η οποία δεν έχει τα χαρακτηριστικά του υπό διερεύνηση πληθυσμού και περιοχής. Η αντιδιαστολή, σε πλήρη ομοφωνία επαναλαμβάνουμε με τη νομολογία, είναι πρόδηλη. Σε βαθμό που ακόμα και ο ίδιος ο εργαζόμενος στο εργοστάσιο εφεσίβλητος όταν αντεξεταζόταν σε σχέση με την αιτία της νόσου που υπέστη απάντησε με φυσικότητα και λογική ότι ο ίδιος δεν είναι ειδικός για να καταθέσει γι' αυτό το θέμα, όμως υπάρχουν σχετικές γνωματεύσεις γιατρών. Αυτές όμως οι γνωματεύσεις γιατρών, εάν υπάρχουν, δεν παρουσιάστηκαν ποτέ στο δικαστήριο. Η έλλειψη της αναγκαίας αιτιολογικής ιατρικής μαρτυρίας είναι, επίσης, πρόδηλη.

Η μόνη μαρτυρία που δόθηκε για τη συγκεκριμένη περίπτωση του τραγικά άτυχου παιδιού ήταν το ιατρικό πιστοποιητικό για την αιτία θανάτου (τεκμήριο 80), χωρίς οποιαδήποτε αιτιολογική ιατρική μαρτυρία (*medical aetiology*).

Το ίδιο κενό χαρακτηρίζει όλες τις αγωγές. Ιατρική μαρτυρία δεν προσφέρθηκε.

Το καταλυτικό αυτό κενό υποδεικνύεται στην έφεση των εφεσειόντων/εναγομένων 3 και 4, όπου προβάλλεται ότι τα ιατρικά πιστοποιητικά που κατατέθηκαν ως παραδεκτά γεγονότα αναφέρουν απλώς τη διάγνωση της ασθένειας, χωρίς να δοθεί ιατρική μαρτυρία για την αιτία πρόκλησης της ασθένειας, ή την πιθανότητα να προκλήθηκε από την έκθεση των συγκεκριμένων ασθενών στο ΔΧΜ.

Είναι σημαντικό να τονίσουμε ότι κάθε περίπτωση θα έπρεπε να είχε εξεταστεί ξεχωριστά, με βάση τις συγκεκριμένες περιστάσεις της, όχι μόνο σε σχέση με τα πραγματικά γεγονότα, όπως τα στατιστικά δεδομένα και η γειννίαση, αλλά και με βάση την ιατρική μαρτυρία που θα έδιδε την ιατρική αιτιολογία της νόσου.

Στην ουσία επρόκειτο για υποθέσεις ιατρικής αιτιολογίας για τις οποίες δεν δόθηκε ιατρική μαρτυρία.

Η κατάληξη μας για τον καρκίνο του εγκεφάλου ισχύει έτι περαιτέρω για όλες τις υπόλοιπες περιπτώσεις.

17. Οι αποζημιώσεις.

Η απαλλαγή της Δημοκρατίας, η οποία θα ακολουθήσει, από την ευθύνη καθιστά άνευ αντικειμένου τις εφέσεις της σε σχέση με τις αποζημιώσεις, όπως και τις αντεφέσεις των εφεσιβλήτων για το ίδιο θέμα. Παρά ταύτα, δεν θεωρούμε άσκοπο να εκφράσουμε τον προβληματισμό μας σε σχέση με το γεγονός της επιδίκασης αδιακρίτως αποζημιώσεων, τόσο επί τη βάσει της οδύνης για απώλεια με βάση τον περί Αστικών Αδικημάτων Νόμο, όσο και επί τη βάσει της δίκαιης ικανοποίησης με βάση το **Άρθρο 41 της ΕΣΔΑ**, με τρόπο που ενδεχομένως παραβιάζει τον κανόνα της αποφυγής των διπλών αποζημιώσεων (*double recovery rule*).

Σε αριθμό αγωγών, χωρίς να εξεταστεί ο συσχετισμός, επιδικάστηκαν αποζημιώσεις τόσο για παράβαση του **Άρθρου 2 της ΕΣΔΑ** και του **Άρθρου 7 του Συντάγματος**, όσο και για οδύνη λόγω απώλειας οικείου ως συνέπεια αστικού αδικήματος επί τη βάσει του **Άρθρου 58(8) και (9) του περί Αστικών Αδικημάτων Νόμου, Κεφ. 148 (bereavement)**. Η τελευταία αυτή αποζημίωση καθορίζεται από το νόμο στο ποσό των €17.085,90 και περιορίζεται στην «*αποκατάσταση*» της οδύνης που προκαλείται από το θάνατο.

Σε αντιδιαστολή, όπως έχει εξηγηθεί στην **Γιάλλουρος** (ανωτέρω) από τον Γ.Μ. Πική, Π., η προεξάρχουσα αρχή για τον προσδιορισμό της επάρκειας της θεραπείας για την παραβίαση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων είναι εκείνη της δικαίας αποζημίωσης (*equitable compensation*). Σύμφωνα με τη νομολογία του ΕΔΔΑ η δίκαιη αποζημίωση είναι το μέτρο των αποζημιώσεων τόσο για την υλική όσο και για τη μη υλική ζημία, γνωστή ως ηθική ζημία (*moral damage*). Η μη υλική ζημία (*non-pecuniary*) περιλαμβάνει και την προσωπική δυσχέρεια, έννοια συγγενική προς εκείνη της δυσχέρειας - "hardship" - στο Αγγλικό δίκαιο. Ανησυχία - distress - θλίψη, αγωνία, απώλεια ευκαιριών εργοδότησης, αισθήματα αδικίας, δυσμενής επηρεασμός του τρόπου ζωής, πόνος και οδύνη (*pain and suffering*), κρίθηκε ότι αποτελούν παραδεκτά κεφάλαια αποζημιώσεων.

Η αποζημίωση αυτή, και τούτο είναι ενδεικτικό της φύσης της, στο ελληνικό κείμενο της Σύμβασης (Άρθρο 41, πρώην Άρθρο 50) καθορίζεται ως «*δίκαιη ικανοποίηση*» και στο αγγλικό κείμενο ως «*just satisfaction*». Η διακριτική ευχέρεια του δικαστηρίου, εν προκειμένω, είναι ευρεία και δεν περιορίζεται σε οικονομικά μόνο κριτήρια. Όπως εξηγήθηκε περαιτέρω στην **Γιάλλουρος**, οι

παράγοντες που λαμβάνονται υπόψη για την αποτίμηση μη υλικής ζημίας διευρύνονται σε βαθμό που προσεγγίζουν τις αρχές της επιείκειας. Σημειώνεται η ταύτιση της προσέγγισης επί του προκειμένου της αγγλικής νομολογίας, της νομολογίας της Νέας Ζηλανδίας αλλά και της κυπριακής νομολογίας, με την νομολογία του ΕΔΔΑ. Η έννοια της δίκαιης και εύλογης αποζημίωσης δεν είναι άγνωστη στο κυπριακό δίκαιο, υπέδειξε ο δικαστής Πικής, υπενθυμίζοντας τους όρους «δίκαιη» και «εύλογος» αποζημίωση στο Άρθρο 146.6 και στην παράγραφο 4(γ) του Άρθρου 23 του Συντάγματος και προσθέτοντας πως η έννοια αυτή συναρτάται με την κατά το δίκαιο της επιείκειας αποζημίωση (*equitable damage*), που ταυτίζει το ίσο με το δίκαιο.

Η εύλογη και δίκαιη αποζημίωση, συνεπώς, ως η επιβεβλημένη «*δίκαιη ικανοποίηση*» σε περίπτωση παράβασης θεμελιωδών ανθρωπίνων δικαιωμάτων από το κράτος, είναι έννοια ευρύτερη της εκ του νόμου προβλεπόμενης αποζημίωσης λόγω πένθους (*bereavement*), χωρίς να αποκλείεται να περιλαμβάνει την τελευταία αυτή παράμετρο.

18. Καταληκτικές παρατηρήσεις.

Ένας λόγος έφεσης (ο λόγος έφεσης 3) ως εκ της κατάληξης μας σε σχέση με τη μαρτυρία του δρα Βωνιάτη και του δρα Μακρή δεν είναι ανάγκη να εξεταστεί. Οι λόγοι έφεσης 2, 7 και 8 έχουν αποσυρθεί. Τα υπόλοιπα έχουν αποφασιστεί.

Παρά ταύτα δεν θεωρούμε άσκοπο να αναφερθούμε σε σειρά περιπτώσεων που καταδεικνύουν ότι η απουσία η απουσία σαφούς δικογραφικού υποβάθρου και συνακόλουθα σαφούς πλαισίου εντός του οποίου διεξήχθη η δίκη είχε αντίκτυπο και στον γενικότερο τρόπο που το πρωτόδικο δικαστήριο προσέγγισε τις συνεκδικαζόμενες αγωγές. Αποκαλύπτεται ότι σε αρκετές περιπτώσεις οδηγήθηκε σε σύγχυση και πλάνη σε σχέση με τους δικογραφημένους ισχυρισμούς, κάτι που μεταφέρθηκε και στα μετέπειτα ευρήματά του.

Φαίνεται ακόμη πως ο κατακερματισμός της ακροαματικής διαδικασίας (αρχικά εξεδόθη απόφαση μόνο για την ευθύνη και στη συνέχεια, 2½ χρόνια μετά, εξεδόθηκαν οι αποφάσεις για τις

αποζημιώσεις) συνέβαλε στο να προκληθεί μια χαοτική κατάσταση στην όλη εξέλιξη της δίκης.

Ενδεικτικά και μόνο θα δώσουμε κάποια παραδείγματα από ορισμένες αγωγές.

Η αγωγή 4688/2010 (Πολ. Έφ. 217/19) στην οποία αναφερθήκαμε προηγουμένως ως ακραίο παράδειγμα πλήρους έλλειψης αιτιώδους συνάφειας ή ακόμα και οποιασδήποτε σχέσης με την υπόθεση καταχωρίστηκε με γενικά οπισθογραφημένο κλητήριο ένταλμα (Ο.2 ρ.1), και ενάγοντες ήταν οι σύζυγοι Γ.Γ. και Κ.Κ. Καταγράφεται στον τίτλο της αγωγής ότι ο μεν Γ.Γ. ενάγει *«υπό την προσωπική του ιδιότητα και ως πατέρας και κηδεμόνας»* των δύο ανήλικων τέκνων του, η δε Κ.Κ. ενάγει υπό την *«προσωπική της ιδιότητα και ως μητέρα και συγκηδεμόνας των δύο πιο πάνω παιδιών»*.

Στο γενικώς οπισθογραφημένο κλητήριο καταγράφεται ότι αξιώνονται αποζημιώσεις, για λογαριασμό των γονέων και των παιδιών επειδή όλα τα μέλη της οικογένειας, δηλαδή οι ενάγοντες, κατοικούσαν σε οικία η οποία γειτνίαζε με το εν λόγω εργοστάσιο και

υπέστησαν «σοβαρή ζημιά στα πιο πάνω δικαιώματα τους». Ουδεμία αναφορά γίνεται στον πατέρα της ενάγουσας, στον οποίο θα αναφερόμαστε παρακάτω ως ο «παππούς».

Στην έκθεση απαίτησης γίνεται αναφορά πως οι ενάγοντες, δηλαδή οι γονείς και τα παιδιά, διέμεναν σε οικία που γειτνίαζε με το εργοστάσιο, και ότι αυτοί υπήρξαν θύματα δυσοσμίας, μολυσμένης ατμόσφαιρας και οχληρίας, λόγω των αναθυμιάσεων και εκπομπών ΔΧΜ σε υψηλά επίπεδα από τη λειτουργία του ίδιου εργοστασίου το οποίο τους προκάλεσε προβλήματα στην ευημερία, άνεση κλπ..

Στην έκθεση απαίτησης επίσης, και συγκεκριμένα στην παρ. 4, γίνεται για πρώτη φορά αναφορά στην ύπαρξη του παππού και ότι αυτός σε ηλικία περίπου 67 ετών το 2001 διαγνώστηκε με καρκίνο του προστάτη και απεβίωσε τον Δεκέμβρη του 2008. Καταγράφεται ακόμα στην έκθεση απαίτησης ότι οι ενάγοντες συνεπεία του θανάτου του παππού αποστερήθηκαν «τον πατέρα, παππού και πεθερό τους ανάλογα με την περίπτωση του κάθε Ενάγοντα». Ουδεμία όμως αναφορά γίνεται στον τόπο διαμονής του παππού. Ουδεμία αναφορά γίνεται ότι ο

καρκίνος και ο μετέπειτα θάνατος του παππού είχε οποιαδήποτε σχέση με τη λειτουργία του εργοστασίου Astrasol.

Στην απόφαση για την ευθύνη το πρωτόδικο δικαστήριο προέβη σε εύρημα ως εξής: «Οι ενάγοντες που είναι σύζυγοι, διέμεναν από το 1995 με την οικογένεια τους [], σε οικία που γειτνιάζει με το εργοστάσιο της Astrasol. Ο πατέρας της δεύτερης ενάγουσας [ο παππούς] σε ηλικία 67 ετών το 2001, διαγνώστηκε με καρκίνο του προστάτη και απεβίωσε τον Δεκέμβρη του 2008». Δεν αποφάσισε ότι ο παππούς διέμενε με τους ενάγοντες και ότι ο καρκίνος και ο θάνατος του είχε οποιαδήποτε σχέση με τη λειτουργία του Εργοστασίου.

Παρά ταύτα στη μεταγενέστερη απόφαση που αφορούσε στην επιδίκαση αποζημιώσεων, προέβη σε εύρημα, αναφερόμενο στον παππού, ως ακολούθως: «Αποτελεί επίσης εύρημα του Δικαστηρίου στην απόφαση για την ευθύνη ημερ. 27.12.2017 ότι ο θάνατος του εν λόγω προσώπου είναι αποτέλεσμα του συμπλέγματος καρκίνου που δημιουργήθηκε στην περιοχή από τις πιο πάνω παράνομες πράξεις των εναγομένων 3, 4 και 6» και ως συνέπεια τούτου έδωσε αποζημιώσεις για παράβαση του **Άρθρου 2 της Σύμβασης**, ως επίσης και αποζημιώσεις

για οδύνη λόγω απώλειας οικείου. Ουδέποτε όμως το πρωτόδικο δικαστήριο είχε κάνει τέτοιο εύρημα στην απόφαση του για την ευθύνη, αλλά ούτε και θα μπορούσε να κάνει, αφού δεν υπήρχε, ως ελέχθη, δικογραφημένη θέση ότι ο θάνατος του παππού οφειλόταν «στο σύμπλεγμα καρκίνου που δημιουργήθηκε στην περιοχή». Πέραν τούτου, ούτε και μαρτυρία προσκομίστηκε η οποία να αποδεικνύει το θάνατο του παππού. Επισημαίνεται, εν προκειμένω, ότι με βάση την ιατρική βεβαίωση που κατατέθηκε ως τεκμήριο 78, το περιεχόμενο της οποίας αποτέλεσε παραδεκτό γεγονός, ό,τι βεβαιώνεται ήταν ότι «...ο κύριος Κ.Κ. ήταν ασθενής του Ογκολογικού Κέντρου της Τράπεζας Κύπρου ο οποίος έπασχε από καρκίνο προστάτη» και τίποτε άλλο.

Οι αγωγές 5904/2010 (Πολ. Έφ. 148/19) και 4568/2010 (Πολ. Έφ. 270/19) είχαν καταχωριστεί από το ανδρόγυνο Χ.Π. και Φ.Π. αντίστοιχα.

Στην αγωγή 5904/2010 ο ενάγων, Χ.Π., δεν ισχυρίστηκε ότι υπέστη καρκίνο συνεπεία της λειτουργίας του εργοστασίου. Επικαλέστηκε διάφορα άλλα ιατρικά προβλήματα. Ήταν η σύζυγος του, είπε, (ενάγουσα στην υπ' αρ. 4568/2010), που πλήγηκε το 2009

από την ασθένεια του καρκίνου, την οποία απέδωσε στη λειτουργία του εργοστασίου Astrasol. Αυτή απεβίωσε στις 16.4.2012, χωρίς όμως να γίνει τροποποίηση του δικογράφου της πριν από την έναρξη της ακροαματικής διαδικασίας, δηλαδή το 2016. Η δε απόφαση του πρωτόδικου δικαστηρίου για την ευθύνη εξεδόθη το 2017. Ο κ. Λουκαΐδης μετά το θάνατο της Φ.Π. δεν μπορούσε να συνεχίσει να την εκπροσωπεί, εφόσον η ενάγουσα απεβίωσε και η εντολή που του είχε δώσει εξέπνευσε μαζί της. Το αποτέλεσμα ήταν ότι η αγωγή συνεχιζόταν ως απαίτηση της ίδιας της ενάγουσας για σωματικές βλάβες και ειδικές αποζημιώσεις ως εάν να βρισκόταν εν ζωή. Όμως στην απόφαση για την ευθύνη ημερ. 29.12.2017 έγινε εύρημα ότι η ενάγουσα είχε ήδη πεθάνει από το 2012 διότι αυτό είχε καταθέσει ο σύζυγος της ως μάρτυρας. Εντούτοις, το πρωτόδικο δικαστήριο δεν φαίνεται να είχε προβληματιστεί σε σχέση με το γεγονός ότι η ενάγουσα απεβίωσε και δεν είχαν ληφθεί τα αναγκαία δικονομικά διαβήματα μέχρι τέλους της ακρόασης για την ευθύνη. Ο διορισμός διαχειριστή και η ανάλογη τροποποίηση έλαβε χώρα μόλις το 2019, δύο και πλέον χρόνια μετά την απόφαση για την ευθύνη. Παρά ταύτα, το πρωτόδικο δικαστήριο στην απόφαση του για την ευθύνη προέβη σε εύρημα ότι η Φ.Π. που στην αγωγή φαινόταν ζωντανή απεβίωσε και στη βάση του ευρήματος αυτού επεδίκασε αργότερα αποζημιώσεις.

Στην αγωγή 9550/10 (Πολ. Έφ. 268/19) η ενάγουσα, η οποία αξίωνε για παράνομη επέμβαση στα δικαιώματα της ως το παρακλητικό που παραθέσαμε στην αρχή της απόφασης μας, επικαλούμενη ότι διαγνώστηκε με καρκίνο το 2010, καταχώρισε την αγωγή το 2010 και απεβίωσε το 2012.

Παρά ταύτα, όταν η ακρόαση για την ευθύνη ξεκίνησε το 2016, όπως και στην περίπτωση της αγωγής 4568/10, δεν διορίστηκε διαχειριστής της περιουσίας της, ούτε έγινε οποιαδήποτε σχετική τροποποίηση. Η ακρόαση συνεχίστηκε με τα ίδια δεδομένα παρά το γεγονός ότι ο θάνατος της ενάγουσας περιήλθε σε γνώση του δικαστηρίου δια της μαρτυρίας που είχε τεθεί ενώπιον του. Ο κ. Λουκαΐδης συνέχισε να «εκπροσωπεί» παράτυπα την αποβιώσασα ενάγουσα μέχρι τέλους, όταν εκδόθηκε η απόφαση για την ευθύνη, η οποία αναφερόταν στην ενάγουσα ως εάν αυτή να βρισκόταν στη ζωή. Αναφέρει λ.χ. το δικαστήριο ότι η ενάγουσα «ζει και διαμένει στην οδό []». Συνεπώς, ό,τι παρέμενε για το δικαστήριο ήταν ο καθορισμός των αποζημιώσεων προς όφελος μιας «εν ζωή ενάγουσας» η οποία όμως είχε αποβιώσει από το 2012.

Στις 16.1.2019, πριν την απόφαση για τις αποζημιώσεις, έγινε το εξής περαιτέρω παράδοξο.

Η αγωγή τροποποιήθηκε με διάταγμα του δικαστηρίου και στη θέση της αποβιώσας ως ενάγοντες τοποθετήθηκαν πλέον ο σύζυγος και τα παιδιά της, όχι όμως υπό την ιδιότητα των διαχειριστών της περιουσίας της. Με άλλα λόγια, μετά τον καθορισμό της ευθύνης, άλλαξε ο διάδικος και τοποθετήθηκαν νέοι ενάγοντες με νέες προσωπικές δικές τους αξιώσεις, ήτοι για οδύνη λόγω απώλειας οικείου (bereavement) και για απώλεια εξάρτησης. Τούτο χωρίς να προστεθεί κανένας ισχυρισμός που να υποστηρίζει την ύπαρξη εξάρτησης, σύμφωνα με τον περί Αστικών Αδικημάτων Νόμο, Κεφ. 148. Ουσιαστικά, ό,τι υπήρχε στο σώμα της τροποποιημένης έκθεσης απαίτησης ήταν αυτό που υπήρχε στην αρχική έκθεση απαίτησης – με επουσιώδεις διαφοροποιήσεις - η οποία, όμως, αφορούσε στην αποβιώσασα ενάγουσα και στον πόνο και την ταλαιπωρία που εκείνη υπέστη. Το μόνο νέο ουσιώδες στοιχείο, που είχε δικογραφηθεί, ήταν ότι η ενάγουσα είχε αποβιώσει.

Εν κατακλείδι, το πρωτόδικο δικαστήριο στην απόφαση του για την ευθύνη δεν διατύπωσε εύρημα ότι η ενάγουσα απεβίωσε και ότι

αυτή μάλιστα απεβίωσε συνεπεία του καρκίνου. Το εύρημα του ήταν ότι «*τον Ιούλιο του 2010 διαγνώστηκε ότι έπασχε από αδενικό καρκίνωμα τραχήλου της μήτρας*». Ωστόσο, στη μεταγενέστερη απόφαση του που αφορούσε στις ζημιές προέβη σε εύρημα θανάτου από καρκίνο. Το πρωτόδικο δικαστήριο δεν μπορούσε να εκφύγει από τα ευρήματα στα οποία είχε προβεί με την απόφαση του ημερ. 29.12.2017 για την ευθύνη.

Ο ευπαίδευτος συνήγορος της Δημοκρατίας στο στάδιο επιδίκασης αποζημιώσεων υπέδειξε στο πρωτόδικο δικαστήριο την απουσία μαρτυρίας, ότι ο θάνατος της αποβιωσάσης ήταν αποτέλεσμα της διαπιστωθείσας ασθένειας του καρκίνου. Παρά ταύτα, το πρωτόδικο δικαστήριο βασιζόμενο σε ιατρικό πιστοποιητικό που επισυνάφθηκε στην ένορκη δήλωση της αίτησης τροποποίησης, η οποία, ως ελέχθη, καταχωρίστηκε μετά την έκδοση της απόφασης για την ευθύνη, έκρινε ότι αυτό αποτελούσε μαρτυρικό υλικό που τέθηκε ενώπιον του και απεδείκνυε την αιτία θανάτου της αποβιωσάσης επειδή, ως ανέφερε, δεν υπήρξε ένσταση στην αίτηση τροποποίησης και συνεπακόλουθα, όπως το θεώρησε, δεν είχε προβληθεί και «*οιαυδήποτε επιφύλαξη για την αιτία θανάτου που αναφέρεται στο επισυναφθέν με την ένορκη δήλωση ιατρικό*

πιστοποιητικό». Η συγκατάθεση στην αίτηση τροποποίησης δεν εξυπάκουε και αποδοχή των νέων δικογραφημένων ισχυρισμών.

19. Ο προβληματισμός μας για το θέμα των εξόδων.

Οι περίοικοι αναμφίβολα υπέστησαν για χρόνια οχληρία και ταλαιπωρία από τη λειτουργία του Εργοστασίου, το οποίο με την εκπομπή ΔΧΜ είχε καταστεί βιομηχανική μονάδα αυξημένου βαθμού οχληρίας, η οποία δεν θα έπρεπε να βρίσκεται εντός μικτής ζώνης κατοικίας και βιοτεχνίας κατηγορίας Β. Το πρόβλημα δεν σταμάτησε παρά μόνο το καλοκαίρι του 2009, όταν περιήλθε τελικά στην κατοχή του Επισήμου Παραλήπτη, μετά που η εναγόμενη 5 εταιρεία, ιδιοκτήτρια του ακινήτου όπου βρισκόταν το Εργοστάσιο, τέθηκε υπό εκκαθάριση. Η αποτυχία των εφεσιβλήτων και ειδικά η αποτυχία στοιχειοθέτησης αιτιώδους συνάφειας δεν διαγράφει την αρνητική αυτή εικόνα. Οι περιστάσεις είναι τέτοιες ώστε δεν κρίνουμε δίκαιο να εφαρμόσουμε, προς όφελος του επιτυχόντος διαδικού, της Δημοκρατίας, τον κανόνα σύμφωνα με τον οποίο τα έξοδα επιδικάζονται υπέρ του.

εκ των άνω οι εφέσεις της Δημοκρατίας γίνονται δεκτές και οι αποφάσεις εναντίον της παραμερίζονται μαζί με τις πρωτόδικες διαταγές για έξοδα. Συνεπακόλουθα οι αντεφέσεις για το ύψος των αποζημιώσεων απορρίπτονται. Καμιά διαταγή για έξοδα στις εφέσεις της Δημοκρατίας και τις αντεφέσεις των εφεσιβλήτων.

Ο λόγος έφεσης 1 στην έφεση 241/19 που αφορά τον ρόλο του εναγόμενου 3 απορρίπτεται και το πρωτόδικο εύρημα για το ρόλο του αυτό, επικυρώνεται.

Επίσης η έφεση 241/19, αναφορικά με το εύρημα για ιδιωτική οχληρία, απορρίπτεται και οι πρωτόδικες αποφάσεις για σχετικές αποζημιώσεις επικυρώνονται.

Οι λόγοι έφεσης 4 και 5 που αφορούν στην επιδημιολογική μαρτυρία και στην «*αποτυχία τεκμηρίωσης με ιατρική εξέταση*» ευσταθούν, υπό την έννοια που εξηγήσαμε ανωτέρω, ήτοι τόσο λόγω της αποτυχίας των εφεσιβλήτων να στοιχειοθετήσουν αιτιώδη συνάφεια, όσο και της παράλειψης εξέτασης του καίριου αυτού ζητήματος, με αποτέλεσμα οι πρωτόδικες αποφάσεις για

αποζημιώσεις για πρόκληση καρκίνων και/ή άλλων σωματικών βλαβών και/ή θανάτων συνεπεία καρκίνου, να πρέπει να παραμεριστούν και παραμερίζονται.

Παρά τη μερική επιτυχία των εφεσειόντων στην έφεση 241/19 (πρόκληση καρκίνων, σωματικών βλαβών και θανάτων), για τους ίδιους λόγους που αναφέραμε ανωτέρω, δεν βρίσκουμε δίκαιο να επιδικαστούν έξοδα υπέρ τους για το μέρος που πέτυχαν. Μερική όμως, από την άλλη, ήταν και η επιτυχία των εφεσιβλήτων (οκληρία).

Υπό το φως των πιο πάνω θεωρούμε ορθό και δίκαιο να μην εκδώσουμε διαταγή για έξοδα στην έφεση 241/19. Αντίθετα δίκαιο είναι να επιδικαστούν έξοδα υπέρ των εφεσιβλήτων στην πρωτόδικη διαδικασία, στην κλίμακα που αντιστοιχεί στις αποζημιώσεις που τους επιδικάστηκαν για οκληρία. Τα έξοδα να υπολογιστούν από τον Πρωτοκολλητή και να εγκριθούν από το αρμόδιο Δικαστήριο.

Διαταγές ως άνω.

Τ.Θ. Οικονόμου, Δ.

Λ. Δημητριάδου-Ανδρέου, Δ.

Ι. Ιωαννίδης, Δ.

/φκ